

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ BİLİM YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

KÜRESELLEŞMENİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ
TİCARET DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kağan KESKİOĞLU
(Yüksek Lisans Tezi)

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

KÜRESELLEŞMENİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ
TİCARET DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE FOREIGN TRADE DYNAMICS OF
DEVELOPING COUNTRIES

Kağan KESKİOĞLU
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Dilek TOKEL

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ BİLİM YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

KÜRESELLEŞMENİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ
TİCARET DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kağan KESKİOĞLU
(Yüksek Lisans Tezi)

Tez Savunma Jürisi

- 1. Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi DİLEK TOKEL**
- 2. Üye: Prof. Dr. Nurdan ASLAN**
- 3. Üye: Dr. Öğr. Serkan CANTÜRK**

İstanbul, 2025

ONAY

..... tarafından hazırlanan “.....” konulu
bu çalışma, .../.../20... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda aşağıdaki jüri üyeleri
tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

**TEZ
DANIŞMANI**

JURİ ÜYESİ

JURİ ÜYESİ

EŞ DANIŞMAN

ETİK BEYANI

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım eserlerin tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../....

(İmza)

Ad SOYAD

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezi, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Dilek TOKEL'in değerli rehberliği ve desteğiyle hazırlanmıştır. Kendisine içten teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimimde, ayrıca tez sürecinde bana ilham veren, mesleki sınavlarımda destek olan ve her zaman yol gösteren Prof. Dr. Nurdan ASLAN' a özel teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu süreçte bana sabır ve sevgiyle destek olan eşime gönülden teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın, ilgili alanda bir katkı sunmasını umuyorum.

İstanbul, 2025

Kağan KESKİOĞLU



ÖZET

Küreselleşme, dünya genelindeki ulusların ekonomik manzaralarını yeniden şekillendiren güçlü bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için, küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkileri derin ve çok yönlüdür. Bu uluslar küresel ekonomiye giderek daha fazla entegre oldukça, ticaret modellerini, ekonomik büyümelerini ve genel kalkınmalarını önemli ölçüde etkileyen hem fırsatlar hem de zorluklar yaşarlar. Küreselleşmenin en dikkat çekici etkilerinden biri, uluslararası pazarlara erişimin artmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler, gümrük vergileri ve kotalar gibi ticaret engellerinin azalmasından faydalanmış ve bu da mal ve hizmetleri daha özgürce ihraç etmelerini sağlamıştır. Bu erişim, daha önce sınırlı bir ihracat yelpazesine bağımlı olan ülkelerin artık daha çeşitli ticaret uygulamalarına girmesiyle, genellikle ekonomilerinin çeşitlenmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak; küreselleşme gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret dinamiklerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu ülkelerin, küreselleşmenin getirdiği fırsatları değerlendirebilmesi için sürdürülebilir bir büyüme modeli oluşturması, teknolojik yatırımlarını artırması ve ihracatta katma değerli ürünlere yönelmesi önemlidir. Ayrıca, ekonomik dalgalanmalara karşı daha dirençli olabilmek için çeşitlendirilmiş bir ticaret yapısına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performansını belirleyen çeşitli faktörleri ele almak ve bu faktörlerin küreselleşme sürecindeki etkisini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Dış Ticaret, Gelişmekte Olan Ülkeler, Ticaret Dinamikleri, Ekonomik Entegrasyon, İhracat, İthalat, Yabancı Yatırım.

ABSTRACT

Globalisation has emerged as a powerful force reshaping the economic landscapes of nations around the world. For developing countries, the effects of globalisation on their trade dynamics are profound and multifaceted. As these nations become increasingly integrated into the global economy, they experience both opportunities and challenges that significantly affect their trade patterns, economic growth and overall development. One of the most noticeable effects of globalisation is increased access to international markets. Developing countries have benefited from the reduction of trade barriers such as tariffs and quotas, enabling them to export goods and services more freely. This access has often led to the diversification of their economies, with countries that were previously dependent on a limited range of exports now engaging in more diverse trade practices.

In conclusion, globalisation has had both positive and negative effects on foreign trade dynamics for developing countries. In order for these countries to make use of the opportunities brought by globalisation, it is important for them to establish a sustainable growth model, increase their technological investments and focus on value-added products in exports. In addition, a diversified trade structure is needed to be more resilient to economic fluctuations.

The aim of this study is to examine various factors determining the foreign trade performance of developing countries and to analyse the impact of these factors on the globalisation process.

Keywords: Globalisation, Foreign Trade, Developing Countries, Econometric Analysis on the Effect of Globalisation on Foreign Trade Dynamics.

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ETİK BEYANI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Amacı.....	2
Araştırmanın Önemi	2
Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
Araştırmanın Varsayımları.....	3
Araştırma Tanımları.....	3
BÖLÜM I: KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	5
1.1. Küreselleşme Kavramı.....	6
1.1.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Boyutları	7
1.2. Küreselleşme Teorileri.....	10
1.2.1. Ekonomik Küreselleşme Teorileri	10
1.2.1.1. Neoliberalizm / Küresel Kapitalizm Teorisi	10
1.2.1.2. Dünya Sistemi Teorisi.....	11
1.2.1.3. Ulus ötesi Kapitalist Sınıf Teorisi	14

1.2.1.4. İmparatorluk Teorisi	15
1.2.2. Sosyal ve Kültürel Küreselleşme Teorileri	17
1.2.2.1. Ağ Toplumu Teorisi.....	17
1.2.2.2. Zaman ve Mekan Teorileri.....	18
1.2.2.3. Transnasyonalizm Teorileri	19
1.2.2.4. Modernitenin Evrenselleşmesi/Dünya Kültürü Teorisi.....	20
1.3. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi	21
BÖLÜM II:	26
2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE KÜRESELLEŞME BAĞLANTISI.....	26
2.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi.....	26
2.2. Ticaret Teorileri	28
2.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	30
2.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	31
2.2.3. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi	33
2.2.4. Yeni Ticaret Teorileri	34
2.2.4.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi	35
2.2.4.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	35
2.2.4.3. Teknoloji Açığı Teorisi	35
2.2.4.4. Ürün Dönemleri Teorisi	36
2.2.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	36
2.2.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	37
2.2.4.7. Endüstri İçi Ticaret.....	38
2.3. Dış Ticaretin Gelişimi ve Süreci.....	38
2.3.1. Eski Uygarlıklar Dönemi	38
2.3.2. Coğrafi Keşifler ve Sömürgecilik	40
2.3.3. Klasik Liberalizmin Doğuşu.....	41
2.3.4. Savaşlar ve Ekonomik Sorunlar.....	42

2.3.5. Liberal Ekonomik Sistemin Hâkimiyeti	43
2.3.6. Küreselleşme ve Bilgi Ekonomisine Geçiş.....	45
2.3.7. Tüketici Tercihlerinde ve Talep Yapısında Değişme.....	46
2.3.8. Uluslararası E-Ticaretin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi	47
2.4. Dış Ticaretin Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Rolü.....	48
2.4.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki	48
2.4.2. Dış Ticaret ve İstihdam Arasındaki İlişki	49
2.4.3. Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişki	49
2.4.4. Dış Ticaret ve Teknoloji Arasındaki İlişki	50
2.5. Küreselleşmenin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri.....	51
2.5.1. Ticaret Serbestleşmesi ve Küreselleşme	51
2.5.2. Küresel Değer Zincirleri ve Ticaret	53
2.6. Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Dinamikleri	55
2.6.1. İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkileri.....	55
2.6.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticaret.....	56
2.7. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Ticaret Dinamikleri.....	58
2.7.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Tanımı ve Özellikleri	58
2.7.2. Dış Ticaretin Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi	59

BÖLÜM III:..... 62

3. KÜRESELLEŞMENİN DIŞ TİCARET DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK EKONOMETRİK ANALİZ 62

3.1. Literatür Taraması.....	62
3.2. Analizin Amacı ve Önemi.....	70
3.3. Verilerin Tanıtımı ve Örneklem	71
3.3. Araştırmanın Hipotezleri	75
3.5. Araştırmanın Yöntemi.....	76
3.6. Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi	76

3.7. Birinci Nesil Durağanlık Testleri	78
3.8. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi	79
3.9. İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları.....	81
3.10. Westerlund & Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi.....	83
3.11. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini.....	84
3.12. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli	86
3.13. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi	87
3.14. Analiz Sonuçları ve Değerlendirmeler.....	90
3.15. Tartışma	95
SONUÇ VE ÖNERİLER	97
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR LİSTESİ

AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması)
ILO	: International Labour Office (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Küreselleşme Kavramı ve Kapsamı	8
Tablo 2. Türkiye ve Güney Kore'nin Buğday ve Motor Üretim Miktarları.....	30
Tablo 3. İngiltere ve Portekiz için Karşılaştırmalı Üstünlükler.....	31
Tablo 4. Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı	71
Tablo 5. Değişkenlere Yönelik Tanımsal İstatistik Bilgiler	72
Tablo 6. Çalışmanın Örnekleme.....	75
Tablo 7. Paseran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları	78
Tablo 8. Birinci Nesil Panel Birim Kök Testi Sonuçları	78
Tablo 9. Pesaran (2004) CDLM Test Sonuçları	80
Tablo 10. CIPS Test Sonuçları	82
Tablo 11. Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Eş Bütünleşme Sonuçları.....	84
Tablo 12. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayıları.....	85
Tablo 13. Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayı Tahminleri	86
Tablo 14. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları	88

GİRİŞ

Küreselleşme, dünya ekonomisini birbirine bağlayan ve uluslararası ticareti yeniden tanımlayan bir süreçtir. Gelişmekte olan ülkeler, bu süreçte ihracatı artırma ve yabancı yatırım çekme gibi fırsatlarla karşı karşıya kalırken, aynı zamanda ekonomik bağımlılık ve uluslararası finansal dalgalanmalara karşı kırılganlık riskleriyle mücadele etmektedir. Örneğin, bir Latin Amerika ülkesinin tarım ürünleri küresel pazarlara ulaşırken, aynı ülke ithal teknolojiye bağımlı hale gelebilir. Bu ikilem, küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerinin hem fırsatlar hem de tehditler sunduğunu göstermektedir. Peki, küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performansını nasıl şekillendiriyor? Bu süreç, ekonomik kalkınmayı destekliyor mu, yoksa yeni zorluklar mı yaratıyor?

Bu çalışma, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerini panel veri analiziyle incelemeyi amaçlamaktadır. 2003-2021 döneminde, Dünya Bankası tarafından tanımlanan 20 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışma, küreselleşme endeksi (KE), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ekonomik büyüme (BUY) ve döviz kuru (DK) değişkenlerinin GSYH içindeki dış ticaret oranı (TCRT) üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Ticaret politikaları, teknoloji transferi ve dünya ekonomik büyüme oranları gibi faktörlerin bu süreçteki rolü, ekonometrik yöntemlerle değerlendirilecektir. Çalışma, bu etkileri anlamaya katkıda bulunarak, dış ticaret politikalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Problem Durumu

Çalışma, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini analiz etmek amaçlamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, dünya ekonomisinde giderek daha önemli bir role sahip olmakta ve küreselleşme sürecinde birçok fırsatla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu fırsatlar, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmalarına ve daha fazla uluslararası yatırım almalarına olanak sağlamaktadır. Ancak küreselleşmenin etkileri konusunda çeşitli tartışmalar ve endişeler de vardır. Küreselleşmenin, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini aşırı bağımlı hale getirebileceği ve anılan ülkelerin uluslararası finansal dalgalanmalardan daha fazla etkilenebileceği endişeleri bulunmaktadır. Ayrıca, küreselleşmenin, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performansını olumsuz yönde etkileyebileceği iddiaları da mevcuttur.

Bu çalışma, söz konusu tartışmaları daha ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle araştırmaktadır. Panel veri analizi, birden fazla ülkeden elde edilen verilerin analizinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir ve kısa dönemli dalgalanmaların analizinden daha doğru sonuçlar vermektedir. Bunun yanı sıra, bu yöntem çeşitli değişkenlerin etkilerini ayrı ayrı analiz ederek karmaşık bir ilişki ağı içindeki değişkenlerin etkilerini ortaya çıkarmayı mümkün kılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Çalışma, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performansını belirleyen çeşitli faktörleri ele almakta ve bu faktörlerin küreselleşme sürecindeki etkisini analiz etmektedir. Bu faktörler arasında; gelişmekte olan ülkelerin ticaret politikaları, ticaret engelleri, teknoloji transferi, yabancı yatırım ve dünya ekonomik büyüme oranları gibi konular yer almaktadır. Bu faktörlerin küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkileri, panel veri analizi yöntemiyle incelenecektir.

Çalışmada kullanılacak veriler, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performanslarını ölçmek için kullanılan uluslararası ticaret verileri ve diğer ekonomik göstergelerden oluşmaktadır. Panel veri analizi için kullanılacak veriler küreselleşme endeksi en 2021 yılında yayınlandığı için, 2003-2021 yılları arasındaki dönemi kapsamakta olup Dünya Bankası'na tanımlanmış 20 gelişmekte olan ülkeyi içermektedir.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performansı üzerinde pozitif etkileri olduğu gösterilmektedir. Özellikle, küreselleşme sürecinde ticaret politikalarının serbestleştirilmesi ve ticaret engellerinin azaltılması, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretlerinin artmasına ve ekonomik büyümelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, teknoloji transferi ve yabancı yatırımın artması da gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasına olumlu etkiler yapmaktadır. Ancak, bulgular aynı zamanda, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performansı üzerindeki etkilerinin, ülkelere ve faktörlere göre farklılık gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle, küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması için daha fazla çalışma gerekmektedir.

Bu çalışma, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle araştıran kapsamlı bir çalışmadır. Bulguları, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınması için daha etkili politikaların belirlenmesine yardımcı olacaktır. Elde edilecek bulguların, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret politikalarının ve küreselleşmenin etkilerinin daha iyi anlaşılmasına ve gelecekteki politika önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle araştıran kapsamlı bir çalışmadır. Bulguları, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret politikalarının ve küreselleşmenin etkilerinin daha iyi anlaşılmasına ve gelecekteki politika önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

- 2003-2021 yılları arasındaki dönemi ile sınırlıdır.
- Çalışma 20 gelişmekte olan ülke ile sınırlıdır.

Araştırmanın Varsayımları

Çalışmada kullanılacak verilerin, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret performanslarını ölçmek için kullanılan uluslararası ticaret verileri ve diğer ekonomik göstergelerden oluştuğu varsayılmaktadır.

Araştırma Tanımları

Küreselleşme: Türk Dil Kurumu'na göre, “globalization” terimi Türkçede “küreselleşme” olarak kullanılmakta ve bu kelimenin kökeni “global” kelimesinin “toplu, toptan ve küresel” anlamlarından gelmektedir. “Küresel” ise, “dünya milletlerinin ekonomi, siyaset ve iletişim alanlarında bir araya gelip bütünleşmesi” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Küreselleşme terimi, özellikle ekonomik alanda olmak üzere sosyal bilimler literatüründe sürekli olarak yer almıştır. Bazen mevcut durumu açıklamayı amaçlayan bir olgu, bazen eğilimleri yansıtan bir süreç ve sıklıkla da idealize edilmiş nihai bir hedef olarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla küreselleşme ifadesi, karmaşık bir süreci içermesi ve çelişkili unsurlar barındırması sebebiyle herkesin farklı anlamlar yüklediği bir kavrama dönüşmüştür. Bu çerçevede küreselleşme, farklı yaklaşımlarla ekonomik ve toplumsal sorunların hem nedeni hem sonucu hem de nihai çözümü olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2001: 74).

Dış Ticaret: İnsan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ülkeler arasında mal ve hizmetlerin alımı ve satımını içeren işlemlere dış ticaret denilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca dış ticaret, ihtiyaçların karşılanmasını ve fiziki ve/veya nakdi kar elde edilmesini mümkün kılmıştır. Zamanla iletişim, ulaşım ve teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler ticaret fırsatlarını artırmış, daha önce ticareti mümkün olmayan birçok mal ve hizmetin dış ticaretine olanak sağlamıştır. Böylece dış ticaret sürecine dahil olan mal, hizmet ve ülke sayısında artış meydana gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılda ticari ve finansal küreselleşmenin artan eğilimi, Sovyetler Birliği'nin dağılması, ekonomik ve siyasi bütünleşme hareketlerinin artması, değişen talep koşullarına uygun mal ve pazarların ortaya çıkması, çeşitli ülkelerin dış ticaret hacimlerinin artmasına olanak sağlamıştır (Seyoum, 2009: 12-13).

Gelişmekte Olan Ülkeler: Gelişmekte olan bir ülke, gelişmiş ülkelere kıyasla genellikle daha düşük ekonomik gelişme, daha düşük gelir seviyeleri ve çeşitli sosyal zorluklarla karakterize edilir. Gelişmekte olan bir ülke, gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük bir sanayileşme düzeyine, kişi başına daha düşük gelire ve genellikle daha zayıf yaşam standartlarına sahip bir ülkedir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle sanayileşme sürecindedir ve yüksek yoksulluk oranları, eğitim ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişim, yetersiz altyapı ve siyasi istikrarsızlık gibi zorluklarla karşılaşabilirler. Bu ülkelerin ekonomilerinin önemli bir kısmı genellikle imalat veya hizmetlerden ziyade tarıma dayanmaktadır. Ülkelerin “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” olarak sınıflandırılması, kişi başına GSYİH, İnsani Gelişim Endeksi (HDI), okuryazarlık oranları ve genel yaşam kalitesi göstergeleri gibi farklı kriterlere göre değişebilir. Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, ülkelerin kalkınma durumunu değerlendirmek için bu ölçütleri kullanır. Özetle, gelişmekte olan ülkeler, nüfusları için daha yüksek ekonomik büyüme seviyelerine ve iyileştirilmiş yaşam koşullarına ulaşmak için hala çalışan ülkelerdir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında finansman koşulları açısından dezavantajlı durumdadır. Ayrıca, artan bir eğilim olmasına rağmen, gelişmekte olan ülkelerin kamu borç yükleri gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Ancak bu ülkelerin borçlanma yoluyla mali alan yaratma performansları, piyasaya erişim ve borç profilleri açısından yapılan finansal risk değerlendirmeleri nedeniyle sınırlıdır (IMF, 2018: 23). Gelişmekte olan ülkeler genellikle mali alan oluşumunu teşvik etmek amacıyla büyümeyi artırıcı yapısal reformlara yönelmişlerdir. Sübvansiyon reformu, kamu altyapısının iyileştirilmesi ve kurumsal güçlendirme bu reformların örnekleridir. Ayrıca istihdam yaratmak ve demografik ve küresel ticaret dezavantajları nedeniyle olası olumsuz etkileri azaltmak amacıyla yapısal reformların uygulamaları artırılabilir (Dünya Bankası, 2015: 25-30).

BÖLÜM I: KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Küreselleşme, modern dünyada sıkça araştırılan bir olgudur ve farklı boyutları ile belirsizlikleri içermektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin ne zaman başladığı, hangi aşamalardan geçtiği, süreci nasıl etkilediği ve nasıl tanımlanacağı soruları oldukça tartışmalıdır. Küreselleşme, bazı görüşlere göre geçmiş dönemlere dayansa da, 1980’lerden itibaren bir olgu olarak tanımlanmıştır. Bilgi teknolojisi ve iletişimin gelişimi hızlıdır ve liberal politikaların uygulanması küreselleşmeyi beraberinde getirmiştir. Dünya ile bilgi teknolojisi arasında daha fazla karşılıklı bağımlılık süreci başlamıştır. Küresel ticaretin hacmi, yabancı ülkelerin doğrudan yatırımları, finansal entegrasyon, küresel üretim ve tedarik zincirleri, küreselleşme gibi birçok ekonomik ölçütü olmakla birlikte, sosyal, politik ve kültürel bir bileşeni de bulunmaktadır. Doğrudur, küreselleşme bu yapılar da önemli değişikliklere ve dönüşümlere yol açmıştır ve bu etki giderek daha fazla doğrulanmaktadır. (ILO, 2004: 7-8). Küreselleşme, tartışmalara yol açan bir konudur ve nedenleri ile sonuçları konusunda evrensel bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı düşünürler, küreselleşmenin temel nedenlerinin doğrudan yabancı yatırımın içeriğinin artması ve yönünün değişmesi, küresel ticaret hacminin gelişmesi ve finans

sektörünün genişlemesi olduğuna inanmaktadır. Diğer yazarlar ise birincil etkinin bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve dünya çapında bilgi paylaşımının artması olduğunu belirtmişlerdir. Küreselleşmenin sınırları kesin olarak tanımlanamamakta olup, belirtilen tüm unsurlar bu sürece dahil bulunmaktadır. (Bhalla, 1989: 8).

Öte yandan küreselleşme çok boyutlu karmaşık bir süreç olduğundan küreselleşme kavramı farklı alanlar ve farklı boyutları içeren tanımlarla çalışmalara konu olmuştur. Ayrıca, çeşitli unsurları bünyesinde barındıran bu süreç, zamanla değişen tanımlara sahiptir. Küreselleşmenin sınırları kesin bir şekilde belirlenememektedir ve bu durum, modern küreselleşmenin başlangıç zamanı ile yeri konusunda da belirsizlik yaratmaktadır. Küreselleşmenin tanımlarını incelemeye geçmeden önce, kavramın ilk kez ne zaman ortaya çıktığını anlamak, sürecin boyutlarını ve yapısını kavramak açısından önemlidir.

1.1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kavramının ilk kullanımına ilişkin literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılığın temel nedenleri küreselleşmenin dinamik bir süreç olması ve farklı disiplinler tarafından araştırma konusu haline gelmesidir. Yeni tanımlar mevcut durumu daha iyi analiz ettiği için küreselleşmenin güncel kavramına daha yakın görünmekte ve eski kullanımlar durumu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Küreselleşme kavramının ilk kullanımına ilişkin bir görüşe göre, bu kavramın doğuşu Wendel Wilkie ve Roma Kulübü'nün çalışmalarına dayanmaktadır. Brettonwood sisteminin çöküşünden sonra dünya ekonomik, sosyal ve siyasi olarak bütünleşmeye başlamıştır. Bu süreçten sonra mevcut kavramların yeni durumu tam olarak açıklamakta yetersiz kalması küreselleşme kavramının doğmasına zemin hazırlanmıştır. Böylece küreselleşme kavramı, ekonomik, sosyal ve siyasi olarak bütünleşen dünyayı açıklamak için geliştirilen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Aykaç vd., 2009: 27).

Küreselleşme fikri literatürde ilk kez McLuhan'ın "Gutemberg Galaksisi" adlı yazısında kullandığı "global köy" kavramıyla belgelenmiştir. Bu bakış açısının en önemli bileşeni, "global köy" kavramının kullanımının, mevcut durumun karmaşıklığını çok boyutlu olarak etkili bir şekilde anlatmasıdır (Wolkmer, 2003: 10-11). Çünkü dünya giderek iç içe geçmekte ve ülkelerin birbirine bağımlılığı artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında "global köy" kavramı, küreselleşme kavramının güncel tanımıyla en doğrudan ilişkilendirilen en yeni kullanımlarından biridir. Ayrıca bazı yazarlar McLuhan'ın küreselleşme kavramının Harvard, Stanford ve Kolombiya gibi üniversitelerde gelişmesi nedeniyle farklı bir yöne evrildiğini

belirtmektedir. Bu değişime en büyük katkıyı sağlayan ise Zbiginiew Brezinski olmuştur (Elçin, 2012: 3).

Küreselleşme kavramının ilk kullanımına ilişkin bir diğer görüş ise, kavramı McLuhan'dan daha detaylı bir şekilde kullanan ve analiz eden ilk kişinin Alvin Tophier olduğudur. Alvin Tophier, 1970 tarihli "Future Shock" (Gelecek Şokları) ve 1980'de "The Third Wave" (Üçüncü Dalga) adlı kitaplarında küreselleşme kavramını analiz etti. Ayrıca Theodore Levitt'in 1983 tarihli "The Globalization of Markets" (Piyasaların Küreselleşmesi)" adlı kitabıyla birlikte küreselleşme kavramı iş ve ekonomi çevrelerinde popüler hale gelmiştir (Yun Kim ve Bhawuk, 2008: 301-302). Küreselleşmeyi ilk kimin kullandığı konusunda farklı görüşlerin bulunması, kavramın çok boyutlu olması ve birçok disiplini etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Hatta Theodore Levitt bunu ekonomik alanda kullanan ilk düşünür olarak kabul edilirken, kültürel alanda Ritzer, Featherstone, Robertson ve Baudrillard gibi düşünürler ön plana çıkmıştır. Küreselleşme derinleştikçe boyutları belirginleşmiş ve yeni tanımlar ortaya çıkmıştır (Kıvılcım, 2013: 221).

1.1.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Boyutları

Küreselleşme kavramının kökenine ilişkin farklı görüşler, kavramın tanımında da açıkça görülmektedir. Küreselleşmenin çeşitli tanımlarını incelediğimizde çoğu zaman birbirlerinden bağımsız oldukları görülmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF) küreselleşmeyi, teknolojinin hızlı ve yaygın yayılması, uluslararası sermaye akışları, küresel mal ve hizmet ticaretinin çeşitliliği ve hacmindeki artışın neden olduğu, ülkelerin birbirlerine ekonomik bağımlılığının artması olarak tanımlamaktadır (Breitenfellener, 1997: 17).

Eski ABD Çalışma Bakanı Robert Reich'e göre; *"küreselleşme her şeyi değiştiren, ulus-devletlerin ve sendikaların ona karşı hiçbir şey yapamayacakları veya çok az şey yapabilecekleri kesin bir eğilimi ifade eder"*. Thomas Friedman'a göre ise küreselleşme; *"dünyanın farklı noktalarında bulunan insanları daha fazla homojen hale getiren, dünyayı düzleştiren, dünyayı benzer kılan ve farklılıkları ortadan kaldıran bir süreçtir"* (Cebeci, 2011: 364). Bu tanımda küreselleşmenin sosyal ve kültürel boyutları da vurgulanmaktadır. Küreselleşme aynı zamanda "piyasaların, ulus devletlerin ve bir dereceye kadar benzeri görülmemiş yolların kaçınılmaz yakınlaşması" olarak da tanımlanmaktadır (Steers ve Nardon, 2006: 22). Dani Rodrik, küreselleşmeyi "küresel pazarlara açılma kapasitesi ve gücüne sahip olan ülkelerle olmayanlar arasındaki gerilimi giderek artıran bir süreç" olarak tanımlamıştır

(McCann, 2008: 352). Yukarıda da belirtildiği gibi farklı düşünürlerin küreselleşmeye ilişkin farklı tanımları vardır. Dilip, küreselleşmenin çok boyutlu bir süreç olması nedeniyle yüzden fazla farklı tanımla olduğunu öne sürmüşlerdir (Dilip, 2004: 6).

Küreselleşme tanımlarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde hepsi konuya farklı açılardan yaklaşmaktadır. Ancak genel tanımda küreselleşmenin daha çok ekonomik boyutuna odaklanılmaktadır. Küreselleşmeye geniş bir perspektiften baktığımızda küreselleşmenin sosyal, politik, kültürel, yönetim, teknoloji gibi birçok boyutu olduğunu görülmektedir. Tablo 1, küreselleşmenin bu çok boyutlu yapısını göstermektedir.

Tablo 1. Küreselleşme Kavramı ve Kapsamı

Kategori	Ana Unsurlar / Süreçler
Finans ve Sermaye Mülkiyetinin Küreselleşmesi	Finans piyasalarının kuralsızlaştırılması, sermayenin sınırlar arası hareketliliği, şirket evliliği ve devralmaların artması, hissedarlığın küreselleşmesi (başlangıç aşamasında).
Piyasaların, Stratejilerin ve Rekabetin Küreselleşmesi	Ticari faaliyetlerin küresel düzeyde bütünleştirilmesi, küresel düzeyde bütünleştirilmiş faaliyetlerin gelişmesi, küresel parça ve stratejik ittifak anlayışı.
Teknoloji ve Bağlantılı Ar-Ge ve Bilişimin Küreselleşmesi	Teknoloji birinci katalizördür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi tek bir işletmenin bünyesinde veya işletmeler arasında küresel üretim ağlarını mümkün kılmaktadır. Küreselleşme yeni üretim paradigmasının evrenselleşme sürecidir.
Yaşam ve Tüketim Kalıplarının Küreselleşmesi veya Kültürün Küreselleşmesi	Baskın olan yaşam tarzının transfer edilmesi, tüketim kalıplarının eşitlenmesi.
Düzenleme Kapasitesinin ve Yönetişimin Küreselleşmesi	Ulusal hükümetlerin ve parlamentolarının rolünün azalması, küresel yönetime yönelik yeni kural ve kurumları tasarlama çabası.
Dünyanın Politik Birleşmesi olarak Küreselleşme	Merkezi güçlerin yönlendirdiği devlet merkezli dünya milletlerinin, küresel, politik ve ekonomik sistemle bütünleşme analizi.
Algılama ve Bilincin Küreselleşmesi	Tek bir dünyaya dayalı sosyo-kültürel süreç. Küreselci hareket, dünya vatandaşlığı.

Kaynak: R. Petrella, **Globalisation and Internationalisation**, (der.) R. Boyer ve D. Drache, States Against Markets: Limits of Globalisation, London: Routledge Publ., 1996.

Küreselleşme ekonomik bir süreçtir ve Tablo 1 de yer alan bileşenler bu süreci açıklamaktadır. Finansal açıdan bakıldığında, küreselleşen piyasaların yaygınlaşması, sermaye hareketliliğinin artması ve ticari faaliyetlerin küresel düzeyde değişmesi, küreselleşmenin temel ekonomik etkileri olarak kabul edilmektedir. Tabloda ayrıca, dünyanın siyasi olarak daha entegre hale gelmesi ve ortak yönetim mekanizmalarının kurulması ile küreselleşmenin siyasi boyutuna ve baskın yaşam tarzlarının ya da başka bir deyişle popüler kültürün yayılması ile kültürel boyutuna değinilmektedir. Son olarak tablo, küreselleşmenin kültürel doğasını, popüler kültürlerin yayılmasını, daha doğrusu ortak kültürü de tartışmaktadır. Ayrıca tablo, küreselleşmenin algı ve düşünce süreçlerindeki değişim yoluyla toplumsal boyutlarını, bilgi ve iletişim teknolojilerinin işletme yönetimi anlayışına etkisi yoluyla teknolojik boyutunu da göstermekte ve küreselleşmenin karmaşıklığını ortaya koyarak olgunun farklı yönlerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Küreselleşmenin farklı boyutlarına ilişkin bir diğer ayrım, küreselleşmeyi iki farklı şekilde tanımlamaktadır: Dar anlamda küreselleşme ve geniş anlamda küreselleşme. Küreselleşmeye dar bir bakış açısı, sürecin tamamen ekonomik boyutunu vurgulamaktadır. Dar anlamda küreselleşme, teknolojik gelişmeler sayesinde dünyanın finansal piyasalara dönüşmesidir. Genel anlamda küreselleşme sadece ekonomik düzeyi değil aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel düzeyleri de kapsamaktadır. Bu anlamda baktığımızda geniş anlamda küreselleşme, yani ülkelerin maddi ve manevi değerlerinin ulusal sınırların etkisini aşması nedeniyle dünyanın mümkün olduğu kadar bütünleşmesi ve farklılıkların ortadan kalkması olarak tanımlanmaktadır (Aydemir ve Kaya, 2007: 264).

Küreselleşme tanımları farklı boyutları içermektedir. ILO'ya göre küreselleşme, günümüz dünyasında üretimin, finansın, ticaretin ve göçün uluslararası boyutudur (ILO, 2019: 8). Aykaç ve diğerlerine göre ise küreselleşmenin ekonomik boyutları, doğrudan yabancı yatırımların artması, uluslararası rekabetin derinleşmesi, girişimciliğin önündeki engellerin azalması ve üretimin küreselleşmesidir (Aykaç vd., 2009: 32).

1.2. Küreselleşme Teorileri

1.2.1. Ekonomik Küreselleşme Teorileri

1.2.1.1. Neoliberalizm / Küresel Kapitalizm Teorisi

Neoliberalizm, ortaya çıkışından bu yana genellikle küreselleşmenin motoru olarak algılanmıştır. Neoliberal fikir ve uygulamaların gönüllü ya da zorla tüm dünyaya yayılması, ekonomilerin çoğunu küresel bir ekonomik ağa entegre etmiştir. Neoliberalizm yeni bir tür entegre dünya ekonomisi ve ülkeler hatta bölgeler arasında dünya çapında iş bölümüne dayalı yeni bir hiyerarşik yapı üretmiştir. Sassen'in de belirttiği gibi “ademi merkezîyetçi üretim sistemi” ve “merkezi kontrol ve kumanda sistemi” dünya ekonomik yapısını belirlemiştir. Neoliberal ekonomik mantıkta taşeronlaşma ve dış kaynak kullanımı, üretim maliyetini düşürmek için ekonomik faaliyetlerde temel mekanizmalar haline gelmiştir. (Robinson, 2010: 134). Bu mekanizmalar küresel üretim ve hizmet zincirleri üretmiştir. Robinson, Scholte'nin bunu şu şekilde açıkladığını aktarmıştır: “Taşeronluk ve dış kaynak kullanımı, bir dizi başka yeni ekonomik düzenlemeyle birlikte, dünya çapında geniş ulusötesi üretim zincirlerinin ve karmaşık dikey ve yatay entegrasyon ağlarının yaratılmasıyla sonuçlanmıştır” (Robinson, 2010).

Bu yeni ekonomik yapı sayesinde sermaye, hız ve esneklik kazanarak çeşitli piyasalar arasında özgürce hareket etmiş ve bu piyasaları birbiriyle bağlantılı hale getirmiştir. Entegre döviz piyasaları bu bağlantıyı örneklemektedir.

Finans kurumları, bankalar, sigorta şirketleri ve hedge fonlar küresel düzeyde faaliyet göstermiş ve küresel ekonomik mantığı dünyanın her yerine yaymışlardır. Scholte, neoliberalizmin “gezegenler ötesi bağlanabilirliğin”, yani küreselleşmenin büyümesini en az dört ana yolla desteklediğini özetlemektedir.

İlk olarak, üretim tarafında, dünya ötesi kaynak kullanımı, işletmelerin girdileri toplamasına ve dünyanın neresinde maliyetler en düşüğe orada tesis kurmasına ve böylece kârlarını artırmasına olanak sağlamıştır. İkincisi, tüketim tarafında, küresel ilişkiler daha büyük hacimleri daha büyük nüfuslara satma fırsatları getirmiş, böylece daha büyük ölçek ekonomileriyle hem toplam gelirleri hem de birim başına kazançları artırmıştır. Üçüncüsü, muhasebe açısından, küresel ölçekli faaliyetler işletmelerin dünya genelinde vergi yükümlülükleri de dahil olmak üzere fiyatları ve maliyetleri karlarını artıracak şekilde

belirlemelerine olanak sağlamıştır. Dördüncüsü, bölgeler üstü alanlar, dijital bilgi, telekomünikasyon ve elektronik finans gibi büyük ek artı birikiminin elde edilebileceği yeni sektörler açmıştır (Scholte, 2000).

Dahası, neoliberal sınırlı devlet algısı ulus devletin rolünü azaltmış ve uluslararası ekonomik kurumları güçlendirmiştir. Bu kurumlar küresel ekonominin kurallarını belirlemiş, örneğin DTÖ serbest ticaret kurallarını belirlemiştir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere “yapısal uyum programları” dayatmışlardır. Bu uygulamalar daha fazla küreselleşmenin önünü açmıştır. Ritzer, Harvey’in açıklamasından alıntı yaparak neoliberalizmi küreselleşme ile çeşitli şekillerde ilişkilendirmektedir. Birincisi, neo-liberalizmin kapsamı, dünya çapında çok çeşitli toplumları karakterize eden bir ekonomik ve siyasi sistem haline gelmesi anlamında küreseldir. Bununla birlikte, ulusların neoliberalizme giden ortak yollarının yanı sıra farklı tarihleri ve karakterleriyle ilgili temel farklılıkları da vardır. İkinci olarak, neoliberalizm dünya çapında akan bir fikir sistemidir. Üçüncü olarak Harvey, başta IMF, DTÖ ve Dünya Bankası olmak üzere çeşitli uluslararası örgütlerin neoliberal fikirlerin hakimiyetinde olduğunu ve bunları çeşitli yeniden yapılandırma talepleri şeklinde dünya genelinde bir dizi topluma dayattığını düşünmektedir. Bu kuruluşlar, elbette, dolaylı olarak olduğu kadar doğrudan ve açık bir şekilde de (örneğin Irak ve Afganistan’da) neo liberalizmi tüm dünyaya ihraç eden ABD’nin hakimiyeti altındadır (Ritzer, 2011).

Neoliberalere göre, neoliberalizm ekonomik kalkınma için en iyi yolu sağlamıştır. Neoliberalizm, sahip olduğu meziyetler nedeniyle baskın kapitalist model haline gelmiştir. Neoliberaler, neoliberalizmin yayılmasının hem liberal ekonominin komünist ve sosyalist ekonomik modellere karşı zaferini hem de Anglo-Sakson modelin sosyal kapitalizm ve devlet kapitalizmi modellerine karşı zaferini temsil ettiğini savunmaktadır. Özetle, neoliberalere göre küreselleşme neoliberal ekonomik modelin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve insanlık için iyi olmuştur.

1.2.1.2. Dünya Sistemi Teorisi

Immanuel Wallerstein dünya sistemi teorisini 1970’lerin kendine özgü ortamında geliştirmiştir. Teorisini, Kalkınma Projesi’ne bir yanıt olarak ortaya çıkan Bağımlılık Teorisi üzerine inşa etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra birçok eski koloni ülkesi bağımsızlığını kazanmış, ancak ekonomik olarak geri kalmış durumdaydı. 1940’lar ve 1970’ler arasında bu ülkelerde kalkınma projesi uygulandı. Gelişmiş ülkeler kendilerini az gelişmiş ülkeler için model olarak

sundular. Bu projeye göre kalkınma tüm uluslar için aynı yolu izlemektedir. Dolayısıyla, eğer az gelişmiş ülkeler de gelişmiş ülkelerin izlediği yolu izlerlerse, onlar da kalkınacaklardı. Kalkınma projesi esas olarak ithal ikamesi yöntemine dayanıyordu. Bu düşünceye göre “güney ülkeleri” ihracat için üretime odaklanmak ve diğer ülkelerden, özellikle de kuzeyden ithalata bel bağlamak yerine kendi sanayilerini geliştirmeliydi” (Ritzer, 2011: 33). ABD ve diğer gelişmiş ülkeler, projeden fayda sağladıkları için bu ülkeleri kalkınma projesinin uygulanması için teşvik ettiler. Bu ülkelere yabancı yatırımcı olarak geldiler ve yatırımlarından kâr elde ettiler. Dahası, gelişmiş ülkeler finans ve emtia açısından da dış yardım teklif ettiler. Ancak, yardımlarını kendi çıkarları için manipüle ettiler ve uzun vadede yardımları güney ülkelerinin gelişmiş ülkelere bağımlılığını yarattı. Örneğin, ABD fazla buğdayını geliştirmekte olan ülkelere gönderdi. “Bu tür yardımlar kısa vadede kesinlikle yararlı olsa da uzun vadede bazı ülkelerin kendi gıdalarını (örneğin buğday) yetiştirme ve üretme becerilerini olumsuz etkiledi ve bu nedenle bazı az gelişmiş ülkelerde daha fazla gıda bağımlılığına yol açtı” (Ritzer, 2011: 33).

Dünya sistemi teorisine göre, “küreselleşme coğrafi temelli ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş kapitalist dünya sistemidir” (Wallerstein, 1974b). Dünya ekonomisinde 1945 sonrasında görülen küreselleşmeye ilişkin gelişmeler, kapitalist dünya ekonomisinin tipik döngülerinden ibarettir. Küreselleşme yeni bir olgu değildir. 500 yıldır var olan bir olgudur. Wallerstein küreselleşme terimini bile kabul etmemekte ve bunu bir söylem olarak adlandırmaktadır. 1990’lı yıllar küreselleşme söylemi ile dolup taşı. Neredeyse herkes bize şu anda ve ilk kez bir küreselleşme çağında yaşadığımızı söylüyor. Küreselleşmenin her şeyi değiştirdiği söyleniyor: devletlerin egemenliği azaldı; herkesin piyasanın kurallarına direnme yeteneği ortadan kalktı; kültürel özerklik imkanımız fiilen ortadan kalktı; ve tüm kimliklerimizin istikrarı ciddi şekilde sorgulanır hale geldi. Bu sözde küreselleşme durumu kimileri tarafından kutlanırken, kimileri tarafından da kınanmaktadır. Bu söylem aslında mevcut gerçekliğin devasa bir yanlış okumasıdır - güçlü gruplar tarafından bize dayatılan bir aldatmaca ve daha da kötüsü bizim çoğu zaman umutsuzca kendimize dayattığımız bir aldatmacadır. Bu söylem, önümüzde duran gerçek meseleleri görmezden gelmemize ve kendimizi içinde bulduğumuz tarihsel krizi yanlış anlamamıza yol açmaktadır. Gerçekten de bir dönüşüm anındayız. Ancak bu, hâlihazırda kurulmuş, yeni küreselleşmiş ve kuralları netleşmiş bir dünya değildir (Wallerstein, 2000: 252).

Dünya sistemi teorisi, kapitalist dünya ekonomisinin belirli bir coğrafi merkezin etrafında şekillendiğini savunur. Bu çerçevede, ABD, 20. yüzyılın ortalarında dünya sistemi içinde yeni bir hegemonik güç olarak merkezi konuma gelmiştir. Ancak, 1970’lerden itibaren ekonomik ve

siyasi gücünün azalması, hegemonik merkezin istikrarını tehdit etmiştir. Wallerstein'e göre, bu güç kaybı, dünya sisteminin dinamiklerini değiştiren tipik döngülerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, geçmişte çevre olarak kabul edilen bazı devletler, ekonomik güçlerini arttırarak dünya sistemi içinde daha aktif rollere sahip olmaya başlamışlardır.

Wallerstein, 20. yüzyılın sonunu dünya sistemi bağlamında bir “geçiş anı” olarak nitelendirir. 1968 devrimlerinden sonra liberalizm ideolojisinin ahlaki üstünlüğünü yitirmesi ve yaklaşmakta olan yeni bir ekonomik çöküşle birleşmesi, kapitalist dünya sisteminin derin bir kriz yaşamasına neden olmuştur. Wallerstein'a göre, bu kriz, geçmişteki gibi yeni pazarların sömürülmesiyle aşılamayacak kadar ciddi hale gelmiştir. Hegemonik bir güç ve baskın bir ideolojinin yokluğu, dünya sisteminin kırılganlığını artırmakta ve kapitalist sistemin sürdürülebilir olmaktan uzaklaştığını göstermektedir. Wallerstein, bu dönüşüm sürecinin sonunda, 2050 yılına kadar mevcut sistemin yerini tanımlanmamış yeni bir tarihsel yapıya bırakacağını öngörmektedir (Wallerstein, 2000: 265).

Öte yandan, Dünya sistemi teorisi, kalkınma projesini, merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerinde ekonomik ve siyasi üstünlüklerini sürdürmek için geliştirdiği bir strateji olarak görmektedir. Bu proje, az gelişmiş ülkelerde ekonomik bağımlılığı artırırken eşitsizlikleri de derinleştirmiştir. Kalkınma projesinin başarısızlıkları üzerine, küreselleşme çok taraflı ve çok yönlü bir alternatif olarak öne çıkmıştır. Ancak Wallerstein'a göre, küreselleşme de tıpkı kalkınma projesi gibi kapitalist dünya sistemi içinde bir araçtır ve eşitsizlikleri azaltmak yerine daha da artırmaktadır. Kalkınma projesi sırasında kurulan birçok BM Kurumu hala faaliyette olsa da bu kurumların mevcut uluslararası eşitsizlikleri pekiştirdiği belirtilmektedir (Ritzer, 2011: 33).

Küreselleşme, Wallerstein'ın dünya sistemi teorisi çerçevesinde, merkezî devletlerin çevre ülkeler üzerindeki etkisini artıran bir süreç olarak tanımlanır. Kapitalist sistemin yapısal dinamikleri, çevre ülkelerin yetersiz gelişmişlik ve bağımlılık durumunu kalıcı hale getirir. Artı değer, çevre ülkelerden merkeze aktarılmakta ve bu durum, çevre ülkelerin ekonomik kalkınma fırsatlarını kısıtlamaktadır. Dünya sistemi teorisine göre, bu tür bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için kapitalist dünya sisteminin temel yapısının değişmesi gerekmektedir. Wallerstein, küreselleşmenin kalkınma projesi olarak başarısız olacağını ve mevcut eşitsizlikleri artıracığına dikkat çekmektedir (Heywood, 2013: 438).

1.2.1.3. Ulus ötesi Kapitalist Sınıf Teorisi

Ulusötesi Kapitalist Sınıf Teorisi, dünya kapitalizminin gelişiminde yeni bir evreyi simgeler. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan eski sömürge devletleri, ekonomik kalkınma için ulusal şirket kapitalizmini benimsemişlerdir. Bu dönemde öne çıkan kalkınmacı kapitalizm, ulus devlete dayanan bir bakış açısıyla şekillenmiş ve 1940'lar ile 1970'ler arasında önemli bir etki yaratmıştır. Kalkınmacı kapitalizm, ulus devletler ve kamu sektörüne önemli roller atfederek ithal ikameciliği stratejisinin merkezine yerleştirmiştir. Bu yaklaşım, sömürgecilik karşıtı, popülist ve korporatist söylemleri benimseyerek kitlesel seferberlik ve ulusal kurtuluş hareketlerini araç olarak kullanmıştır. Ayrıca kalkınmacı kapitalizm, kendi ekonomik ve siyasi yapısını oluşturmuş ve devlet odaklı elitler yaratmıştır; bu elitler, kalkınmacı kapitalizmin gereksinimlerine uygun şekilde şekillenerek ekonomik sistemin işleyişinde kritik bir rol oynamışlardır.

Ancak 1970'lerde bir dünya kapitalist krizi ortaya çıktı. Kriz eski Keynesyen çerçeve içinde çözülemedi. Dünya kapitalizmi, kapitalist değerlendirmede yeni bir dönem olan neoliberalizme geçerek krizini aştı. Dünya kapitalizmi, kapitalist değerlendirmede yeni bir dönem olan neoliberalizme geçerek krizini aşmıştır. Kapitalist sistem milliyetçi mantığı terk etti ve ulusötesi bir mantığı benimsedi. Ulus-devletlerin ticaret ve finansal akışlar yoluyla birbirlerine bağlandığı dünya ekonomisi, üretim sürecinin kendisinin küresel olarak bütünleştiği küresel bir ekonomiye dönüştü. (Robinson 2003, 2004). Taşeronluk ve dış kaynak kullanımı bu yeni merkezsizleşmiş kapitalizmin temel özellikleri haline geldi. Uluslararası sermaye de ulusötesi sermayeye dönüştü. Neoliberal kapitalizm aynı zamanda neoliberalizme daha uygun olan yeni tür ulus-ötesi yönelimli elitler yarattı. “1980'ler ve 1990'lar boyunca dünyanın dört bir yanındaki kapitalistler ve elitler yeni çizgiler boyunca bölündü: ulusal yönelimli ve ulusötesi yönelimli” (Robinson, 2010: 2).

İki tür elit arasında bir gerilim vardı. Bu yeni elitler “uluslararası ya da devlet-merkezci anlayış” yerine “ulus-ötesi küreselleşme anlayışına” sahipti. “İthal ikameci model” yerine ‘ihracatı teşvik stratejilerini’ benimsediler. Güç, ulusal yönelimli elitlerden ulus-ötesi yönelimli elitlere kaydı. Yeni seçkinler kendilerini doğdukları ülkelerle birlikte dünya vatandaşı olarak algıladılar.

Ulusötesi Kapitalist Sınıf Teorisi, çeşitli sosyal grupları içeren yeni bir sınıftır. “Ulusötesi kapitalist sınıf analitik olarak dört ana fraksiyona ayrılabilir: (i) çok uluslu şirketlerin ve onların yerel iştiraklerinin sahipleri ve kontrolörleri; (ii) küreselleşen bürokratlar ve politikacılar; (iii)

küreselleşen profesyoneller; (iv) tüketici elitler (tüccarlar ve medya)” (Sklair, 2000: 2). Küreselleşmiş kapitalist sistemde kendi çıkarlarını görmekte-dirler. Ulusötesi Kapitalist Sınıf Teorisi benzer bir yaşam tarzına sahiptir. Benzer üniversite eğitimleri, seçkin kulüpleri ve restoranları vardır. Silahlı korumaları ve elektronik gözetimleri olan pahalı ve ayrı tatil köyleri vardır. “Ulusötesi Kapitalist Sınıf Teorisi ve her bir fraksiyonu her zaman her konuda tamamen birleşmiş değildir. Bununla birlikte, bu grupların önde gelen personeli birlikte küresel bir güç eliti, hakim sınıf ya da yakın çevre oluşturmaktadır” (2000: 2). Farklı sektörlerde ya da farklı kıtalarda ortaklıkları olabilir. Dünya Ekonomik Forumu gibi uluslararası toplantılarda bir araya gelirler.

Ulusötesi Kapitalist Sınıf Teorisi, küreselleşmeyi artırmak için “ulusal rekabet gücü” ve “sürdürülebilir kalkınma” söylemini kullanır. “Teori küresel rekabetçi ve tüketimci söylem ve uygulamaların belirli biçimleri aracılığıyla işyerinde ekonomik kontrol, yerel, uluslararası ve küresel politikada siyasi kontrol ve günlük yaşamda kültürel-ideolojik kontrol sağlamaya çalışmaktadır” (Sklair, 2000: 3). Dahası, küreselleşen profesyoneller rekabet gücünü ölçmek için “dünyanın en iyi uygulaması” veya toplam kalite yönetimi şeklinde kıyaslama sistemleri oluşturmakta ve küreselleşen politikacılar da bunları norm haline getirecek koşulları yaratmaktadır. Kıyaslama ve en iyi uygulamaların yaratılması küresel rekabete yol açmakta ve küreselleşmiş şirketler için yerel firmalara karşı bir strateji olarak hizmet etmektedir. “Küreselleşen kapitalist sınıf, ulusal ve uluslararası rekabetçilik söylemini işgücüne daha yoğun bir disiplin uygulamak ve bazı durumlarda daha küçük rakipleri pazar dışına iten gereksiz yüksek standartlar dayatmak için kullanmaktadır” (2000: 3).

1.2.1.4. İmparatorluk Teorisi

Teori, küreselleşmenin küresel siyasi, ekonomik ve kültürel süreçlerden oluşan karmaşık bir ağ olarak daha iyi anlaşıldığını iddia etmektedir. “İmparatorluk”, belirli bir ulus devlete dayanmayan ve küresel ölçekte meşruiyet kazanmış yeni bir kontrol mekanizmasıdır. İmparatorluk, topraksızlaştırılmış bir yönetim aygıtıdır. İmparatorluğun coğrafi ya da bölgesel sınırları yoktur. Eski tür ulus-devlet merkezli “emperyalizm”den farklıdır. Hardt ve Negri bir küresel kapitalizm imparatorluğu önermektedir. Teorileri Marx ve Foucault’nun fikirlerini bir araya getirmektedir (Robinson, 2007: 131). Geçmişte Avrupa tipi emperyalizmin ulus-devlet egemenliğine, örneğin İngiliz, Fransız veya Portekiz imparatorluklarına dayandığını iddia etmektedirler. Ancak küresel çağda bu tür bir egemenlik ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, sınırları ve sınırları aşan evrensel bir düzen olarak merkez-siz bir imparatorluk ortaya çıkmıştır.

Hardt ve Negri'ye göre ABD, İmparatorluğun inşasında özel bir role sahip olmuştur. ABD aynı zamanda İmparatorluk içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Bu durum ABD'nin tarihinden ve egemenlik yapısından kaynaklanmıştır, çünkü ABD sistemi ve anayasası yeni bir anlayış getirmiştir. “Krallar ya da imparatorlar yerine sıradan insanlara dayanan bir siyasi sistem oluşturmuşlardır” (Hardt and Negri, 2000: 182). İmparatorluk ABD'nin özel koşullarında şekillense de sadece Amerikan emperyalizmi değildir. İmparatorluğun merkezinde belli bir aktör yoktur. “Devletler emperyalist bir projenin merkezini oluşturmazlar, hatta bugün hiçbir ulus-devlet oluşturamaz. Emperyalizm sona ermiştir. Hiçbir ulus modern Avrupa uluslarının olduğu gibi dünya lideri olmayacaktır” (Hardt ve Negri, 2000: xiv). Robinson da aynı gerçeği şu şekilde ifade etmektedir: “Yüzsüz güç yapısı her yerdedir ama hiçbir yerde merkezlenmemiştir İmparatorlukta güç dünyanın her yerine dağılmıştır.” Merkezsiz bir küresel hâkimiyet söz konusudur. Ayrıca Ritzer, “İmparatorluk dünyayı tek bir yönetim mantığıyla yönetir, ancak İmparatorluğun kalbinde tek bir güç yoktur. Tek bir komuta kaynağı yerine, güç toplum ve dünya çapında dağılmıştır” (Ritzer, 2011: 47).

Küresel İmparatorluk sadece güce dayanmaz, aynı zamanda yeni bir hukuksal güç uygular. İmparatorluk normların, etik doğruların oluşumunu kontrol eder ve bu şekilde düzen kurar. “Neyin doğru” ve ‘neyin yanlış’ olduğunu belirler. Dahası, İmparatorluk her şeyi, tüm yaşamı, hatta insanların beyinlerini ve bedenlerini bile kontrol etmek ister. “Sosyal dünyanın temellerini (düşünce, eylem, etkileşim, gruplar) kontrol etmeye çalışır ve daha da ileri giderek insanların beyinlerini ve bedenlerini kontrol etmeye çalışır. İmparatorluk bir bakıma emperyalizmden daha hırslıdır, çünkü yaşamın tamamını kontrol etmeye çalışır” (Ritzer, 2011: 47). İmparatorluk, insanlık adına sorunları çözmek ve barışı dayatmak için dünyanın her yerine müdahale edebilir. Daha da önemlisi, Yugoslavya, Irak ve Afganistan müdahalelerinde olduğu gibi uygarlık için “haklı savaşlar” yapabilir. Hardt ve Negri küreselleşmeyi çağdaş kapitalist üretimi ve küresel ilişkileri temsil eden yeni bir olgu olarak görmektedir. Neoliberal kapitalist emperyalizmi ve post-modern İmparatorluğu eleştirmektedirler. Bununla birlikte, küreselleşmenin evrensel özgürlük ve eşitlik için ütöpik bir potansiyel içerdiğini de belirtmektedirler. Küreselleşme sayesinde bir Karşı-İmparatorluğun mümkün olduğunu belirtirler. Onlara göre küreselleşme deterritoryalizasyona yol açmaktadır. Dolayısıyla, günümüz dünyasında toplumsal devrimin geriletilmesi mümkündür. Karşı-İmparatorluk küresel hale gelebilir ve muhalif gruplar İmparatorluğu dengeleyebilir. Ayrıca proletaryanın zamanının geçtiğini savunurlar. Proletarya yerine “çokluk” bu dengeleme görevini başarabilir.

Çokluk İmparatorluğu ayakta tuttuğu için, sistemi değiştirme kapasitesine de sahiptir (Ritzer, 2011: 47).

1.2.2. Sosyal ve Kültürel Küreselleşme Teorileri

1.2.2.1. Ağ Toplumu Teorisi

“Ağ toplumu, en basit ifadeyle, mikroelektronik ve dijital bilgisayar ağlarına dayalı bilgi ve iletişim teknolojileri tarafından işletilen, ağların düğümlerinde biriken bilgi temelinde bilgi üreten, işleyen ve dağıtan ağlara dayalı bir sosyal yapıdır” (Castells, 2005: 7). Ağ toplumu örümcek ağı gibi bir yapıya sahiptir. Ağ toplumunun oluşumu 1970’li yıllarla birlikte başlamıştır. “Dünyamız yirmi yılı aşkın bir süredir 1970’ lerde şekillenen ve dünya çapında eşitsiz bir şekilde yayılan yapısal bir dönüşüm süreci içindedir” (Castells, 2005: 3). 20. yüzyılın sonunda ekonomik, sosyal ve teknolojik dönüşümler yeni bir form olarak ağ toplumunu yaratmıştır. Ağlar bilgi için bilgi ağları, sermayenin küresel finansal akış ağları, borsa piyasaları, televizyon sistemleri veya cep telefonları olabilir.

Ağ toplumunda, ağların düğümleri çok önemlidir. “Bir ağ, birbirine bağlı düğümlerden oluşan bir kümedir. Düğüm, bir eğrinin kendisiyle kesiştiği noktadır. Bir düğümün ne olduğu, somut olarak konuştuğumuz somut ağların türüne bağlıdır” (Castells, 2010: 501). Ağlar yeni düğümler eklenerek yayılır. Ağ toplumu dünyanın farklı bölgelerini birbirine bağlar ve düğümler ağlardaki akışları kontrol eder. Ağ toplumu sisteminde birçok ağ vardır ve bunların her birinin kendi düğümleri vardır. Dahası, “ağlar değişen gereksinimlere göre düğümler ekleyerek ya da çıkararak evrimleşen açık yapılardır” (Castells, 2005: 7). Bu nedenle ağ tabanlı sosyal sistemler son derece dinamik yapılardır. Farklı ağların düğümleri belirli yerlerde çakışırsa, bu yerler ağları kontrol etmede daha fazla güce sahip olur. New York, Londra ve Tokyo gibi küresel şehirler bu tür çok modlu yerlere örnektir.

Castells’in açıklamalarında teknolojik gelişmelerin önemli bir yeri vardır. Castells, iletişim teknolojilerinin, özellikle de bilgisayar ve internet gibi dijital bilgi teknolojilerinin insan etkileşimini ve ekonomiyi dramatik bir şekilde dönüştürdüğünü savunmaktadır. “Bu süreç çok boyutludur, ancak bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı yeni bir teknolojik paradigmanın ortaya çıkışıyla ilişkilidir” (2005: 7). Bu teknolojiler yeni bir bilgi çağı yaratmıştır. Robinson ağ toplumunu “küreselleşmeye teknolojik yaklaşım” olarak tanımlamaktadır (Robinson, 2007). Castells, küreselleşme sürecinde enformasyon teknolojisinin önemli rolünün altını çizmektedir. Bununla birlikte Castells, teknolojinin insanı biçimlendiren tek aktör olmadığının da

farkındadır. Aksine, insan teknolojiyi belirler ve onu kendi ihtiyaçları için kullanır. Teknoloji onun için gereklidir ancak yeni bir tür toplumsal örgütlenme, yani ağ toplumu oluşturmak için yeterli değildir (Castells, 2005: 3).

1.2.2.2. Zaman ve Mekan Teorileri

İnsan etkileşimi 20. yüzyılda zaman ve mekân kısıtlamalarını büyük ölçüde aşmayı başarmıştır. Ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler bu süreci hızlandırmıştır. Özellikle 1980’ler ve 1990’larda internet ve bilgisayar teknolojileri, yeni internet iletişiminin önündeki zaman ve mekan sınırlarını ortadan kaldırdı. “Elektronik mekân” yeni bir mekân biçimi olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar uzak yerlere kolayca ulaşabilmekte ve anında iletişim kurabilmektedir. Dolayısıyla 1990’ların başında, muhtemelen yeni iletişim teknolojilerinin de etkisiyle, akademisyenler bu dönüşümü açıklamak için zaman-mekân kavramını geliştirmişlerdir. Giddens, modern öncesi toplumlarda insanların zamanı hesapladığını, ancak zamanın mekanla bağlantılı olduğunu savunur. Yerel mekan ve günlük yaşam yapısı zaman tarafından belirleniyordu. Bu durumu, “Tüm modern öncesi kültürler zaman hesaplama biçimlerine sahipti. Örneğin takvim, yazının icadı kadar tarım devletlerinin ayırt edici bir özelliği idi. Ancak günlük yaşamın temelini oluşturan zaman hesaplaması, kesinlikle nüfusun çoğunluğu için, zamanı her zaman yerle ilişkilendiriyordu ve genellikle kesin olmayan ve değişkendi. Hiç kimse diğer sosyo-mekânsal işaretlere atıfta bulunmadan günün saatini söyleyemezdi: “Ne zaman” neredeyse evrensel olarak ya ‘nerede’ ile bağlantılıydı ya da düzenli doğal olaylarla tanımlanıyordu.” (Giddens, 1990: 17).

Sassen, küreselleşme sürecinde mekanın yeniden yapılandırılmasına yeni bir yaklaşım getiriyor. Küresel şehirler ağına dayalı ve New York, Londra ve Tokyo’nun önderlik ettiği yeni bir mekansal düzenin küreselleşme altında ortaya çıktığını öne sürmüştür. Bu küresel şehirler, Zaman ve Mekan Teorileri uzmanlaşmış hizmetler sundukları için küresel ekonomi için merkezi öneme sahiptir. Küresel ekonomide iki eş zamanlı ancak çelişkili süreç işlemektedir. Kapitalist üretim sistemi giderek tüm dünyaya yayılıyor. Yine de bu merkezi olmayan ekonominin kontrol sistemi giderek merkezileşiyor. Ekonomik faaliyetler giderek daha fazla küresel şehir bölgelerine ve serbest bölgelere yoğunlaşıyor. “Bu küresel ekonomi, küresel üretim sisteminin komuta ve kontrolünün küresel şehirler içinde merkezileşmesiyle eş zamanlı olarak üretimin küresel merkezileşmesini de içeriyordu.” (Robinson, 2007: 134). Küresel şehirler, küresel olarak dağılmış üretim sisteminin kontrol merkezleridir. Küresel ekonominin komuta kontrolleridir. Robinson Sassen’e göre küresel şehirlerin dört temel işlevi şöyle

tanımlanır: “(1) dünya ekonomisinin örgütlenmesinde oldukça yoğunlaşmış komuta merkezleridir; (2) finans ve finans, sigorta, gayrimenkul, muhasebe, reklamcılık, mühendislik ve mimari tasarım gibi önde gelen küresel firmalar için profesyonel ve kurumsal hizmet girdileri olan ‘üretici hizmetleri’ sağlayan uzmanlaşmış hizmet firmaları için temel konumlardır; (3) bu üretici hizmetlerinin üretimi ve yeniliği için yerler ve aynı zamanda üretici hizmet firmalarının merkezleridir; (4) üretilen ürünler ve yenilikler için pazarlardır ve Sassen bu şehirlerde New York, Londra ve Tokyo’nun özünde küresel şehirler olarak üretim merkezlerinden üretici hizmet merkezlerine nasıl yeniden yapılandırıldığını ve üretici hizmet faaliyetlerinin küresel şehirler arasında nasıl ‘ağ’ haline geldiğini belgelemektedir.” (Robinson, 2007: 134).

Küresel şehirler büyük üretim yerlerinin merkezleridir. Küresel şehirlerde uzman firmalar, işletmeler için muhasebe, finans, sigorta, telekomünikasyon, reklamcılık ve halkla ilişkiler gibi oldukça uzmanlaşmış hizmetler sağlarlar, çünkü bunlar dış kaynak kullanma yöntemini yaygın olarak kullanırlar. Bu nedenle, küresel şehirler “giderek artan sayıda üst düzey profesyonele” ve “oldukça uzmanlaşmış ve ağ bağlantılı hizmet sektörüne” sahiptir. Bu küresel şehirler küresel ekonomik ağın parçalarıdır. Daha geniş hinterland ve ulusal ekonomilerden ziyade küresel taleplere daha duyarlıdırlar. Sassen buna “kentsel alanın ulusalsızlaştırılması” adını verir. Küresel şehirler çoğunlukla gelişmiş dünyaya ve küresel Kuzey’e odaklanır. Bununla birlikte, küresel şehirler ulusötesi emek ve ulusötesi topluluklar için önemlidir. (Sassen, 2005).

Küresel şehirler bazı açılardan mekanı dönüştürür. Birincisi, “tek bir devletin düzenleyici kapasitesinin ötesine uzanan bir uzay ekonomisi yaratıyorlar” (Sassen, 1996: 4). İkincisi, “Küresel şehirler yeni bir mekan olan “elektronik mekanı” kullanır. Elektronik alanda gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin sayısı artmaktadır. “Elektronik mekan mevcut tüm bölgesel yargı yetkisini geçersiz kılar” (1996: 2). Dahası, kıyıya taşıma, devletin düzenleyici şemsiyesinin ötesine geçen bir uzay ekonomisi yaratır (1996: 3).

1.2.2.3. Transnasyonalizm Teorileri

Göçmen topluluklar ulusötesi toplulukları daha iyi bir şekilde örnekendirir. Alejandro Portes, göçle ilgilenen bir grup sosyal antropoloğun ulusötesi tanımını şu şekilde aktarır: “Biz “ulusötesiliği” göçmenlerin köken ve yerleşim toplumlarını birbirine bağlayan çok katmanlı sosyal ilişkiler kurma ve sürdürme süreçleri olarak tanımlanır (Portes, 2003: 4). Ulrich Beck,

ulusötesi iş ilişkileri, farklı ülkelerdeki akrabalar ve arkadaşlar ve ulusal gruplar arasındaki evlilikler gibi ulusötesi sosyal bağlantıları vurgular (Beck, 1997).

Küreselleşme sürecinde, geleneksel göç ulusötesi göçe dönüşmüş ve bu dönemde ulusötesi topluluklar ortaya çıkmıştır. Stephen Castles, küreselleşmenin göç açısından önemini şu şekilde açıklamaktadır:

Küreselleşme, göç için gerekli kültürel sermayeyi ve teknik araçları üretir. Küreselleşme esasen sınırlar arası akışlar anlamına gelir: sermaye, emtia, fikir ve insan akışları. Devletler ilk iki türü memnuniyetle karşılar, ancak diğerlerinden şüphelenirler. İnsanların hareketliliği düzenlenir ve farklılaştırılır. Gelişmiş ülkeler, Hintli BT uzmanları veya İngiliz Ulusal Sağlık Hizmeti için Afrikalı ve Asyalı tıbbi personel gibi yüksek eğitilmiş yöneticileri ve uzmanları çekmek için rekabet eder. Tarım, inşaat, endüstri ve hizmetlerde vasıfsız işçilere olan talep de yüksektir, ancak birçok devlet bunu fark edemez, bu nedenle işçiler yasadışı kanallardan hareket etmek zorunda kalır. Küreselleşme ayrıca hareketlilik için güçlü kültürel baskılar yaratır. Küresel medya, Birinci Dünya yaşam tarzlarının idealize edilmiş görüntülerini en fakir köylere yansıtır. Elektronik iletişim, göç yolları ve iş fırsatları hakkındaki bilginin yayılmasını kolaylaştırır. Uzun mesafeli seyahat daha ucuz ve daha erişilebilir hale geldi (Castles, 2004: 211).

Castles’a göre, ev sahibi ülkelerin göçmenlere karşı tutumları değişmiştir. Çok kültürlülük, asimilasyon politikalarından daha yaygın hale gelmiştir. “1960’lara kadar, göçmenlerin çoğu, asimile edilecek kalıcı yerleşimciler veya özel yasal rejimlerle ev sahibi nüfustan ayrı tutulacak geçici yolcular olarak muamele görüyordu.” Ancak, 1970’lerden sonra, asimilasyon ve geçici yolcu politikalarıyla birlikte çok kültürlülük yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Castles, 2004: 211). Göçteki bir diğer önemli nokta ise göçün feminizasyonudur. Küresel Kuzey’deki kentleşme, gelişmiş ülkelerdeki bakım işi gibi düşük ücretli ev içi işlere olan talebi artırmıştır. Bu talep, kadın emeğinin yoksul ülkelere ilgili gelişmiş ülkelere akışına yol açmıştır. “Ulusötesicilik çalışmaları, ulusötesi toplulukların cinsiyete dayalı yapısını, ulusötesi göçteki değişen cinsiyet kalıplarını ve küreselleşmenin ve ulusötesiciliğin aile üzerindeki etkisini vurgulamıştır” (Robinson, 2007: 136).

1.2.2.4. Modernitenin Evrenselleşmesi/Dünya Kültürü Teorisi

Meyer, küreselleşmeyi “evrenselleştirilmiş kültürün yayılması” olarak tanımlamakta ve bunu “dünya kültürünün büyümesi ve etkisinin artması” şeklinde açıklamaktadır. Ona göre, dünya kültürü, devletleri, organizasyonları ve bireysel kimlikleri şekillendiren evrensel modellerle kurumsal ve kültürel bir düzen oluşturmuştur (Meyer vd., 1997). Bu düzen, ulus devletlerin

rasyonel ve evrensel değerlere uygun birer aktör olarak yer almasını sağlamış ve dünya siyasetinde bir dünya toplumu oluşmasına zemin hazırlamıştır (Meyer, 1980: 111-2).

Meyer, dünya kültürünün kökenlerini Avrupa'daki Aydınlanma düşüncesi, Ortaçağ Hristiyanlığının rasyonel yapısı ve Vestfalya devlet sistemine dayandırmaktadır. 19. yüzyıldaki bireysel haklar, özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerlere dayanan dünya kültürü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası örgütler aracılığıyla küresel düzeyde yayılmıştır. 20. yüzyılın sonunda ise, bu kültür küresel bir mirasa dönüşmüş ve devletlerle birlikte uluslararası sivil toplum örgütleri gibi aktörlerle desteklenmiştir (Meyer vd., 1997).

Ulus devletler, dünya kültürünün rasyonel modellere dayanan temel aktörleridir. Egemenlik, bireysel hakların korunması ve sosyal adalet ilkeleri, ulus devletlerin meşruiyetini oluşturur. BM gibi uluslararası örgütler, dünya toplumunun genişlemesi ve dünya kültürünün yayılması açısından önemli bir rol oynamıştır. Meyer, dünya kültürünün rasyonel ve evrensel bir model sunduğunu ve bunun, ulus devletlerin anayasal düzenlerinden eğitim sistemlerine kadar benzer yapıların oluşmasına neden olduğunu ifade eder (Meyer vd., 1997: 153).

Meyer'a göre, dünya kültürü evrensel modelleri benimseyen yapılar arasında izomorfizmi teşvik eder. Bu durum, farklı toplumlarda benzer anayasal sistemler, kamusal eğitim yapıları, kadın hakları ve çevre politikalarının ortaya çıkmasına yol açar. Meyer, dünya kültürünün dinamizminin içindeki çatışmalardan kaynaklandığını savunur. Eşitlik, özgürlük, ilerleme ve adalet gibi değerler arasındaki gerilimlerin, dünya kültürünün farklı varyasyonlarının oluşmasını sağladığını belirtir (Meyer vd., 1997: 172).

Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri, dünya kültürünün yayılmasında ve benimsenmesinde kritik bir rol üstlenmektedir. Bu örgütler, evrenselcilik, bireyselleşme ve dünya vatandaşlığı gibi dünya kültürünü temsil eden ilkeleri savunur ve hükümetleri bu doğrultuda hareket etmeye ikna eder (Boli ve Thomas, 1997: 187). Meyer, bu örgütlerin küreselleşme sürecinde önemli bir hareket gücü olduğunu vurgular.

1.3. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Küreselleşmenin ne zaman başladığına ilişkin kesin bir zaman dilimi belirtmek zordur. Kavram 1980'lerden sonra daha sık kullanılsa da küreselleşmenin ortaya çıkışı çok daha eskilere dayanmaktadır. Günümüzde ise her bağlamda en büyük tartışma konularından biridir.

Robertson, küreselleşmenin tarihsel sürecine ilişkin tartışmaları ve gelişmeleri 5 aşamalı bir süreç olarak ele almıştır (Kürkçü Dumanlı, 2013);

1) 1400'ler ile 1750'ler arasında Avrupa'da toplumların var olmaya başladığı, yeni ulusal toplulukların doğduğu, birey-insan kavramlarının önem kazandığı ve ilk kez kendini hissettirmeye başladığı oluşum aşamasıdır.

2) 1750'lerden 1870'lere kadarki süreçte bireyselliğin ön plana çıkması, vatandaşlık kavramları ortaya çıkması ve ulus devlet gibi argümanlar ve bu konularla ilgili ilk aşamaya dair oluşumlar gerçekleştirmesi sürecidir.

3) 1870'lerden sonra 1920'lere kadar devam eden ulus-devlet kavramları daha resmi bir hal almıştır. Bu dönem küreselleşme ve küresel iletişimin ivme kazanmaya başladığı yükseliş evresi olmuştur.

4) Mücadele aşaması; 1960'larda başlayan küresel savaşların ortaya çıkmaya başladığı ve Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulduğu aşamadır.

5) Dünyanın tek kutuplu hale geldiği ve uluslararası alanda entegrasyonun gerçekleştiği, ayrıca 1990 yılına kadar süren iletişim ve ulaşım teknolojilerinin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere her alanda hissedilmeye başlandığı belirsizlik aşamasıdır.

Küreselleşmeyi, Kazgan üç aşamada incelemiştir. Birincisi küreselleşmenin temelini oluşturduğu düşünülen coğrafi keşifler, ikincisi I. Sanayi Devrimi ve üçüncüsü II. Sanayi Devrimi'dir. Bu aşamalar aşağıda genel hatlarıyla ele alınmıştır (İren, 2019).

Coğrafi Keşifler ve Küreselleşmenin Oluşum Aşaması:

Tarih boyunca insanlar tarafından kendilerini ve çevrelerini anlamlandırmak için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların temelinde beslenme, barınma ve güvenlik gibi insan ihtiyaçlarının temel gereksinimlerini karşılamak yatmaktadır. Ayrıca sosyal bir varlık olan insanın sürekli iletişim halinde olma zorunluluğu da bu çalışmalara neden olan bir diğer etkidir (Elçin, 2012: 1).

İnsanlık tarihi 15. ve 18. yüzyıllar arasında ele alındığında, toplumların sınırlarını geliştirmeye zorlandıkları görülmektedir. Çünkü insan ihtiyaçları sınırsızdır ve bu ihtiyaçların ancak yeni hammadde ve gıda kaynakları bulunarak karşılanabileceği görülmektedir. Bu durum

insanoğlunun ticaret alanında sınırlarını zorlamasına neden olmuş ve yeni topraklara sahip olma motivasyonunu artırmıştır (Yahşi, 2007: 8).

Coğrafi keşifler, insanoğlunun küreselleşme evresindeki en kritik adımlardan biridir. Toplumlar, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için coğrafi keşifler ile gıda ve hammadde çeşitliliğini artırmıştır. Ürün yelpazesinin genişlemesi ve ticaret akışının artmasıyla uluslar arasında karşılıklı bağımlılık kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu süreç Avrupa’da küreselleşmenin yavaş yavaş ortaya çıkmasına ve kendini hissettirmeye başlamasına neden olmuştur. Avrupa’da 15. yüzyılda başlayan sömürgecilik faaliyetleri sonucunda hammadde sıkıntısı çekmeyen Avrupa devletleri, Sanayi Devrimi sonrasında çok daha kısa sürede üretim yapmış ve bu ürünleri dünyanın her yerine daha hızlı ulaştırmayı başarmıştır (Ökmen, 2005).

Bu gelişmelerin etkileri Avrupa dışındaki bölgelerde de yaşanmış ve iyice hissedilmeye başlanmıştır. Ancak bazı bölgelerde verimsiz sermaye kullanımı, zayıf ticaret akışları ve iç sorunlar nedeniyle ilerleme geride kalmıştır. Sonuç olarak günümüz dünyasında adından sıkça söz edilen gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler olarak belirgin bir tanım ortaya çıkmıştır. Böylece Avrupa ülkeleri küresel değişime uyum sağlayarak ve sermayeyi daha etkin kullanarak daha da gelişirken, bazı ülkeler bu değişime ayak uyduramamış ve halklarını köleliğe ve geri kalmışlığa itmiştir. Özetle bu süreç sonucunda bazı toplumlar az gelişmişliğe mahkûm olurken, Avrupa ülkeleri ufuklarını daha da genişletmişlerdir (Sönmez, 2006).

Birinci Sanayi Devrimi Dönemi:

Küreselleşmenin Sanayi Devrimi’ne kadar sürdüğü söylenebilir. 1870-1914 yılları arasında teknoloji alanında yaşanan gelişmeler küreselleşmenin başlangıcını oluşturmakta ve bu dönem küreselleşmenin ilk dönemi olarak tanımlanmaktadır. Birinci Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan ve coğrafi keşiflerle etkisini artıran gelişmeler ile iletişim, ulaşım ve üretim alanındaki yenilikler bu noktada önemli bir role sahip olmuştur (Kanberoğlu ve Yıldırımçakar, 2019).

İlk küreselleşme dönemindeki demiryolu, denizcilik, telgraf gibi gelişmelerle Batılı ülkelere askeri, siyasi ve ekonomik etkilerini deniz aşırı ülkelere yayma fırsatı sağlanmıştır. Aynı zamanda uluslararası ticaretteki yoğunlaşma, üretimde uzmanlaşma ihtiyacını doğurdu. Bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmeler ve ilerlemeler toplumların birbirleriyle olan bağlarının artmasına neden olmuştur (Kıvılcım, 2013: 227). Bu dönemde İngiltere, o yıllarda en büyük güç olması nedeniyle küreselleşme sürecinden en fazla faydalanabilecek ülke olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme süreci bir anlamda ülkelerin birbirine entegrasyonu ve karşılıklı

bağımlılığı anlamına geliyor gibi görünse de bu süreç genel olarak zayıf devletlerin güçlü konumdakilere bağımlılığının artması şeklinde kendini göstermiştir (Gürer, 2010: 8).

Küreselleşmenin durgunluk dönemi 1914 ile 1945 yılları arasında görülmektedir. Küreselleşme süreci 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın ve 1929'da Büyük Buhran'ın patlak vermesiyle yavaşlamış ve 1970'e kadar kesintiye uğramıştır. Neo liberal politikalar, 1979 yılında yaşanan Petrol Krizi ile giderek bozulan ekonomik sisteme müdahale aracı olarak uygulanmaya başlamıştır. Sonuç olarak savaş sonrası yaşanan krizler ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin azalmasına ve küreselleşmenin yavaşlamasına neden olarak küreselleşmenin devam etmesini engellemiştir. Bu durum küreselleşmenin farklı dönemlerini ortaya çıkarmıştır (İren, 2019).

Küreselleşme sürecinde ülkeler tarafından az ya da çok ilişkiler kurulmuştur. Bu durum devletlerin karşılıklı bağımlılığını da ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme olgusunun uluslararası sistemde yarattığı bu ilişki, devletleri küresel sorunların çözümünde ortak hareket etmeye zorlamıştır. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi uluslararası örgütler küresel sistemin ortaya çıkardığı yeni sorunları çözmeyi amaçlamıştır (Baharçipek, 2007: 233).

Ancak iki faktör bu sürecin küreselleşme olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Birinci önemli faktör, İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi olarak bağımsızlıklarını ilan eden az gelişmiş ülkelerin serbest piyasa ekonomisine yönelik politikalar kullanarak uluslar üstü alanlara odaklanmak yerine kendi hükümetlerinin öncülüğünde içe kapalı sanayileşme politikaları uygulamayı tercih etmeleridir. Dolayısıyla kendilerini gelişmeye kapatmışlardır. Buna paralel olarak ikinci faktör, gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlara temkinli yaklaşımları ve dış borçlanmayı kullanarak ve devletlerarası borçlanmaya öncelik vererek finansal piyasalardan genel olarak dışlanmalarıdır (Şenses, 2004: 2).

İkinci Sanayi Devrimi Dönemi:

1970'ler ve 1990'larda Sovyet rejiminin çökmesi sonucunda "tek kutuplu bir dünyanın ortaya çıkması" şeklinde ortaya çıkan yeni dünya düzeni olarak ifade edilebilir. 1945-1980 arası dönemde küreselleşmenin hızının artmasının temel nedeni gelişen teknoloji ve artan üretime bağlı olarak dışa açılma sürecidir. Yeni küreselleşme dönemi olarak da adlandırılan 1980 sonrası dönem, 1970'lerin ortalarında uygulamaya konulan neoliberal politikaların yaygınlaşması ve güçlenmesi ile küreselleşme sürecinin yeni bir boyuta girdiği dönem olarak ifade edilmiştir (Gürer, 2010: 10). Üçüncü küreselleşme dalgası ile ilgili olarak araştırmacıların

fikir birliğine vardığı nokta bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerdir. Bu nedenle bu dönem “Bilgi Çağı” olarak adlandırılmaktadır (Yeldan, 2001).

Neoliberal politikalar 1980’lerde hız kazanmış ve hükümetin ekonomik alandaki rolü azalmıştır. Aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine geçiş fikri yeniden ivme kazanmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde uygulanan neoliberal politikalar 80’li yıllardan sonra az gelişmiş ülkeleri de etkilemiştir. Bu dönüşüm sürecinde işsizlik, dışlanma, eşitsizlik, yoksulluk gibi kavramlar gündeme gelmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkelerin kronik bir sorunu haline gelen yoksulluk, bölgesel bir sorun olmaktan çıkarak küresel bir sorun haline gelmiştir. Az gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde de yoksulluk sınırında yaşayan insanların oranının arttığı gözlemlenmiştir (Özçelik, 2013).

BÖLÜM II:

2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE KÜRESELLEŞME BAĞLANTISI

2.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi

Küreselleşme; mal ve sermaye hareketi kapsamında ulusal ekonomi ile diğer ekonomiler arasında ticari ilişkilerin kurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Kapalı ekonomi olarak kabul edilen ülkeler bile sınırlı da olsa dış ticaret yapmakta ve kendilerinin üretemeyeceği ürünleri yurtdışından satın almak durumunda kalmaktadır. Yıllar geçtikçe toplam dış ticaretin payı artmaya devam etmiştir. “Dış ticaret yapan bir ülkenin amacı nedir?” sorusunun bazı olası cevapları vardır Dış ticaret yapan bir ülkenin temel amaçları arasında ekonomik büyümeyi desteklemek, kaynaklara erişimi sağlamak, pazarları çeşitlendirmek ve tüketici seçeneklerini zenginleştirmek yer almaktadır. Ekonomik büyüme; ülkeler uluslararası pazarlara katılarak üretim ve tüketim seviyelerini artırabilirler. Mal ihraç etmek, ulusların iç sınırlarının ötesinde daha büyük pazarlara girmelerini sağlayarak daha yüksek satış ve gelir elde etmelerine olanak tanır. Kaynaklara erişim; birçok ülke, endüstrileri veya tüketicileri için gerekli olan belirli doğal kaynaklardan veya ürünlerden yoksundur. Dış ticaret, bu gerekli kaynakları ithal etmelerini sağlayarak üretimi sürdürebilmelerini ve yerel talebi karşılayabilmelerini sağlar. Pazar çeşitlendirmesi; yalnızca iç pazarlara güvenmek, yerel talepteki dalgalanmalar veya ekonomik gerilemeler nedeniyle riskli olabilir. Ülkeler dış ticaret yaparak pazar tabanlarını çeşitlendirebilir ve yerel ekonomik koşullara karşı kırılganlığı azaltabilirler. Gelişmiş tüketici seçenekleri; dış ticaret tüketicilere sunulan mal ve hizmet çeşitliliğini artırır. Diğer ülkelerin sahip olduğu karşılaştırmalı avantajlar nedeniyle yerel olarak üretilmeyen veya daha düşük fiyatlarda bulunan ürünlere erişmelerini sağlar. Ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları da dış ticaretin diğer bir temel nedenidir. Fiyat farklılıklarının yanı sıra yerli üretimin yetersizliği, ürün farklılaşması ve tüketici taleplerinin çeşitliliği de dış ticaretin gelişmesinin bir diğer önemli nedenidir (Utkulu, 2005: 6).

Bu nedenlerden dolayı dış ticaret kavramı oldukça önemlidir. Dış ticaret kavramını açıklamadan önce ticaretin tanımıyla başlamak gerekir ki dış ticaretin ne olduğunu anlamak kolaylaşabilmelidir. Ticaret, kâr amacıyla üretilen hizmet ve malların belirli bir fiyat karşılığında nihai tüketiciye ulaşmasını sağlayan tüm alım satım işlemleri olarak tanımlanabilir. Dış ticaret, özgür uluslararasıdaki tüm sermaye, hizmet, mal ve fıkri mülkiyet ticaretini kapsar.

Bu durumda dış ticaret, bir ülkede üretilen mal gruplarının satışı, dağıtımını veya başka türde faydalar yaratılması yoluyla bir ülke veya bölgedeki tüketicilere veya aracı gruplara satış, dağıtım veya diğer türde faydalar sağlama faaliyetinin tümünü kapsar. Dar anlamda dış ticaret kısaca ithalat ve ihracat faaliyetlerini ifade etmektedir. Dış ticaret, ülkelerin dünya ekonomisi ve siyasetinde söz sahibi olması, zenginliklerini artırması, ekonomilerini geliştirmesi ve ekonomik birimlerinin faydalarını en üst düzeye çıkarması açısından da önemlidir. İleri teknolojik düzeylerle desteklenen istikrarlı bir makroekonomik yapının varlığı, ülkenin dış ekonomik ilişkilerde rekabet gücünün yüksek olması anlamına gelmektedir (Gültekin, 2011: 31).

Ülkeler, tüm malları, hizmetleri veya üretim faktörlerini kendi başlarına üretme kapasitesine sahip değildir. Tam tersine, ülkeler işbölümü yoluyla kaynak verimliliğini artırarak ulusal refah düzeyini yükseltmektedir. İşbölümü ülkelerin verimli bir şekilde üretebilecekleri mallara odaklanıp ihraç etmeleri, üretemedikleri malları ise farklı ülkelerden ithal etmeleri anlamına gelir. Bu iş ilişkisi türü kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlar. Üretim maliyetleri farklı olan ülkeler dış ticaret yoluyla ticaret yaptığından, o ülkedeki insanlar ilgili ürünleri daha uygun fiyatlarla tüketme veya kullanma olanağına sahip olmaktadır (Melemen, 2003: 1). Gelişmekte olan ülke grupları ürettikleri hammaddeleri gelişmiş ülkelere ihraç ederken, gelişmiş ülke grupları için gelişmekte olan ülkeler ürettikleri nihai ürünlerin pazarlarıdır. Dış ekonomik ilişkilerde gelişmiş ülkelerin ithal ettiği ve az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği hammaddeler dış ekonomik ilişkilerin odak noktasını oluşturmaktadır. Öte yandan, az gelişmiş ülkeler, kalkınma amaçlarıyla tutarlı çeşitli sanayi biçimleri oluşturmak için gelişmiş ülkelerle yatırım malları ve bazen gıda ve tüketim malları da dahil olmak üzere mal ticareti yapma ihtiyacı duymaktadır. Dolayısıyla dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları arasında ticaretin gerçekleşmesi, uluslararası ekonomik ilişkileri dünya ekonomik düzeninin önemli bir sonucu haline getirmektedir (Karluk, 1998: 154).

Türkiye’de 1980 sonrasında ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulanmasıyla birlikte dışa açılma süreci başlamış, 1989 yılında sermaye akımlarının serbestleşmesiyle birlikte Türkiye’nin diğer ekonomilerle bütünleşme süreci daha da gelişmiştir. Bu ekonomik hareketlilik ülkenin dışa açıklığında da kendini göstermektedir. Açıklık kavramının ekonomi literatüründe genel kabul görmüş net bir tanımı bulunmamakla birlikte, araştırmanın amacına uygun olarak basit bir tanım vermek gerekirse açıklık, bir ülkenin uluslararası ticarete ve faktör akımlarına açıklık derecesini yansıtan bir değerdir. Finansal açıklık veya finansal

liberalizasyon, yurt içi yerleşiklerin veya kuruluşların döviz varlık ve yükümlülükleri edinebilme yeteneğinin yanı sıra, yabancı kişi veya kuruluşların da yurt içi finansal piyasalarda alım satım yapabilme yeteneği olarak değerlendirilmektedir (Esen, 2000: 5-23). Edwards (1997) açıklık kavramını uluslararası ticarete herhangi bir kısıtlamanın bulunmaması olarak tanımlamaktadır. Yapraklı (2007) ise ekonomik açıklığı, mal ve hizmet ticaretinde devlet kontrolünün olmayışını ve serbest dış ticareti hedefleyen bir yaklaşımı ifade etmiştir. Açıklık kavramı için ekonomi literatüründe yaygın olarak kullanılan ticari açıklık oranı Aizenman (2004: 1) tarafından oluşturulmuş ve $((İhracat + İthalat) * 100 / GSMH)$ olarak hesaplanmıştır (Yapraklı, 2007:74).

Küreselleşen dünyada ülkelerin her geçen yıl dışa daha açık hale gelmesiyle dış ticaret birçok açıdan önemli bir kavram haline gelmiştir. Çünkü ülkelerin gelir elde edebilmeleri ve kalkınmayı geliştirebilmeleri, dünya ekonomilerinin geri kalanıyla entegre olduklarında iş performanslarına bağlıdır. Gelişmiş dünya ekonomilerinde ekonomik büyüme dönemlerinde tüketim eğilimlerinin artmasına paralel olarak ihracatçı ülke ekonomilerinde de finansal genişlemeye yol açmaktadır. Ekonomi küçüldüğünde ise durum tam tersi olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ithalat kapasitesinin azalması, o ülkeye mal satan ülkeleri olumsuz etkileyecek, bu da ekonomik daralmaya neden olacak denilebilir. Dünya çapında ülkeler daha açık ve daha bağımlı hale gelmektedir.

2.2. Ticaret Teorileri

İktisat içerik itibarıyla ampirik ve normatif bir bilim dalıdır. Bu bağlamda iktisadın bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı Adam Smith (1723-1790) ile başlamıştır. Adam Smith, klasik iktisadın ekonomik düşünce yönteminin kurucusu olmakla kalmamış, aynı zamanda neoklasik iktisadın çağdaş ideolojik modelinin de özünü oluşturmuştur (Savaş, 2007: 260). Klasik dış ticaret teorisi, klasik iktisatçıların üç önemli soruya cevap aramasıyla oluşmuştur (Karluk, 2009: 19-20):

- 1- Ülkeler ne tür mallar ihraç ve ithal etmektedir? Dünyada ülkeler arası ticaret hangi yönde gelişir?
- 2- Uluslararası ticareti yapılan malların fiyatları nelerdir? Ticaret şartları nasıl belirlenir?
- 3- Dış ticaretten ne kadar kar elde ediliyor? Dış ticaret dünya ve ülke için karlı mıdır? Eğer kârlı ise bu kâr işlemde yer alanlar arasında nasıl paylaştırılır?

Bu üç soru birbirinden bağımsız olmasa da pedagojik açıdan bu konular ayrı ayrı ele alındığında ortaya çıkan bulgular klasik dış ticaret teorisinin gelişimine yön vermektedir. Klasik dış ticaret teorisi ilk soruyu yanıtlar: Her ülke nispeten ucuz ürünler üretmede uzmanlaşmalı ve aşırı üretilen ürünleri dış ticaret yoluyla değiştirmelidir. Klasik iktisatçıların ikinci soruya cevabı şudur: Denge ticaret koşulları veya uluslararası fiyatlar, dış ticarete ticaret yapan tarafların elde ettiği karı belirleyen uluslararası arz ve talebin sonucudur. Klasikçilere göre üçüncü sorunun cevabı şu şekildedir: Her ülke ürettiği mallarda nispi uzmanlaşacağından, dünya genelinde uzmanlaşma meydana gelecektir. Bu nedenle bazı ülkeler belirli ürünleri daha ucuza üretecek ve daha fazla çıktı elde etmek için benzer kaynakları kullanacak. Bunun sonucunda dünya üretimi artacaktır (Karluk, 1998: 9).

Ancak klasik iktisatçıların elde ettiği bu cevaplar her ne kadar bu teorilerin gelişmesine katkı sağlasa da klasik dış ticaret teorisinin belirli varsayımlar altında tutarlı kalabileceğini unutmamak gerekir (Seyidoğlu, 2009: 16).

Smith'in düşüncelerini ve klasik iktisat anlayışını kavrayabilmek için, içinde bulunduğu dönemin ekonomik özelliklerini incelemek önemlidir. "Milletlerin Zenginliği," Avrupa'daki savaşların sona erdiği, dünyadaki ekonomik ilişkilerin güçlendiği ve İngiltere'nin aşırı korumacı politikalarından vazgeçerek dış ticaretini artırmaya başladığı bir dönemde kaleme alınmıştır. Ancak, bu dönemde devletin dış ticareti etkileyen müdahaleleri ve kısıtlamaları hâlâ oldukça fazlaydı. İthalatı kısıtlayıp ihracatı desteklemeye dayanan Merkantilizmin korumacı tavrı, Smith tarafından eleştirilmiştir. Bu bağlamda, "Milletlerin Zenginliği," Merkantilizmin temel ilkelerine karşı çıkan ve serbest ticareti savunan ilk kapsamlı eser olarak öne çıkmaktadır. Smith'in yaşadığı dönemde Britanya ekonomisinin temel unsurlarını tarım ve ticaret sektörü oluşturuyordu, sanayi sektörü ise henüz gelişme aşamasındaydı (Savaş, 2007: 262)

Ekonomik liberalizmden neoklasizme geçiş zincirinin bir halkası haline geldiler. Klasik iktisat ekolü, fizyokratların izinden giderek laissez-faire fikrini sürdürürken, bunu savunmak için ekonomik teoriler yarattı. Ekonomik liberalizmi tamamen reddetmese de bazı durumlarda ona karşı çıkan fikirlerin kökleri bazı açılardan klasikti. Ticari kapitalizmin merkantilizmi doğurması gibi, Fransız tarımının kapitalistleşmesi de fizyokratları doğurdu ve İngiliz klasik ekonomi okulu sanayi devrimiyle birlikte doğdu. Fizyokratların ve Klasiklerin ortak noktası, laissez-faire fikri ve serbest dış ticaret ilkesiydi. Bu düşünceye göre devletin müdahalesi minimum düzeyde olmalıdır. Dış pazarlardan ucuz endüstriyel hammadde ithal etmek ve bu

pazarlara sanayi ürünlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın tedarik etmek için serbest dış ticaretin kurulması gerekmektedir (Kazgan, 2000: 69-72).

2.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlükler teorisiyle kurulan iki ülke modelinde bir ülkenin, düşük maliyetle ürettiği mal grubunu ihraç ederken, diğer ülkeye göre en düşük maliyetle üretilebilecek mal grubunu üretmede uzmanlaşması; Yüksek maliyetlerle ürettiği malları da ithal etmelidir. Ancak burada ifade edilen maliyet kavramı yalnızca emek faktörlerini kapsamakta ve emek faktörlerinin homojen olduğunu varsaymaktadır (Bayraktutan, 2003: 177). Buradan hareketle Smith, bir ülkenin ilgili malı başka bir ülkeden daha ucuza üretmesi durumunda dış ticaret yapmanın karlı olmayacağına inanmaktadır (Özel, 2012: 7).

Adam Smith (1776), serbest ticaretin ve uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını açıklamak için mutlak üstünlük teorisini kullandı. Adam Smith'in teorisine göre bir ülke, daha düşük maliyetle üretebileceği ürünlere odaklanmalı ve bu ürünleri ihraç ederek, daha yüksek maliyetle üretebileceği ürünleri yurt dışından ithal etmelidir. Bunu iki ülkeli, iki mallı, tek faktörlü (işgücü faktörü) bir modelle ifade etmek için, her ürünün iki farklı ülkedeki maliyetinin mutlak avantajı belirlemek üzere incelenmesi gerekir. Ürün maliyet fiyatları diğer ülkelere göre daha düşük olan ülkeler malın ihracatçısı, maliyet fiyatları daha yüksek olan ülkeler ise ithalatçı haline gelecektir (Uygun, 2011: 25).

Aşağıdaki Tablo 2'de mutlak üstünlükler teorisini açıklamak amacıyla Türkiye ve Güney Kore'deki buğday ve motor üretimi örnekleri verilmektedir.

Tablo 2. Türkiye ve Güney Kore'nin Buğday ve Motor Üretim Miktarları

	Türkiye (Birim Başına)	Güney Kore (Birim Başına)
Buğday	70	30
Motor	40	90

Kaynak: Seyidoğlu, 2019.

Tablo 2'de görüldüğü gibi Türkiye ve Güney Kore'nin buğday ve otomobil ürünlerindeki mutlak avantajlarına bir göz atalım. Türkiye'de bir işçi günde 70 birim buğday ve 40 birim motor üretiyor. Güney Kore'de bir işçi günde 30 birim buğday ve 90 birim motor üretiyor. Türkiye'de buğday üretimi daha verimli, Güney Kore'de ise motor üretimi daha verimli olduğu

için maliyet daha düşüktür. Mutlak üstünlükler teorisine göre ülke, daha düşük maliyetli ürünler üretme konusunda uzmanlaşır ve o ürüne göre mutlak üstünlüğe sahiptir. Bu durumda Türkiye buğday üretiminde, Güney Kore ise motor üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Güney Kore, Türkiye'ye daha ucuz motor ihraç edecek, Türkiye de Güney Kore'ye daha ucuz buğday ihraç edecektir. Her iki ülke de birbirinin ürettiği daha yüksek fiyatlı ürünleri ithal edecektir.

2.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Adam Smith'in ardından İngiliz iktisatçı David Ricardo da "Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri" adlı kitabında karşılaştırmalı üstünlükler teorisini öne sürmüştür. Bu teori, bir ülkenin ekonomik olarak tamamen üstün olmadığını, ancak iki ürünün üretim maliyetleri açısından daha avantajlı durumda olabileceğini ele almaktadır. Mutlak üstünlükler teorisini geliştirmiş ve bu koşullar altında bile ticaret özgürlüğünün her ülkenin çıkarına olduğunu savunmuştur. Ricardo, uluslararası iş ilişkilerinin dış ticaretin kapsamını daraltacak mutlak avantaj teorisine dayanmaması gerektiğine inanmıştır. Ricardo, ülkeler arasındaki üretim maliyetlerindeki farklılıklardan ziyade maliyet farklılıklarının derecesine odaklanmıştır. Bir ülke tüm mallarda diğerinden daha iyi olsa bile, daha fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşarak ve daha az bir üstünlüğe sahip olduğu malları ithal ederek daha yüksek bir refah düzeyine ulaşabileceğini savunmuştur. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin karlı olabilmesinin koşullu her ülkenin üretim maliyetlerinin farklı olmasıdır (Şentürk, 2007: 42-43).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi örnekleri Tablo 3'te gösterilmektedir. İngiltere ve Portekiz'de kumaş ve şarap üretimi için bir iş gününde aşağıdaki miktarlarda mal üretilebileceği öne sürülmüştür:

Tablo 3. İngiltere ve Portekiz için Karşılaştırmalı Üstünlükler

	Kumaş	Şarap	Ticaret Öncesi Değişim Oranları
İngiltere	120	100	$1\text{Ş}=8/9\text{ K}$ veya $1\text{K}=9/8\text{ Ş}$
Portekiz	80	90	$1\text{Ş}=6/5\text{ K}$ veya $1\text{K}=5/6\text{ Ş}$

Kaynak: Şentürk, 2007: 43.

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere, Portekiz her iki ürün grubunda da mutlak üstünlüğe sahiptir. Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisine göre, Portekiz ile İngiltere arasında ticaret

yapılamazdı; çünkü Portekiz, her iki ürünü de İngiltere'den daha düşük maliyetle üretebilmektedir. Ancak David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, bu koşullarda bile ticaret mümkündür. Ricardo, Portekiz'in nispeten daha düşük maliyetle üretebildiği ürünlerde uzmanlaşarak, daha yüksek maliyetle ürettiği ürünleri İngiltere'den ithal edebileceğini savunmuştur. Tabloya göre, Portekiz şarap üretiminde, İngiltere ise tekstil üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Örneğin, Portekiz 40 günde 1 fıçı şarap üretebilirken, İngiltere aynı miktardaki şarabı üretmek için daha fazla süreye ihtiyaç duymaktadır. Buna karşılık, Portekiz 1 birim kumaşı 10 gün gibi bir sürede üretebilirken, İngiltere tekstil üretiminde daha verimlidir. Ricardo'nun teorisi doğrultusunda, İngiltere 1 fıçı şarap karşılığında 6/5 metre kumaş takas etmek zorunda kalırken, Portekiz bu miktarı 8/9 metre olarak belirlemektedir. Bu durumda, Portekiz şarap üretiminde uzmanlaşarak İngiltere'den kumaş satın alabilir ve her iki ülke de dış ticaretten kazanç sağlayabilir. Portekiz metre başına 9/8 varil şarap kazanırken, İngiltere metre başına 5/6 varil şarap elde ederek her iki tarafın refah seviyesini artırması mümkün olmaktadır (Şentürk, 2007: 43).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, emek değer teorisine dayanmaktadır; emeğin ülkeler içinde hareket özgürlüğüne sahip olduğunu ancak ülkeler arasındaki hareketin sınırlı olduğunu iddia etmektedir; modeldeki engeller sabit olmasına rağmen, teorinin varsayımları ve bu varsayımların sonuçlarına odaklanarak daha açık ve anlamlı bir açıklama sunar. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, maliyetli ve tam uzmanlaşma gibi nedenlerle öne sürülen ancak ortaya çıkışından yaklaşık iki yüzyıl sonra bile geçerliliğini koruyan ve dış ticaretin temelini oluşturan güçlü bir teori olduğu söylenmektedir (Şentürk, 2007: 44).

Bu çerçevede, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, maliyet farklılıklarını değerlendirirken fırsat maliyeti kavramından yararlanır ve bu iki teori arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, fırsat maliyeti kavramını kullanarak, ülkelerin hangi ürünlerde uzmanlaşması gerektiğini tespit etmeye yönelik bir yaklaşım geliştirmiştir. Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, fırsat maliyetlerini göz önünde bulundurarak, ülkelerin kaynaklarını en etkili biçimde değerlendirmelerine ve ticari kazançlarını artırmalarına olanak tanır. Bu nedenle, fırsat maliyeti teorisi, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin uygulanabilirliğini açıklayan önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Fırsat maliyeti teorisi, ilgili ürünleri üretmek için vazgeçilen sermaye, emek, iş ve doğal kaynakların toplam maliyetine eşdeğerdir. Bu durumda bir malın üretim maliyeti tüm üretim faktörlerini kapsamakta, dolayısıyla faktörlerin homojenliği sorunu ortadan kalkmaktadır.

Çünkü bir ürün üretilmediğinde (fırsat kaçırıldığında) başka bir ürün üretilmekte ve üretilmeyen mallardan tasarruf edilen üretim faktörleri, üretilen malların üretiminde kullanılmaktadır. Eğer Türkiye bir birim kumaş üretecek kadar buğday üretmiyorsa kumaşın fırsat maliyeti Türkiye'nin üretilmediği buğday miktarı kadardır. Çünkü Türkiye, kumaş üretimi için buğday üretimine yönelik emek, sermaye, işletme ve doğal kaynak faktörlerinden tasarruf edecek ve bu faktörleri kumaş üretiminde kullanacaktır (Karluk, 2009: 46).

Örneğin; “Türkiye’de çeliğin fiyatı 30 TL, buğdayın fiyatı 3 TL; Amerika’da çeliğin fiyatı 5 dolar, buğdayın fiyatı ise 5 dolar olsun. Fiyatlar farklı ülke para birimlerinde olduğundan karşılaştırma yapılamamaktadır. Ancak aynı ülke içindeki belirli bir malın fiyatına bağlı olarak diğer malların fiyatları da o mal türü ile temsil edilebilir. Bu tür fiyatlara göreceli (gerçek) fiyatlar denir. Diğer ülkeler de benzer prosedürleri benimsediğinde iki ülkedeki fiyatlar karşılaştırılabilir. Yani Türkiye’de 1 birim çelik, 10 birim buğdaya eşdeğerdir. Amerika Birleşik Devletleri’nde bir birim çelik üretimi, bir birim buğday üretimine eşdeğerdir. Bu şekilde, verimliliği ifade etmenin maliyetleri iki ülke arasında karşılaştırmalı olarak ifade edilebilir ve bunun tersi de geçerlidir. Türkiye’nin buğday üretiminde ABD’ye göre çelik üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Bu malların üretiminde uzmanlaşmaları gerekmektedir. Ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşarak verimliliği artırabilir, dış pazarları genişletebilir, bilgi, teknoloji ve deneyimi artırabilir. Bu sayede her ülkenin ekonomik refah düzeyi ve dünya ekonomik refah düzeyi artacaktır (Ordu, 2013: 36).

2.2.3. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

Faktör donatımı teorisinde, sermaye ve emeğin her ülkede mevcut olan üretim faktörlerinin miktarı açısından değerlendirilmesi geleneği sürdürülmektedir. Bu bağlamda ülkeler sermaye zengini ve emek zengini, emtialar ise sermaye yoğun ve emek yoğun olarak farklılaştırılırken, emtiaların faktör yoğunluğu ve ülke faktör donanımları açısından farklılık gösterdiği düşünülmektedir. Ayrıca ürünün üretim teknolojisinin ve üretim fonksiyonlarının tüm ülkelerde benzer olduğu, üretimde sabit verimlilik koşullarının geçerli olduğu, ülkelerin talep koşulları farklı olsa da talep koşullarının benzer olduğu varsayılmaktadır (Şentürk, 2007: 46).

Faktör donatımı (Heckscher-Ohlin) teorisi ile karşılaştırmalı üstünlük teorisinin başlangıç noktası aynıdır. Tüm ülkeler üretilen daha ucuz fiyata sattıkları mallarda uzmanlık kazanacak, karşılığında daha pahalı mallar alacaklardır. Bu aşamada, hangi ürünlerin daha az maliyetle

üretilebileceğine dair doğrudan bir yanıt sunulmamaktadır. Ürün üretmek için nispeten çok sayıda yerli üretim faktörünün kullanılması tavsiye edilir. Bunun nedeni söz konusu malın üretim maliyetlerinin daha ucuz olabilmesidir. Ülkede nispeten bol olan üretim faktörlerinin ucuz olacağı düşüncesine dayanmaktadır. İhracatla birlikte bol miktarda bulunan yerli üretim faktörlerine olan talep artacağından üretim faktörlerinin fiyatları da artacaktır. İthalatla birlikte ülkenin pahalı ve kıt üretim faktörlerine olan talebi azalacağından üretim faktörlerinin fiyatları da düşecektir. Dolayısıyla bu teoriye göre uluslararası ticaret, her ülkede bol miktarda bulunan üretim faktörlerinin fiyatlarını artırırken, sınırlı olan üretim faktörlerinin fiyatlarını düşürerek ülkeler arasında faktör fiyatlarının eşitlenmesine yol açmaktadır. Daha sonraki dönemde modelin test edilmesine yönelik farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında en önemli olanlardan biri, 1953 yılında Wassily Leontief tarafından gerçekleştirilen ve “Leontief Paradoksu” olarak adlandırılan analizdir. Leontief, ABD'nin sermaye yoğun bir ülke olmasına karşın, ülkenin ithalatında sermaye yoğun ürünlerin, ihracatında ise emek yoğun ürünlerin ağır bastığını keşfetmiştir. Bu durum, modelin öngörleriyle çelişmektedir. Leontief, bu paradoksu açıklarken, Amerikalı işçilerin diğer ülkelerdeki işçilere göre daha yüksek verimlilikte olduklarını ve bir Amerikalı işçinin, diğer ülkelerdeki üç işçiye eşdeğer olduğunu öne sürmüştür. ABD'nin sermaye yoğun ürün üreticisi olduğu dikkate alındığında ihracatın sermaye yoğun ürünlerde, ithalatın ise emek yoğun ürünlerde yoğunlaşması beklenir. Ancak testten elde edilen modelin aksine, ABD'nin ithalatı sermaye yoğun, ihracatı ise emek yoğun ürünlerdir. Özellikle 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren modelin eksik yönlerini tamamlamaya yönelik yeni modeller önerilmiştir. Halen bu yönde tartışmalar devam etmektedir (Ateş, 2005: 2526).

2.2.4. Yeni Ticaret Teorileri

70'li yılların sonunda gelişen yeni dış ticaret teorileri, geleneksel ve neo-klasik dış ticaret teorilerini ortadan kaldırarak ölçek ekonomileri, nitelikli işgücü ve teknoloji açıkları gibi teorileri ön plana çıkarmıştır (Vıdhi, 2016:23). Yeni ticaret teorilerinin önceki teorilerden temel farkı, ikincisinin geleneksel olarak dış ticaretle ilişkilendirilen tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri kavramlarını ortadan kaldırmasıdır (Bayraktutan, 2003:182).

Yeni ticaret teorisi, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabetçi piyasalar varsayımlarını temel varsayım olarak kabul etmektedir. Ölçek ekonomileri ve eksik rekabet gibi dış ticaret teorilerinin matematiksel formülasyonu 1970'lerin sonlarında başlamış olduğundan bu teorilere yeni teoriler denilmektedir. Yeni ticaret teorisinin iktisatçıları, dış ticaretin nedenleri, dış

ticaretin faydaları, ülkelerin uluslararası uzmanlaşma eğilimlerinin belirleyicileri, korumacılığın etkileri gibi her zaman yeni sorulara yanıt aramaktadırlar (Yılmaz, 2015: 509).

2.2.4.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi

Donald B. Keesing ve Peter B. Kenen tarafından geliştirilmiştir. Ülkelerin profesyonel ve yüksek vasıflı işgücüne sahip olması durumunda bu ülkelerin nitelikli emek gerektiren malların üretiminde uzmanlaşacağı ve bu malları ihraç edeceği ilkesine dayanmaktadır (Turgan, 2017: 449). Nitelikli işgücüne sahip bir ülke dış ticareti serbestleştirirse o ülkede üretilen malların göreceli fiyatları artacaktır. Vasıfsız işgücüne sahip ülkeler, büyük miktarda vasıfsız işgücü içeren malları ihraç edeceklerdir. Faktör donanımı teorisinde bu durum, faktör donanımı zengin olan malların üretiminde uzmanlaşma ihtiyacı ile açıklanmaktadır (Özel, 2012: 10).

Vasıflı emeğin bolluğu, vasıflı emeğin nispeten bol olduğu malların ihracatını teşvik eder. Vasıfsız işgücünün bolluğu, basit emek yoğun ürünlerin ihracatını artırmaktadır. Emeğe yatırım, emeğin verimliliğini ve kalitesini artıracığından, emeğin yüksek sermayeyle donatılması, üretimin büyük kısmının nitelikli emek gerektiren mallarda kullanılmasını sağlar (Çelik, 2008: 148).

2.2.4.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Brunstam Linder tarafından 1961’de önerilen gelir ve tercihlere ilişkin benzerlik teorisidir. Linde’nin de söylediği gibi çeşitli ülkelerin emtia ihracatını etkileyen şey benzer talep yapılarına sahip olmalarıdır. Yani mallar yüksek fiyata satılsa bile benzer gelir düzeyine, tercihlere ve zevklere sahip diğer ülkelerde de talep görecektir. Dış ticarete talep önemli bir faktör olduğundan ticaret, talebin benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Bir ülke aşırı talep üretiyorsa bu fazla üretim, o malı talep eden ülkelerde de benzer özellikler taşıyacaktır (Şahin, 2017: 2).

2.2.4.3. Teknoloji Açığı Teorisi

Bu teori 1961’de Michael Vivian Posner tarafından önerildi. Bu teorinin temel temeli, farklı ülkelerin mal üretiminde farklı teknolojiler ve süreç bilgilerini kullanmasıdır. Teknik bilgi her ülke tarafından kolaylıkla erişilebilir ve kullanılabilir değildir. Her ülkenin sahip olduğu teknik bilgi farklı olduğundan aynı faktör donanımına sahip iki ülke arasında bile dış ticaret gerçekleşebilmektedir (Yılmaz, 2016: 216).

Bu teorinin varsayımları şu şekildedir (Posner, 1961: 323-341);

- Zamanla yeni ürünler geliştirilir. Prensip olarak bu zorluk aşılamaz değildir. Ancak yeni ürün geliştirme her ülkede aynı anda gerçekleşmez.
- İkincisi, yeni ürünler geliştirilemese bile ülkeye belirli mallarda karşılaştırmalı üstünlük sağlayacak yeni süreçlerin mevcut olabileceği kabul edilmelidir. Üretim faktörlerinde uluslararası farklılıklar olmasa bile, başka yerde bulunmayan bazı teknik bilgi ve becerilerin varlığı nedeniyle ticaret ortaya çıkabilir.
- Son olarak, teori belirli ortak varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar arasında sıfır gümrük tarifeleri ve ticaret engellerinin varlığı, tüketici tercihlerinin tüm ülkelerde benzer olduğu, uluslararası döviz kurlarının sabit kaldığı, tam istihdamın sağlandığı ve uluslararası ticaretin nakliye maliyetlerinden etkilenmediği kabul edilmektedir.

2.2.4.4. Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün dönemleri teorisi 1966'da Raymond Vernon tarafından önerildi. Teori teknoloji açığı teoreminin bir genellemesidir. Bu teori, zaman ve teknolojik değişim kavramlarına odaklanarak, sadece mamul mallarda yenilikçi ve taklit ürünler üreten ülkelerin dış ticaretini inceler (Vernon, 1966: 190-207).

Üretim dönemleri teorisi bazı temel varsayımlara dayanmaktadır. Bunlar, farklı ülkelerde emtia üretim teknolojisindeki değişiklikler, emtiaların üretim süreçlerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikler, üretim verimliliğini artıracak koşulların etkili olup olmadığı ve ülkeler arasında talep yapılarındaki farklılıklar olarak sıralanabilir (Çelik, 2008: 145).

Teoriye göre ürün yaşam döngüsü üç aşamaya ayrılır. Bu aşamalar yeni ürün, olgunluk ve standardizasyon aşamalarıdır. Bazı ülkelerin yeni ürün üretiminde bazılarının ise standart ürünlerin üretiminde uzmanlaştığı teorileştirildiğinden, ürün yaşam döngüsü boyunca her ürünün üretildiği ve ihraç edildiği ülkenin değiştiği sonucuna varılabilir (Ünsal, 2005: 214-215).

2.2.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomisi teorisi 1980 yılında Paul Krugman tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre imalat şirketleri ürünlerini ücretsiz olarak farklılaştırabilmektedir. Üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler. Eksik rekabetçi iki firma ticaret yaptığında, artan getiriler,

bu firmaların ait olduğu ekonomiler aynı faktör donanımlarına, teknolojiye ve zevklere sahip olsa bile ticaretin gerçekleşmesini sağlar (Krugman, 1980: 950).

Ölçek ekonomilerinin pazar üzerindeki etkisini belirlemek için bir endüstrinin ortalama maliyetlerini düşürmesi gerekir. Ortalama maliyetleri azaltmak için dış ve iç ölçek ekonomileri kullanılır. Üretilen bir birimin maliyeti endüstrinin büyüklüğüne bağlı olduğunda dış ölçek ekonomileri ortaya çıkar. Bir ürünün birim maliyeti firmanın büyüklüğüne bağlı olduğunda iç ölçek ekonomileri ortaya çıkar (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2017: 147). Günümüzde, ülkeler benzer teknolojilere, faktör donanımlarına ve maliyet yapılarına sahip olsalar da, serbest ticaretten faydalanmasının temel nedeni, ürün çeşitlendirmesi yoluyla elde edilen olumlu ölçek ekonomilerinin sağladığı avantajlardır. Bu süreçte, olumlu ölçek ekonomileri ortalama maliyetlerin düşmesini sağlarken, artan ürün çeşitliliği ve azalan maliyetler refah seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 202).

2.2.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Tekelci rekabet teorisi ilk olarak Edward Hastings Chamberlain ve Joey Robinson tarafından önerilmiştir. Tekelci rekabet teorisi, tam rekabetten farklı olarak çok sayıda alıcı ve satıcının olduğu, piyasaya serbest giriş ve çıkışın olduğu, hane halkı ve diğer pazar bölümleri hakkında yeterli bilginin olduğu, tam faktör hareketliliği ve çok sayıda farklılaştırılmış malın olduğu varsayımına dayanmaktadır. (Yılmaz, 2015: 513).

Tekelci rekabet teorisini açıklamak için kullanılan değişkenler ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşmasıdır. Mal farklılaştırması, belirli bir sektördeki belirli bir malın aynı sektörde üretilen diğer mallardan bileşim, kullanım, görünüm, marka vb. açılardan farklı bir yapıya sahip olması anlamına gelir (Dura, 2000: 13). Bu farklılık tüketicuyu ürünü tercih etmeye yöneltmektedir. Bu sayede üreticiler benzersiz müşteri potansiyelini geliştireceklerdir (Ünsal, 2005: 234). Teori aynı zamanda endüstriyel ürünler arasındaki iki yönlü ticareti ölçek ekonomisine dayalı olarak açıklamaktadır. Sanayi sektöründeki şirketler ölçeğe göre artan getiriler nedeniyle tekelci rekabetçi piyasalarda faaliyet göstermektedir. Bu nedenle bir şirket çok sayıda mal üretmek yerine bir veya birkaç mal üretmektedir. Şirketler ürettikleri ürünlere odaklanarak ölçek ekonomisinden yararlanmakta olup uzmanlaştıkları malları ihraç ederken, diğerlerini ithal etmektedirler (Dura, 2000: 13).

2.2.4.7. Endüstri İçi Ticaret

Endüstri içi ticaret ilk olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi ülkeler arasında tarifelerin ve diğer dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıyla önem kazandı. Bölge içi ticaretin serbestleşmesiyle ticaret hacimleri artarken, bu büyüme öncelikle aynı endüstri içindeki farklılaştırılmış malların değişiminden kaynaklanmıştır (Yenilmez ve Bayraç, 2005: 2).

Endüstri içi ticaret, benzer tüketim hacimlerine sahip faktör girdileri ve ikame maddelerinin eş zamanlı ithalatı ve ihracatı olarak kendini göstermektedir. Literatürde endüstri içi ticaret kavramının kullanılmadığı ancak endüstri içi ticaret, iki yönlü ticaret, benzer ürünlerin iki yönlü ticareti kavramlarının kullanıldığı da görülmektedir (Başkol, 2009: 2).

2.3. Dış Ticaretin Gelişimi ve Süreci

Dış ticaretin gelişimi başlığı altında Mezopotamya'daki ilk ticari çabalardan günümüz toplumundaki karmaşık ticari formata geçiş belgelenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, eski uygarlıkların ortaya çıktığı dönem, yeni ticari yol ve yerlerin keşfi, sömürge dönemleri, yoğun korumacılık uygulamaları gibi ekonomik ve siyasi yapılarda değişikliklere yol açan tarihsel olaylar ele alınmaktadır. Daha sonra küreselleşme ve bilgi ekonomisine geçiş, tüketici değişiklikleri ve uluslararası e-ticaretin gelişimi ile ilgili konular dahil edilmektedir.

2.3.1. Eski Uygarlıklar Dönemi

Kaydedilen en eski medeniyetlere ev sahipliği yapan Mezopotamya'da, köyün tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapısı içerisinde ticaret, başlangıçta takas (malların başka mallarla takası) yoluyla yürütülüyordu. Tekerleğin icadı, malların daha uzak mesafelere taşınmasını kolaylaştırdı ve diğer ülkelerin malları da Amerika Birleşik Devletleri'ne aktarıldı. Ticari çabaların olumlu etkilerini görenler, bu yapıyı geliştirecek ve şehirleri oluşturacak daha küçük yerleşim yerleri oluşturmaya başladılar. Bu küçük devletçiklerin tipik olarak verimli topraklarla çevrili ve önemli ticaret yolları üzerinde yer alan merkezi şehrin kontrolü altında olduğu yaygın bir bilgidir. Sümerlerin ve Akadların şehir devletleri daha sonra Antik Yunan'da (Sparta ve Atina) ve Fenikelilerde (Tur ve Sidon) kurulmuştur. Bu süre zarfında Mısır, Hindistan ve Çin kültürleri de gelişmiş ve yakın ülkelerle uluslararası ticarete katılmıştır. Başlangıçta görkemli yerleşimler olarak kabul edilen küçük şehirler, zamanla dünyayı etkileyebilecek kadar güçlü hale gelmiştir. Tarihsel kayıtlar, dar anlamda dış ticaretin ilk örneklerinin Mezopotamya'da M.Ö. 2000'li yılların başlarında ortaya çıktığını göstermektedir.

Sümerler ve Asurlular, Mezopotamya’da deniz ve kara yollarını kullanarak tekstil ürünleri, metaller, Yunan zeytinyağı, baharatlar, değerli taşlar, deri ve diğer malzemeleri Mısır, Hindistan ve Çin gibi bölgelerden ithal edip ihraç etmişlerdir. Bu tür mallara dayalı ekonomik faaliyetler, dönemin toplumlarında refah seviyesinde önemli artışlara yol açmıştır. Kùltürlerin gelişmesi, işbölümünün artması ve ticari malların çeşitlenmesiyle birlikte ticaret için ortak bir değişim aracı gerekiyordu. Anadolu’da Lidyalılar, M.Ö. 7. yüzyılda ticari işlemlerde kullanılmak üzere altın-gümüş para birimi çıkardılar. Paranın kullanılmaya başlanmasıyla birlikte tarım ve hayvancılığa dayalı kùltürlerin ticareti daha kolay ve daha geniş bir alana yayıldı. Ticaretin oluşması, faydalarının artması ve elde edilen yüksek gelir (Antik Yunan, Anadolu, Ege Adaları, Sicilya ve Güney İtalya gibi yerlerde de) yeni madeni paraların yaratılmasına yol açtı. Orta Çağ’da Doğu Akdeniz, Akdeniz havzasının tamamı, Uzakdoğu’da Çin, Hindistan gibi coğrafyalar dünya ticaretinin önemli merkezleriydi. Bunun nedeni İpek Yolu’ydu. Fenikelilerin ve Antik Yunanlıların deniz ticaret yolları üzerinde kurdukları koloniler, denizdeki nesneler için ulaşım sistemlerinin oluşturulmasında başarılı olmuşlardır. Bu kùltürler Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki ticaretin başlıca katılımcılarıydı. Sömürgeler sayesinde ticari konularda sistemli ve düzenli işlemler yapılıyor, yeni kaynaklar alınarak ülkelerin kaynakları artırılıyordu. Dış ticaretin gelişmesinde en büyük etkiye sahip olan uygarlıklardan biri Fenikelilerdir. M.Ö. 1000’li yıllarda deniz ticareti, limanlar ve ulaşım açısından büyük başarılarla imza atan Fenikeliler, başta Akdeniz ve Afrika kıyılarında ticaret merkezleri kurdular. En önemli yerleşim yerleri Kartaca’dır. Başlangıçta Fenikeli tüccarlar tarafından kurulan Kartaca, Batı dünyası ile dış ticarete popüler bir yer haline gelmiş, bunun sonucunda geniş, güvenli limanı ve verimli toprakları nedeniyle bu dönem ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Ticaret ve savaş için güçlü gemilere sahip olan Kartacalılar, güney Fransa’da Afrika, İspanya ve Fransa’nın kıyı bölgelerini ele geçirerek ekonomik ve siyasi açıdan daha da güçlendiler. Sümerlerden Kartacalılara kadar kùltürler Dünya üzerindeki en güçlü kùltürlerdi ve bu da birçok ticarete ve imparatorlukların kurulmasına yol açtı. Ancak önce Yunanlılarla, sonra da Romalılarla 100 yıl süren mücadelede başarısız oldular. Antik Yunan ve Kartaca’nın yıkılmasından sonra güçlenen Roma İmparatorluğu, Uzak Doğu’yla, özellikle de Çinlilerle ilişkiler geliştirmiş, önemli iletişim yollarından (ipek, baharat vb.) yararlanmıştı. Ancak mesafe, baskın ve kaçak mallardan kaynaklanan güvenlik kaygıları, dış ticarete ve Uzak Doğu ticaretinde önemli risklere yol açtı. Ortadoğu’da Roma Dönemi’ne kadar süren hâkimiyet artık zayıflamaya başlamıştır. Romalılar fetihlerden sonra yeni bir ekonomik sistem oluşturmuşlar, yerleşik hayata geçmişler ve başlangıçta liberal bir felsefeyi benimsemişlerdir. Ancak ekonomik krizin ardından korumacı stratejiler başlattılar. Bu durum beyliklerin isyan etmesine ve feodal sistemin temellerini

kurmasına yol açtı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, din temelli papalık otoritesi sistemi ekonomik kaynakların çoğunu ele geçirdi. Bu sistem, gücün eşitsiz dağıldığı bir dünya oluşturdu, kilisenin desteği ve köleliği, feodal sistemle birlikte lordların önemli bir güce sahip olmasını sağladı (Seyoum, 2009:1; Tahiroğlu, 1981: 680-681, 684, 686; Şirvan, 2012: 4-5, 7).

2.3.2. Coğrafi Keşifler ve Sömürgecilik

Batı Avrupa ülkeleri ile Akdeniz ülkeleri arasındaki deniz ticaretinin azalması, şehir devletlerinin gerilemesi ve ekonomik ortamda güvensizliğin hakim olması, Roma İmparatorluğu dönemindeki sistemin çözülmesiyle birlikte köleliğin bir yansıması olarak kabul edilen feodal sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemin özelliği kapalı bir ekonomiydi, ticari faaliyet sınırlıydı ve ekonomik temel para yerine toprağa (feodal) dayanıyordu. Bu da insanlara yeterli miktarda mal tedarik edilememesi sonucunu doğurdu. Güçlü feodal beyler ve kiliseden kaynaklanan otoriter ve istikrarsız bir yönetim tarzına sahip olan feodal sistemde, sırasıyla nüfus ve işsizliğin hızla artmasıyla birlikte arazi sınırlı hale geldi. Yeni, daha az verimli arazi bağışlarının getirilmesiyle ortaya çıkan rant ekonomisi, feodalizmin çöküşüne yol açtı. MÖ V.-VIII. yüzyıllar arasında en şiddetli dönemlerini yaşayan feodalizm; Haçlı seferlerini mutlak krallıkların kurulması, coğrafi bulgular ve ticarete dayalı ekonomik sistemin genişlemesi takip etmiştir (Ülgen, 2010: 9-12).

1453'te İstanbul'un ele geçirilmesi ve ardından Ümit Burnu'nun ve Amerika'nın keşfedilmesi, Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşılması gibi coğrafi bulgular, İpek Yolu gibi ticari yolların önemini azaltmış ve bu yönde ticaret yapan şirketlerin kurulmasıyla başlamıştır. Hindistan'da Batı dünyası ile bağlantılı olarak ekonomik/ticari sistem ve güç dengesi tamamen değişti. Deniz yolculuğunun ardından gelen ticari hamlede şeker, tütün, kürk, kahve gibi malların ticareti yoğun bir şekilde yapıyordu. Güçlü donanmalara ve ticari girişimlere sahip Avrupa ülkeleri, sömürgeciliğin iç ekonomik yapının bir sonucu olduğunu ve dış pazarlara açılmanın (sömürgecilik) en önemli unsuru olduğunu söylüyorlardı. Dış pazarlara geçiş, diğer ülke pazarlarına olan bağımlılığı azaltacak ve ticaret yoluyla elde edilen değerli maden birikimi nedeniyle ulusal hazinenin hacmi artacaktır. Bu fikirler küresel ticarete yeni bir dönemi başlattı. Söz konusu dönem, kaynakların sömürgeleştirilmesine ve istilaların ticarileştirilmesine dayanan merkantilizm¹ ile ifade edilmektedir.

¹ Merkantilizm; Avrupa'nın sömürge ülkelerine özgü ekonomik ve politik bir düşünce biçimidir. Bu sistem 1450'lerde ortaya çıktı ve temel ekonomik faaliyet türü dış ticaretti. Dış ticaret yoluyla ulaşılacak istenen temel amaç, altın ve gümüş gibi kıymetli maden stokunun arttırılmasıdır (ödemeler dengesi fazlası). Bu hedefe ulaşmak

2.3.3. Klasik Liberalizmin Doğuşu

Fizyokratların liberal kurumsal bakış açısı, Sanayi Devrimi ve devrimin getirdiği toplumsal değişimlerle birlikte yeni bir dünya düzeninin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sanayi Devrimi, 1700'lü yılların ortalarında buharla çalışan makinelerin üretilmesiyle başlamış, İngiltere'de ortaya çıkmış, daha sonra Kuzey Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştır. Üretimde insan emeği yerine buhar/makine gücünün kullanılmasıyla ekonominin yapısında ve üretim sürecinde önemli değişiklikler meydana geldi. Şehirlerde açılan fabrikalarda çalışmak isteyen çiftçiler kırsaldan şehirlere göç etmeye başladı. Bu durum hem mevcut malların üretimini arttırmakta hem de yeni malların ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Artan üretim, firmaları ürünlerini satmak için yeni pazarlar aramaya yöneltmektedir. Kara, deniz ve demiryolu taşımacılığının gelişmesi yeni pazarlara girme fırsatları sağlamıştır. Bunun sonucunda ülkeler arasındaki ticaret hacmi artmaya, ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler gelişmeye başladı. Sanayi Devrimi'nin getirdiği gelişmeler ve Adam Smith'in 1776'da yayımlanan "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin teorik katkıları, klasik liberalizm dönemini başlattı. Klasik liberalizm, ekonomik hayatın düzenini koruyan "görünmez bir el" in var olduğuna inanır. Bu el fiyat mekanizmasıdır. Bu nedenle devlet, insanların rasyonel hareket etme yönündeki bireysel inisiyatiflerini kısıtlamamalı, piyasa mekanizmalarının serbest işleyişine müdahale etmemelidir. Aynı şey dünya ekonomisi için de geçerlidir. Çünkü merkantilistlerin iddia ettiğinin aksine serbest dış ticaret sonucunda dünya zenginliği sabitlenmedi ve ticaretin her iki tarafı da (ithalatçı ve ihracatçı ülkeler) kâr elde ettiği için arttı. Bu amaçla ülkelerin serbest ticaretin işleyişini engelleyici uygulamalara başvurmamaları gerekmektedir. Diğer bir deyişle, ülkeler arasındaki ticarete tarifeler, miktar kısıtlamaları (kotalar) vb. bu tür dış ticaret kısıtlamaları olmamalıdır. Serbest dış ticaret sonucunda işbölümü ve uzmanlaşma gelişecek, kaynak verimliliği artacak, dolayısıyla aynı miktarda girdi (emek, sermaye vb.) kullanılarak daha fazla mal üretilcektir. Liberal ekonomik kurumlar ve serbest dış ticaret, merkantilizme karşıt bakış açıları olarak ortaya çıktı ve zaman içinde dramatik bir şekilde değişip gelişti. Günümüz dünyasında halen canlılığını ve işleyişini sürdüren serbest dış ticaret olgusu, küresel ve/veya bölgesel (Avrupa Birliği gibi ekonomik entegrasyon hareketleri) düzeyde dünya ekonomisini etkilemeye devam etmektedir (Seyidoğlu, 2009: 23-24).

için orduları ve donanmaları güçlü, doğal kaynakları zengin ülkeleri sömürgeleştirmek gerekiyordu. Buradan elde edilen kaynakların ana kıtaya (Avrupa) taşınması için de gelişmiş bir deniz ticaret filosuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu fırsatlara sahip ülkeler, kolonilerinden büyük miktarlarda değerli madenler getirdiler. Bunun sonucunda Avrupa bilimi, sanatı ve teknolojisi gelişti ve çeşitli ülkelerin refah düzeyleri de iyileşti (Seyoum, 2009: 2-3; Memmedli, 2006: 53-56; Seyidoğlu, 2009: 22).

2.3.4. Savaşlar ve Ekonomik Sorunlar

1900'lü yılların başında klasik liberalizmin ilkelerine uygun bir dünya düzeni oluşmuş, dış ticaretle uğraşan ülkelerin refahı artmıştır. Dış ticaretin genişlemesi üretim, istihdam ve yatırım üzerinde olumlu etki yarattı ve çeşitli ülkelere yapılan ihracat hızla arttı. Bu dönemde emek ve sermaye Avrupa'dan, özellikle de Birleşik Krallık'tan, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Latin Amerika ülkelerine kitlesel olarak göç etti. Bu silsileyi takiben sanayileşmiş ülkeler gıda ve hammadde kaynakları bulmuş ve ürünlerine yeni pazarlar açmışlardır. Örneğin Almanya'nın kahve ithalatının üçte ikisi Brezilya'dan, Fransa'nın şarap ithalatının yarısından fazlası ise Kuzey Afrika'dan gelmekteydi. Ancak Avrupa'dan ithal edilen mallarla rekabet edemeyen iç pazardaki üreticiler durumdan tedirgin oldu ve dış ticareti kısıtlayacak bazı önlemler aldı. Hakim üretici grupları yerel pazarları korumak için dış ticarete müdahale etmek istiyordu. Britanya'da bile serbest ticaret yasalarının yürürlükten kaldırılması yönünde baskı vardı. Öte yandan üretim sürecinde yer alan ve şehirlerde yaşayan bireylerin çoğu, kötü çalışma koşullarında çalışmaya zorlandı ve liberal kurumlara karşı olumsuz tutumlar sergilemeye başladı. Avrupa ve diğer ülkelerin uyguladığı kamu müdahalesi ve dış ticaret kısıtlamaları dış ticareti durma noktasına getirdi. ABD'nin tarım ve sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı yüksek gümrük vergileri misilleme etkisi yarattı ve aralarında İngiltere'nin de bulunduğu birçok ülke dış ticarete müdahale etmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ticari ilişkiler askıya alındı, ulusal sınırlar yeniden çizildi ve yeni devletler ortaya çıktı. Savaştan sonra kendi kendine yetmeye çalışan ülkelerin ekonomik sıkıntılarını ortadan kaldırmak için gümrük vergileri düşürülmeye başlandı. Ancak ortaya çıkan talep yetersizliği, 1929 yılında Büyük Buhran olarak bilinen ve tüm dünya ülkelerini etkileyen bir ekonomik kriz ortamı yarattı. ABD'de başlayan kriz diğer ülkelere de sıçrayarak küresel üretim ve tüketimin düşmesine neden olarak finansal darboğazlar yarattı. 1929-1932 yılları arasında tarım ürünleri dış ticareti %50, sanayi ürünleri ticareti ise %35 oranında azaltıldı. Büyük Durgunluğun olumsuz etkilerini telafi etmek isteyen ülkeler, korumacı uygulamalarını daha da yoğunlaştırdı. Buhranın etkileri, dünya ticaret hacmindeki daralmanın neden olduğu düşük büyüme oranları nedeniyle daha da kötüleşti (Karagöz, 2011: 5-7).

Korumacı tedbirlerin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkisini aşmadan önce, İkinci Dünya Savaşı çıktı. Savaş sırasında çoğu ülke savaş ekonomileri (toplumun tüm alanlarının kamu kontrolü) kurdu. Bu yapıda üretimde yer alan erkek işgücünün büyük bir kısmı savaşa alınmış ve üretim düşmüştür. Ortaya çıkan arz sıkıntısı nedeniyle mevcut malların dağıtımı, fiyatların

belirlenmesi, stokların kontrolü, ithalat, ihracat ve kambiyo kontrolleri, işgücü piyasası denetimi vb. birçok ekonomik faaliyet kamunun kontrolü altına alınmış ve mevcut malların satışında karneye başvuruldu. Arz sıkıntısına rağmen artan savunma harcamalarını karşılamak için yüksek vergiler alındı. Ekonomik denge bozulurken, savaş koşulları nedeniyle daralan dış ticaret hacmi (gerekli girdilerin ithal edilememesi, mamul malların ihraç edilememesi vb.) arz sıkıntısını daha da artırdı (Seyoum, 2009: 3-4).

2.3.5. Liberal Ekonomik Sistemin Hâkimiyeti

Avrupa, II. Dünya Savaşı'nda mağlup olup dünyanın merkezi konumunu kaybettiğinde, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) öne çıktı. Savaş sonrası dönemde ABD merkezli liberal sistem ile Sovyetler Birliği merkezli sosyalist sistem hakimiyet için rekabet ederek iki kutuplu bir dünya düzeni oluşturdu (Soğuk Savaş dönemi). Bu yeni dünya düzeninde hem özel sektör ve bireysel mülkiyete dayalı serbest/liberal dış ticaret, hem de kamu sektörü/mülkiyete dayalı planlı dış ticaret gerçekleşmeye başlamıştır. Sovyet tarzı planlı dış ticaret gerektiğinde devlet tarafından yürütülüyor, ekonomik yapı genellikle kapalı kapılar ardında ve mümkün olduğu kadar kendi kendine yetiyordu. Klasik liberalizme dayanan neoliberal sistemde ise dış ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılması, dünya para sisteminin standartlaştırılması ve ekonomik kalkınmanın ihtiyaçlarının karşılanması için çaba sarf edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçmişteki ekonomik sorunların yaşanmaması amacıyla dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik faaliyetler iki yönlü yürütülmüştür. Birincisi evrensel bir yaklaşım, diğeri ise bölgesel bir yaklaşımdır. Küreselleşmenin ortak uygulaması/prensibi, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeleri arasındaki dış ticaret engellerinin azaltılması ve ortadan kaldırılmasıdır. Ortak yöntemler kapsamındaki araştırmalar 1944 yılında başladı. Dış ticaretin serbestleştirilmesini destekleyen ülkeler Bretton Woods'ta bir araya gelerek Bretton Woods ayarlanabilir sabit kur sisteminin kurulması, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile bu kapsamda serbest ticaret yapılması konusunda bağlayıcı bir anlaşmaya vardı Uluslararası Ticaret Örgütü'nü (ITO) kurma kararı aldılar (Karagöz, 2011: 9). Ancak, ITO'nun kurulmasına yönelik müzakereler sırasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı ve örgüt resmi olarak hayata geçirilemedi. Bu süreçte, 1947 yılında bazı ülkeler, ITO resmileşmeden önce tarife kesintileri yapmak ve bu indirimleri uygulamak amacıyla geçici bir düzenleme olarak Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) imzaladılar. GATT, geçici bir anlaşma olmasına rağmen, 1994 yılına kadar serbest dünya ticaretini düzenleyen temel bir çerçeve haline geldi. Nihayet,

ITO'nun yerine geçecek şekilde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), 1995 yılında kuruldu ve revize edilmiş Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını kendi yetki alanına getirmiştir. DTÖ, küresel ölçekte dış ticaretin serbestleştirilmesi faaliyetlerini yürütmek üzere yasal bir kuruluş olarak çalışmalarını sürdürmektedir. İkinci yaklaşım ise 1950 yılında Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği kurma çabalarıyla başlayan bölgeselleşme/ekonomik entegrasyon hareketidir. DTÖ, üye ülkeler arasındaki ticaret anlaşmalarında ayrımcılık yapmama ilkesini uygulamaktadır. Bu nedenle, bir ülkenin diğerine sağladığı tarife indirimlerinin tüm DTÖ üyelerine sağlanması gerekmektedir. Bu zorunluluktan kurtulmak isteyen ülkeler ekonomik entegrasyona yönelmiştir. DTÖ'nün bu yaklaşımın ortak uygulamaya hizmet ettiğini ve bu faaliyetlere müdahale etmediğini fark etmesiyle bölgeselleşme hareketi büyüdü. Bölgeselleşme/ekonomik entegrasyon, coğrafi olarak birbirine yakın ve önemli ticaret ortağı olan ülkeler arasında ticari, finansal ve diğer akışların serbestleştirilmesi yoluyla bir ittifak kurulması ve bu ittifakın dışında kalan ülkelere karşı korumacı politikaların uygulanması anlamına gelmektedir. Günümüz dünyasında, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), ASEAN, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi birçok ekonomik entegrasyon örneği, korumacılık politikaları çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Yeni Dünya Düzeni çerçevesinde özgür ülkeler arasındaki dünya ticaret hacmi 1950-1973 yılları arasında çok büyük seviyelere ulaşmış ve buna bağlı olarak yüksek ekonomik büyüme oranları yakalanmıştır. 1973 yılında OPEC petrol fiyatlarındaki hızlı artış nedeniyle yaşanan enerji krizi dünya ülkelerini olumsuz etkilemiştir. Kriz, özellikle üretim için petrol ithal etmesi gereken ülkelerde sorunlara yol açtı. Çoğu Latin Amerika ülkesi petrol ithal etmek için borç almak zorunda kaldı ve 1980'lerde dış borç krizine girdi. Enerji ve dış borç krizleri sırasında Sovyetler Birliği'nin dış ticaret gelirlerinde sorun yaşanmadı ancak dış ticaret hacmi küçüldü. Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov iktidara geldikten sonra yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla reform ve dışa açılma politikaları uygulamış, bu da eski Sovyet tarzı dış ticaret yapısında değişikliklere yol açtı (Karagöz, 2011: 10).

Krizin yol açtığı ekonomik sorunların ortadan kaldırılması için ülkeler arası dış ticaretin ve sermaye akışının serbestleştirilmesi gerektiği düşüncesi dünya çapında ülkeler arasında yaygınlaştırdı. Bu durum, ülkelerin 1980'li ve 1990'lı yıllarda ticari ve mali liberalleşme ve küreselleşme sürecine girmesine neden olmuştur. İş dünyasının ve finansın küreselleşmesine ayak uyduramayan ülkeler ciddi ekonomik sorunlarla karşılaşacak ve küreselleşmenin nimetlerinden yararlanamayacaktır. Sovyetler Birliği fiyat mekanizmasını kullanmadığı, ileri teknolojiye sahip olmadığı ve rekabet gücünü artıramadığı için ekonomik verimsizlik sorunuyla karşı karşıya kaldı. Sovyetler Birliği 1980'lerin sonunda çöktü. Bu durum, iki kutuplu dünya

düzeninin ve Sovyet tarzı dış ticaret yapısının sona ermesine ve dünyada liberal ekonomik sistemin (tek kutuplu dünya düzeni) hakim olmasına yol açtı (Karagöz, 2011: 9-10; Seyoum, 2009: 4; Seyidoğlu, 2009: 217-220).

2.3.6. Küreselleşme ve Bilgi Ekonomisine Geçiş

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan kötü ekonomik koşullar ve başarısız ekonomi politikaları, liberal sistemin güçlenmesine ve güncellenmesine olanak sağladı. 1980’li yıllardan itibaren ülkeler dış ticarete korumacı uygulamalardan vazgeçerek liberalleşme (küreselleşme) politikalarına yönelmeye başladılar. Küreselleşme ekonomik açıdan malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin ülkeler arasında serbest dolaşımını kısıtlayan tüm engellerin ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilir. Küreselleşme, ilgili alana bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanabilir. 1980’lerin sonu ve 1990’ların başından bu yana ekonomik küreselleşme dünya çapında geniş bir alana yayılmıştır ve üç boyutu vardır. Bunlar; iş dünyasında küreselleşme, finans ve üretimde küreselleşmedir (Pondicherry University, 2009: 31).

Ticari küreselleşme veya küresel ticaret, dünya çapındaki ülkeler arasında küresel ve bölgesel ölçekte mal ve hizmetlerin çok taraflı ticaretini serbestleştirme çabalarını ifade eder. Dolayısıyla iş dünyasının küreselleşebilmesi için dış ticareti kısıtlayan gümrük tarifeleri, kambiyo kontrolleri, kotalar gibi engellerin azaltılması/kaldırılması gerekmektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler iş dünyasının küreselleşme sürecine katılmakta ve dış ticareti serbestleştirmeye çalışmaktadır. İş dünyasının küreselleşmesi nedeniyle dünya ticaret hacmi (ithalat + ihracat) ve küresel rekabet yoğunlaşmış, uluslararası pazar iç pazardan daha hızlı gelişmiş, dünya ticareti dünya ürünlerinden daha hızlı büyümüştür. Finansal küreselleşme, ülkeler arasındaki kısa ve uzun vadeli sermaye akışlarının önündeki çeşitli engel ve kısıtlamaların ortadan kaldırılması ve iç pazarların dünya pazarıyla bütünleşmesidir. Finansal küreselleşmeyle birlikte küresel sermaye miktarı önemli ölçüde artmış ve dünya tek bir finansal pazar haline gelmiştir. Üretimin küreselleşmesi, bir ülkedeki imalat şirketlerinin başka ülkelerde şirketler kurması ve büyük ülkelerin dışında üretim yapması anlamına gelmektedir. Çokuluslu şirketler dünya üretiminin önemli bir payını oluşturmakta olup ucuz işgücüne, doğal kaynaklara vb. güvenmektedirler. Anılan ülkeler, bu tür fırsatlara sahip ülkelere yatırım yaparak üretim maliyetlerini düşürme olanağına sahip olurlar (Seyidoğlu, 2009: 216-217).

Teknolojik gelişmenin, özellikle de iletişim teknolojisinin, küresel ticaretin gelişmesinde önemli etkisi olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojileri sonucu ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik ilerleme; mal ve hizmetlerin üretim aşamasından dağıtım ve pazarlamaya, üretim yerleri ve süreçlerinden stoklara, finansal işlemlerden patent ve uygulamalara kadar pek çok alanda dönüşümlere neden olmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler sermaye yoğun mal ve hizmet üretimlerini bilgi/teknoloji yoğun mal ve hizmet üretimine dönüştürmüşlerdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirdiği maliyet düşüşleri ve dünya pazarlarına kolay erişim, küresel rekabetin düzeyini artırmış ve dünya ticaret hacimlerinde önemli bir artışa yol açmıştır. Küreselleşmenin getirdiği sosyal ve ekonomik değişimler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması bilgi ekonomisi kavramını ön plana çıkarmıştır. Bilgi ekonomisi, üretim, tüketim, depolama, dolaşım ve taşımayı kapsayan endüstriyel ekonominin yerini almaya başlamıştır. Bilgi ekonomisi, ekonomik faaliyetlerin bilgiye dayalı hale gelmesini sağlayan ekonomik yapı olarak tanımlanabilir. Bilgi toplumunda yani küreselleşmenin getirdiği yeni ekonomik düzende bilgi teknolojisi, insan ve entelektüel sermaye, robotlar gibi yeni üretim faktörleri üretim sürecine entegre edilerek üretimin etkinlik ve verimliliğe dayalı olması sağlanmaktadır. Bunun sonucunda dış ticaret alanında yeni rekabet stratejileri, iş süreçleri, organizasyon yapıları ve yeni iş alanları oluşmuştur (Coşkun, 2004: 244). Tüketiciler de bu küresel değişime ayak uydurarak yeni/kaliteli/çeşitli mal ve hizmetlere olan taleplerini artırmışlardır.

2.3.7. Tüketici Tercihlerinde ve Talep Yapısında Değişme

1990'lı yıllardan itibaren küresel ticaretin, bilgi ve iletişim teknolojisinin ve küresel rekabetin dönüştürücü etkileri, üretim ve tüketimde değişimleri zorunlu kılmıştır. Küresel ticaret yoluyla dış pazarlara ulaşabilen ülkeler ekonomik büyüme hızlarını artırmakta ve ulusal/bireysel refahı artırmaktadır. Gelir düzeyindeki artış tüketici talebinin niceliksel yapısını etkilemiş ve talep çeşitlenmiştir. Talebi karşılamak için mal ve hizmet üreten firmalar, tüketici tercih ve ihtiyaçlarına göre fiyat ve kalite açısından farklılaşan mal ve hizmetlerle pazara girmiş ve her ürün sanki yeni bir ürünmüş gibi talep toplamaya başlamışlardır. Örneğin; aynı marka cep telefonlarına farklı aksesuarlar ve yeni özellikler eklenmesi, farklı fiyatların belirlenmesi ve satışta farklı tüketici gruplarının hedeflenmesidir. Bu nedenle, benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler, belirli bir sanayi grubuna ait malları aynı anda hem ihraç hem de ithal edebilmektedir. İkame edilebilir mal ve hizmet üreten firmalar arasındaki rekabet, yatırım ve reklam yoluyla dış ticaretin ve tüketici gruplarının kontrol altına alınması yarısına dönüşmüştür.

Bu, şirketlerin bir premium hizmeti diğerinden (işlev, görünüm, renk, koku vb.) farklılaştıran bir markalaşma sürecine girmesine olanak tanır. Bu sürecin yarattığı yüksek gelir fırsatları, küresel ticaret hacimlerinin daha da artmasına neden olmuştur (Appleyard ve Field, 2013: 29).

2.3.8. Uluslararası E-Ticaretin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi

Değişen talep koşullarına ve farklı tüketicilerin farklı tercihlerine göre üretim yapma kabiliyetine ve teknolojisine sahip olan firmalar, yeni hedef kitleleri çekmek, işlemleri daha ucuz ve hızlı gerçekleştirmek ve maliyetleri azaltmak için internet üzerinden işlem yapmaya çalışmaktadır. Sanal ortamda girişimcilik faaliyetleri kapsamında internet üzerinden dış ticaret, hem girişimciler hem de tüketiciler için cazip bir yol haline gelmiştir. Dolayısıyla 21. yüzyılda dış ticaret farklı şekillere bürünmüş, internetin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir ticaret yöntemi olan uluslararası e-ticaret ortaya çıkmıştır. E-ticaret, sanal küresel dünyanın ve bilgi ekonomisinin motoru haline gelmiş ve dünya ticaret hacimleri benzeri görülmemiş bir hızla artmıştır. Uluslararası e-ticaret, ülkeler arasında mal, hizmet ve taşınır varlıkların ithalat ve ihracatını, reklam, pazarlama, lojistik gibi süreçleri elektronik ortamda yürütmeyi sağlayan kapsamlı bir ticaret modeli haline gelmiştir. Uluslararası e-ticarette internet üzerinden yapılan dış ticaret işlemlerinin alım satım masrafları bankalar aracılığıyla ödenmekte olup, üretici ve tüketicilerin birlikte işlem yapmalarına gerek kalmamaktadır. E-ticarette ticari işlemler ile işlem süreçlerinin bir arada yürümesi ve karşılıklı taahhütlerde bulunulması gerekmektedir. Uluslararası e-ticaret işlem anlaşmalarına uyulmaması ve gümrük/vergi anlaşmalarının dikkate alınmaması durumunda, taraflarca karşılıklı olarak kararlaştırılacak cezai yaptırımlar (ambargo, misilleme vb.) uygulanacaktır. Bu nedenle ticari güvenlik sağlanırken e-ihracat veya e-ithalat işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Uluslararası e-ticaretin temel ekonomik avantajlarından biri, fiziki sınırları ortadan kaldırması, zaman ve işlem maliyetlerini azaltması, rekabeti artırması, daha büyük pazarlar için üretim olanağı sağlaması, tüketicilere daha kaliteli ve uygun fiyatlı mal ve hizmet sunması ve dünya kaynaklarının daha etkili bir şekilde dağıtımına katkıda bulunmasıdır. Uluslararası e-ticaret alanında bazı temel sorunlarla karşılaşmak mümkündür. Bu sorunlar arasında güvensizlik, bilgi eksikliği, geçiş ve uygulama maliyetleri, fiziki teslimatın olmaması, ortak ödeme sistemlerinin eksikliği ve mevcut işlem ve belgelerin e-ticaret ile uyumsuzluğu gibi unsurlar yer almaktadır. Ancak bu tür zorluklara rağmen, e-ticaretin dünya çapında büyüme eğilimi gösterdiği, üretici ve tüketicilerin e-ticaret işlemlerine artan bir şekilde yöneldiği ve bu ticaret modelinin küresel ölçekte ekonomik etkileşimleri dönüştüren bir sistem haline geldiği gözlemlenmektedir. E-ticaret, günümüzde ülkeler arasındaki rekabetin en güçlü

araçlarından biri olarak kabul edilmekte ve ticari faaliyetlerin dijitalleşmesinde öncü bir rol oynamaktadır (Alam vd., 2011: 377; Coşkun, 2004: 245-246, 255).

2.4. Dış Ticaretin Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Rolü

2.4.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Her ülkenin ekonomik kalkınma aşamasında dış ticaretin önemli bir rol oynadığı varsayılmaktadır. Örneğin, artan ihracat seviyeleri teknolojik bilginin artmasına ve yayılmasına yol açmaktadır. İthalatın, ihracat için gerekli ara ürünleri ve sermaye mallarını sağlayarak ekonomik performansa katkı sağladığına inanılmaktadır (Özcan ve Özçelebi 2013: 2).

Dış ticaret, çeşitli ülkelerin ekonomik kalkınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü ülkeler arasındaki iç dinamikleri harekete geçiren şey dış ticarettir. Dış ticaret olmadan kalkınma mümkün değildir. Tarım, sanayi ve hizmetler dış ticaretin gerçekleştiği sektörlerdir. Sanayi sektörünün özellikle ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin artırılması ekonomik büyümenin sağlanması açısından önemlidir (Şerefli, 2016: 137).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, birtakım koşulların yerine getirilmesi halinde, bu ülkelerle ticaretten elde etmeyi umdukları yüksek gelirler için gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecekler. Gelişmekte olan ülkeler geliştirdikleri ulusal ve yerel stratejiler sayesinde dış ticarete rekabetçi bir konuma ulaşabilirler. Bahse konu stratejiler temel olarak ihracata dayalı sanayileşme ve ithal ikamesi olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir (Erdoğan, 2006: 22).

İhracata dayalı büyüme hipotezinde ihracatın gelirin bir kısmını oluşturması ve çarpan etkisi oluşturması nedeniyle ekonomik büyüme üzerinde dolaylı pozitif etkiye sahip olduğu bilinmektedir. İhracat arttıkça kaynaklar etkin olmayan ticaret dışı sektörlerden ihracat sektörüne aktarılacak ve kaynakların etkin kullanımı verimliliğin artmasına ve ekonomik büyümeye yol açacaktır. Uluslararası rekabet; ihracatın artmasına, yeni teknolojilerin arayışına, yoğunlaştırılmış araştırma ve geliştirmeye, teknoloji ve girişimcilik faaliyetlerinin daha etkili yönetimine, yaparak öğrenme ve beceri gelişimine yol açacak, dolayısıyla üretkenliği artıracak ve büyümeyi teşvik edecek baskılar yaratacaktır (Taştan, 2010: 88).

İthalata dayalı büyüme hipotezine göre, üretim sürecinde kullanılan ithal girdiler teknolojik ilerlemeyi beraberinde getirecek, ithalatın artması ise üretimi desteklemek amacıyla yurt içinde bulunmayan hammadde ve ara ürünlerin sağlanmasına yardımcı olacaktır. Bununla birlikte dış

ticaretin yarattığı rekabetin, artan Ar-Ge harcamaları yoluyla kaliteyi ve verimliliği artıracağına inanılmaktadır (Aytaç ve Akduğan 2012: 57).

2.4.2. Dış Ticaret ve İstihdam Arasındaki İlişki

Antik Yunan filozof ve din adamlarından günümüz iktisatçı ve yazarlarına kadar geçen süreçte birçok kişi tarafından nüfus, ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli bir faktör olarak farklı zamanlarda incelenmiştir (Güneş, 2009: 127). Küreselleşen dünyada, hızla artan nüfus için iş yaratmanın ve işsizliği azaltmanın öneminin artması, dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisinin araştırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle literatürde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. İktisat tarihinde dış ticaret ve istihdam üzerine yapılan birçok çalışma, dış ticaretin büyümesinin vasıfsız emek yoğun ürünlerin nispi fiyatlarının düşmesine ve vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ücret eşitsizliğinin artmasına yol açtığını göstermektedir. Araştırmalar ayrıca vasıflı işgücü sektörlerinde istihdamın artmasına ancak vasıfsız işçi iş sektörlerinde istihdamın azalmasına neden olduğunu göstermektedir (Polat vd., 2011: 161-162).

Heckscher-Ohlin teorisi dış ticaret ile istihdam arasındaki ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Bu teori, belirli varsayımlar altında ülkeler arasındaki dış ticaretin, ülkeler arasındaki faktörlerin yoğunluğuna göre belirlendiğini savunmaktadır. Emek faktörünün bol olduğu ülkeler emek yoğun ürünler üretip bu ürünleri ihraç ederken, sermayesi bol olan ülkeler sermaye yoğun ürünler üretip ihraç etmektedir. Artan dış ticaret gelirinin istihdam üzerindeki etkisi, emek yoğun ürün ihraç eden ülkelerde emek kullanımının artması, sermaye yoğun ürün ihraç eden ülkelerde ise sermaye kullanımının artması yoluyla gerçekleşmektedir. Heckscher-Ohlin teorisine göre ihracat yoluyla istihdamın artırılması mümkündür (Karaçor ve Saraç, 2011: 185-186).

2.4.3. Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişki

Özellikle son yıllarda enflasyonun dış ticaret üzerindeki olumsuz etkisi birçok makroekonomik gösterge aracılığıyla takip edilebilmektedir. Enflasyonun yükselme eğiliminde olduğu ülkelerde bireyler gelecek beklentisiyle para tutma eğiliminden kaçınarak farklı yatırım araçlarına yönelmektedir. Enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde, daha düşük tasarruflar, daha düşük yatırımlara ve dolayısıyla daha düşük üretime yol açmaktadır. Kısacası enflasyon, kaynak ve gelir dağılımını bozmakta, yerli paranın değer kaybetmesine neden olmakta, dış ticaret ve yatırımı olumsuz etkilemektedir. Son yıllarda enflasyon özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş

lkelerde en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki artış ve bu ülkelerde yaşayan bireylerin satın alma gücünün azalmasıdır. Enflasyon sorunu bir yandan ekonomik istikrarsızlığı artırırken diğer yandan ekonominin genel performansını düşürüyor. Enflasyon ile dış ticaret arasındaki ilişki konusunda literatürde tam bir fikir birliği bulunmamakla birlikte, kavramsal olarak uluslararası uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinin maliyetleri azaltabileceği ve uluslararası ticaretin enflasyonu düşürücü bir yapı oluşturacağı söylenebilir (Güneş ve Konur, 2013: 8). Enflasyon ile dış ticaret arasındaki ilişki ülkenin tam istihdam düzeyine bağlı olarak değişecektir. İhracat artışının yarattığı talebin üretim artışıyla karşılanması durumunda bu süreç ölçek ekonomisi yoluyla üretim maliyetlerini düşürecek ve enflasyona olumlu yansıyacaktır. Aksi takdirde, çıktı artışının ihracat artışını karşılayamaması enflasyon üzerinde baskı oluşturacaktır.

2.4.4. Dış Ticaret ve Teknoloji Arasındaki İlişki

Teknolojik yenilik, yeni buluşlara ve ürünlere yol açan bir gelişmedir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin getirdiği inovasyon artışı dikkat çekici olmuştur. Teknolojik buluşlar, tüketicilere daha fazla mal ve hizmet sunulmasına katkı sağlamakta olup özellikle de miktar, kalite ve ürün çeşitliliğinin artmasını olanak sağlamaktadır. Bu sayede çeşitli ülkelerde bireysel ve toplumsal refah günümüze kadar gelişmeye devam etmiştir. İnovasyonun temeli üretim bilgisinden kaynaklanmakta olup refah artışı durmadığı sürece teknolojik inovasyonun sonunun gelmeyeceği, bir diğer ifadeyle insan var olduğu sürece teknolojik inovasyonun devam edeceği değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerde neredeyse tüm teknolojik yenilikler hızla ilerlemekte iken gelişmekte olan ülkelerde ise teknolojiye ve yenilikçi buluşlara erişim daha azdır. Bu ülkelerin teknolojiye erişiminin daha az olmasının nedenleri şunlardır:

- Yetersiz insan sermayesi
- Uygun evresel ve teknik altyapı eksikliği
- Ek mali teşviklerin sağlanamaması
- Sosyolojik altyapı eksikliği
- Yenilikçi ve dinamik endüstrilerde, küresel ölçekte rekabet edebilecek nitelikli küçük bir işgücü havuzu bulunmaktadır (Karaçor ve Saraç, 2011: 187).

Son yıllarda tüm gelişmiş ülkelerde yaşanan durgunluk, yerini daha güçlü ve dinamik ekonomik büyüme beklentilerine bırakmaya başlamıştır. Beklentilerin bu yönde olmasının nedeni bu ülkelerin ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmaya yönelik teknoloji, bilim ve inovasyona daha

fazla önem vermeleridir. Artan uluslararası rekabet baskısı, bilgiye dayalı ekonomik yapıya sürekli dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Bu amaçla ülkeler, büyümeyi teşvik etmek ve verimliliği artırmak için bilimsel ve teknolojik bilginin yaratılmasına ve teknolojik sektörlerin yaygınlaştırılmasına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. İstikrarlı ekonomik kalkınmada teknoloji, bilim ve yenilikçi buluşlar ekonomik başarının artırılmasının temel belirleyicileridir. Katma değeri yüksek ürünler uluslararası ticaretin boyutunu belirlemekte ve çeşitli ülkelerde ekonomik büyümenin kurtarıcısı olmaktadır. Gelişmiş ülkeleri teknoloji alanında geliştirmekte olan ülkelere göre önde tutan en önemli faktör Ar-Ge'ye daha fazla pay ayırmalarıdır.

2.5. Küreselleşmenin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

2.5.1. Ticaret Serbestleşmesi ve Küreselleşme

Ticaretin serbestleştirilmesi, küreselleşme olgusuyla sıkı sıkıya iç içe geçmiş, modern ekonomik manzaranın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Geniş anlamda ticaretin serbestleştirilmesi, uluslararası daha serbest ticarete olanak sağlamak için tarifelerin ve diğer engellerin azaltılması anlamına gelmektedir. Daha açık bir ticaret ortamına doğru bu hareketin kökleri, uluslararası ticaret ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) kurulmasına dayanmaktadır. Ticaretin serbestleştirilmesinin etkileri derindir ve yalnızca küresel ekonomiyi değil, aynı zamanda ulusların sosyal ve kültürel yapısını da etkiler. Ticaret serbestleşmesi, özünde, öncelikle tarifelerin ve tarife dışı engellerin azaltılması yoluyla uluslararası ticarete artan açıklığa doğru bir hareketle karakterize edilir. GATT'ın başlangıcından bu yana, küresel ticaret sistemi, uluslararası daha serbest ticareti teşvik etmeyi amaçlayan sekiz tur çok taraflı ticaret müzakeresiyle işaretlenen önemli dönüşümler geçirdi. Ticaret serbestleşmesinin özü, mal ve hizmetlerin sınırlar arasında akışını kolaylaştırma, ülkelerin karşılaştırmalı avantajlarında uzmanlaşmalarını ve nihayetinde ekonomik verimliliği artırmalarını sağlama yeteneğinde yatmaktadır. Genel amaç, daha düşük fiyatlar ve daha geniş bir ürün yelpazesi aracılığıyla tüketicilere fayda sağlayan daha rekabetçi bir ticaret ortamı yaratmaktır. Ancak, ticaret serbestleşmesinin etkileri evrensel olarak olumlu değildir. Bazı sektörler artan rekabet altında gelişirken, diğerleri korkunç sonuçlarla karşı karşıya kalabilir ve bu da serbest ticaret ile korumacı politikalar arasındaki denge hakkında tartışmalara yol açabilir. Ticaret serbestleşmesi etrafındaki devam eden söylem, artan ticaret engellerinden kaynaklanan kayıpların açık pazarlardan elde edilen kazançları önemli ölçüde gölgede bırakabileceği küreselleşmiş bir

ekonomide gezinmenin içerdği karmaşıklıkları vurguladığı için hayati öneme sahiptir (IMF, 2001).

Ticaretin serbestleştirilmesinin küresel piyasalar üzerindeki etkileri çok yönlü ve kapsamlıdır. Tahminler, mal ticaretindeki tüm engellerin kaldırılmasının yıllık 250 milyar ABD dolarından 680 milyar ABD dolarına kadar kazanç sağlayabileceğini ve bu faydaların önemli bir kısmının küresel ekonomiye aktarılacağını göstermektedir. Özellikle, ülkeler genellikle yalnızca yabancı piyasalara erişimden faydalanmak yerine kendi piyasalarını serbestleştirerek önemli avantajlardan yararlanmaktadır. Bu kendi kendini serbestleştirme yalnızca iç rekabeti artırmakla kalmaz, aynı zamanda yerel işletmelerin yenilik yapmasını ve verimliliği artırmasını sağlayarak genel ekonomik büyümeyi teşvik edebilecek bir dalga etkisi yaratır. Ancak, ticaretin serbestleştirilmesinin aynı zamanda belirli piyasaların ortadan kalkmasıyla sonuçlanabilecek göreceli fiyatlarda önemli değişimlere neden olabileceğini kabul etmek önemlidir. Bu tür kesintiler, yeterli destek sistemleri olmadan yoksulluğu ve eşitsizliği artırarak savunmasız nüfusları olumsuz etkileyebilir. Ülkeler ticaretin serbestleştirilmesinin karmaşıklıklarıyla baş ederken, bunun piyasa dinamikleri ve toplumsal refah üzerindeki etkilerini anlamak, yalnızca ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda sosyal eşitliği de koruyan politikalar oluşturmak için kritik hale gelir (Ravikumar vd., 2023: 5). Ekonomik boyutların ötesinde, ticaretin serbestleştirilmesi derin sosyal ve kültürel etkiler taşır. Yabancı pazarlardan gelen artan rekabet, genellikle yerel firmaları verimliliklerini artırmaya ve üretim maliyetlerini düşürmeye zorlar ve bu da yenilikçilik ve uyum sağlama ortamını teşvik eder. Ancak bu hızlı değişim, ülkeler küreselleşmenin geleneksel uygulamaları ve değerleri üzerindeki etkileriyle boğuşurken, kültürel kaygılardan kaynaklanan direnişi de tetikleyebilir. Küreselleşme ve yerel kültürler arasındaki etkileşim karmaşıktır; ticaretin serbestleştirilmesi yeni fikirler ve teknolojiler sunabilirken, kültürel kimliği ve sosyal uyumu da tehdit edebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, küresel ticaretin serbestleştirilmesinin faydalarının eşitsiz bir şekilde dağıtılabilmesi ve genellikle ihracatçılara tüketicilerin avantajlarından daha ağır basan maliyetler yüklemesi nedeniyle benzersiz zorluklarla karşı karşıyadır. Bu eşitsizlik, ticaretin serbestleştirilmesinden etkilenen nüfusların çeşitli ihtiyaçlarını ele alan ve küreselleşmiş bir ekonominin faydalarının eşit bir şekilde paylaşılmasını sağlayan kapsayıcı politikalara olan ihtiyacı vurgular (Gillingham, 2008: 46).

Özetle, ticaret serbestleşmesi küreselleşme alanında temel bir güç olarak hizmet eder, ekonomik manzaraları şekillendirir, piyasa dinamiklerini etkiler ve ulusların sosyal ve kültürel yapısını

etkiler. Tanımını ve kapsamını anlayarak, küresel piyasalar üzerindeki etkilerini kabul ederek ve sosyal sonuçlarını kabul ederek, ticaret serbestleşmesinin karmaşıklıklarını ve birbirine bağlı bir dünyayı teşvik etmedeki rolünü takdir edebiliriz. Ülkeler daha serbest ticaretin sunduğu zorluklar ve fırsatlarla baş etmeye devam ederken, yalnızca ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda savunmasız toplulukları koruyan ve kültürel kimlikleri koruyan politikalar oluşturmak ve küreselleşmeye giden yolculuğun kapsayıcı ve eşitlikçi kalmasını sağlamak zorunludur.

2.5.2. Küresel Değer Zincirleri ve Ticaret

Küresel değer zincirleri 1990’larda ve 2000’lerde genişlemiş ancak genişleme hızı 2008 mali krizinden bu yana yavaşlamıştır. Bunun temel nedeni küresel ekonomik büyüme ve yatırımlardır. Küresel değer zincirlerinin gelişiminin önemine rağmen bu yavaşlamanın bir diğer nedeni de son yıllarda büyük liberalizasyon girişimlerinin eksikliğidir (WTO, 2020: 14).

Küresel Değer Zincirleri (KDZ) işlemleri geleneksel işlemlerden iki özellik bakımından farklıdır. Bunlardan biri yüksek derecede uzmanlaşma, diğeri ise şirketler arasındaki uzun vadeli ilişkilerdir. Bu yetenekler, işletmelerin üretkenliğini ve gelirini artırmaya, büyümeyi desteklemesine ve yoksulluğu azaltmasına olanak tanıyarak küresel değer zinciri ticaretini geleneksel ticaretten daha güçlü hale getirir. Küresel ticaret yapıları ve ekonomik faaliyetler incelendiğinde tüm ülkeler küresel değer zincirlerine farklı şekillerde katılım sağladığı görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, yenilikçi üretim ve hizmetler sunan karmaşık küresel değer zincirlerine katılırlar. Buna karşılık, Afrika, Orta Asya ve Latin Amerika’daki pek çok ülke hâlâ diğer ülkelere göre daha fazla işlem için mal üretiyor veya sınırlı üretimle değer zincirlerine katılır. Küresel değer zincirlerinin yoğunlaşması az sayıda bölge, sektör ve işletme tarafından gerçekleştirilmektedir. Küresel değer zincirleri makine, elektronik, ulaştırma endüstrileri ve uzmanlaşmış bölgelerde (Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa) büyümektedir (WTO, 2020).

Doğrudan yabancı yatırımı destekleyen birkaç büyük ticaret şirketi, küresel değer zinciri ticaretine hakimdir. KDZ’ler küresel ve bölgesel olarak genişlese de daha karmaşık değer zincirleriyle daha yakın bölgesel bağlantılara sahiptirler. Doğu Asya ve Avrupa’daki KDZ’ler daha çok bölgesel bağlantılara odaklanırken, Kuzey Amerika’daki KDZ’ler küresel ortaklara daha çok güvenmektedir. Başka yerlerdeki küresel değer zincirlerine entegrasyon çoğunlukla küreseldir ve büyük ölçüde bu yönde devam etmektedir. 1990’lardan 2008’e kadar mal ve

hizmet üretimi giderek küresel hale geldi. Bu süreç bazı sektör ve bölgelerde diğerlerine göre daha belirgin hale gelmiştir, özellikle firmalar kendilerini karmaşık küresel değer zincirleri içinde organize etmeye başladıkça, bazı bölge ve endüstrilerde diğerlerinden daha belirgin hale geliyor. Tasarım tek bir ülkede tamamlansa da dış kaynaklı tüm bileşenler birçok ülkeden temin edilebilmekte ve nihai ürünün montajı başka bir ülkede yapılabilmektedir. Sonuç olarak, uluslararası ticaret ve yatırım akışları ekonomik üretimden daha hızlı artar. 2008 mali krizi ve ardından gelen ekonomik durgunlukla birlikte küresel değer zincirlerinde ticari büyüme yavaşlamış ve sürdürülebilirlik konuları gündeme gelmiştir. Aslında bu küreselleşme dalgalarının bazı yönleri yeni değil. Hammadde ve ara girdilerin uluslararası ticareti uzun zamandır dünya ticaretine hakim olmuştur. Örneğin M.Ö. 19. yüzyılda günümüz Türkiye'sine yerleşen Asurlu tüccarlar, Asur'dan lüks kumaşlar ve gemiler ithal ederken, Anadolu'dan da bakır ve yün ticareti yapıyorlardı. Küreselleşmenin 1870'ten 1914'e kadar olan ilk döneminde, uluslararası ticaret akışı, özellikle de buharlı gemilerin kullanımı güçlüydü (Timmer vd., 2013: 614).

Benzer şekilde, mevcut küreselleşme dalgası, teknolojik gelişmeler, Çin ve Doğu Avrupa'nın küresel ekonomiye entegrasyonu ve 1995'te oluşturulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ile Uruguay Turu gibi büyük ticaret anlaşmalarına atfedilmektedir. Bu süreç, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurularak uluslararası ticaretin düzenlenmesi ve ticaret maliyetlerinin düşürülmesi yönündeki katkılarıyla desteklenmiştir. Bu küreselleşme dalgası birkaç yeni özellik sergilemiştir. Örneğin, gelişmekte olan ülkeler, KDZ'lerine entegre olarak sıfırdan yeni bir endüstri yaratmak yerine zengin ülkelerde bir üs sahibi olmanın avantajından yararlanmaktadır. Bu, onların sanayileşmesini ve ilerlemesini kolaylaştırmaktadır. Parçalanmış üretim, gelişmekte olan ülkelerdeki şirketlerin daha düşük maliyetlerle yabancı pazarlara girmesine, küçük görevlerde uzmanlaşmasına ve üretimleri için daha büyük pazarlara erişmesine olanak tanır. Şirketler ayrıca daha ucuz ve daha verimli girdiler, üretkenliği artıran teknoloji ve başka yerlerde geliştirilen- yönetim yöntemleriyle daha hızlı büyüyerek daha fazla ve daha iyi ücretli iş yaratmada bir role sahiptir. Sonuç olarak, KDZ'ler gelişmekte olan ülkeler arasında popüler hale gelir ve politika yapımında önemli bir rol oynar (Kinkel ve ark., 2020: 276).

2.6. Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Dinamikleri

2.6.1. İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkileri

Küreselleşme, farklı bölgelerdeki ihracat modellerini önemli ölçüde etkileyerek yerel ekonomiler ve endüstriler üzerinde farklı etkilere yol açmıştır. Örneğin, Türkiye'nin bir şehri olan Denizli'de tekstil sektörü küreselleşmeden önemli ölçüde etkilenmiştir. Korumacı ve ithal ikameci bir ekonomik yapıdan ihracat teşvikleri olan serbest bir pazara geçiş, bölgedeki ticaret ve ekonomik faaliyet dinamiklerini değiştirmiştir (Batmaz, 2019: 283). Bu dönüşüm yalnızca Denizli'nin tekstil ürünlerinin uluslararası pazarlara girmesini kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda yerel endüstrileri yoğun küresel rekabete maruz bırakmıştır. Bölgesel çıkarlar veya değerler yerine kâr güdüsüyle yönlendirilen ulusötesi şirketlerin rolü, bu kuruluşların genellikle yerel ekonomik istikrardan çok verimliliği ve maliyet azaltmayı önceliklendirmesi nedeniyle manzarayı daha da karmaşık hale getirmiştir (Bayar, 2008: 28). Dahası, küreselleşme bölgeselleşmeyi beraberinde getirmiş ve küresel krizlerin etkilerini farklı şekilde deneyimleyen, birbirine bağlı ancak farklı ekonomik bölgeler yaratmıştır. Örneğin, pandemi ve devam eden jeopolitik çatışmalar küresel üretim ve tedarik zincirlerini bozmuş, bölgesel ihracat modellerini ve ekonomik istikrarı önemli ölçüde etkilemiştir (Batmaz vd., 2011: 36). Sonuç olarak, etkilenen bölgelerdeki politika yapıcılar ve iş liderleri, olumsuz etkileri azaltmak ve değişen küresel ekonomik ortamdan kaynaklanan yeni fırsatlardan yararlanmak için uyarlanabilir stratejiler benimsemelidir.

Küreselleşme, birkaç temel faktör tarafından yönlendirilen ithalat dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Birincil itici güçlerden biri, daha kolay ve daha uygun maliyetli uluslararası ticareti kolaylaştıran vergilerin, tarifelerin ve ticaret kısıtlamalarının azaltılmasıdır. Bu eğilim, küresel ticaretin bu azalmalar nedeniyle hızla arttığı savaş sonrası dönemde özellikle belirgindir (Bayar, 2008: 29). Ek olarak, özellikle Güney Asya ve Afrika gibi bölgelerden gelen işgücünün serbest dolaşımı, ülkelerin küresel değer zincirinin ayrılmaz parçaları haline gelmesini sağlayarak küreselleşmenin önemli bir unsuru olmuştur. Bu hareketlilik, yalnızca emek yoğun üretimin dağıtımını desteklemekle kalmaz, aynı zamanda yatırım-ticaret kararlarının ertelenmesine de yardımcı olur ve bu da ithalat dinamiklerini etkiler. Dahası, küreselleşme olgusu, gelişmekte olan ülkeler için hem fırsatlar hem de zorluklar yarattığı için dünya çapında yoksulluk seviyeleri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Yetersiz altyapı ve yasal çerçeveler gibi faktörler, bu ülkelerin küresel ticaret fırsatlarından tam olarak yararlanmasını engelleyebilir (Koç Aytakin, 2019: 255). Bu nedenle, sorumlu kurumlar, küresel pazardaki katılımlarını

artırmak için altyapı ve mevzuattaki iyileştirmelere öncelik vermelidir. Bu değişiklikler, küreselleşmenin faydalarını optimize etmek ve ithalat dinamiklerindeki değişimlerin ekonomik büyüme ve kalkınmaya olumlu katkıda bulunmasını sağlamak için önemlidir (Seyidoğlu, 2013: 25). Bu nedenle, bu birbirine bağlı alanlara hitap etmek, sürdürülebilir ekonomik ilerlemeyi sağlamak için küreselleşmeden yararlanmak açısından hayati önem taşımaktadır.

Küreselleşmiş bir ekonomide ticaret politikalarının ve anlaşmalarının ihracat ve ithalat faaliyetleri üzerindeki etkisi çok yönlüdür ve daha geniş ekonomik çerçeve ile derinlemesine iç içe geçmiştir. Küreselleşmenin önemli bir bileşeni olan ticaret hem ulusal hem de uluslararası ekonomik manzaraları önemli ölçüde etkiler. İhracatı teşvik etmeyi amaçlayan politikalar, ülke içinde işleme faaliyetleri yaratarak iç talep dinamiklerini destekleyebilir ve ekonomik büyümeyi artırabilir (9). Ancak küreselleşme aynı zamanda dış ticaretin evrimine de yol açmış ve petrokimya gibi sektörlerde görüldüğü gibi, çok uluslu şirketlerin ve alt yüklenici faaliyetlerinin küresel ölçekte katılımını gerekli kılmıştır (Cihan ve Çetin, 2024: 15). Ek olarak, Doğrudan Yabancı Yatırımlar küreselleşmenin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş, küresel ticaret faaliyetlerini şekillendirmede ve iç ülke dinamiklerini küresel pazarla bütünleştirmede kritik bir rol oynamıştır (Koç Aytekin, 2019: 256). Sonuç olarak, ticaret politikaları ihracat performansını teşvik edebilir ve ekonomik kalkınmayı yönlendirebilirken, etkili olmak için küresel kapitalizmin karmaşık ve genellikle eşitsiz dinamiklerine uyum sağlamalıdır. Bu nedenle, küreselleşmenin sunduğu fırsatları ve zorlukları dikkate alan nüanslı bir yaklaşım, etkili ticaret politikaları ve anlaşmaları formüle etmek için esastır.

2.6.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticaret

Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyle birlikte ulusal refah düzeylerinin de iyileşmesini ifade etmektedir (Gedikli, 2011: 100). Kalkınmayı sağlamak ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik alanların etkileşimde bulunduğu yenilikçi bir süreç olarak kendini göstermektedir. Bu yeniliklerin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi ekonomik faktörler ve sermayenin verimli kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Ülkelerin mevcut kaynakları kullanarak yapabilecekleri yatırımlar sınırlı ve yetersiz olduğundan, kaynak ihtiyaçlarının karşılanmasında diğer ülkelerden faydalanmayı ummaktadırlar. Diğer bir ifadeyle yabancı sermayeye gereksinim duymaktadırlar (Aydemir vd. 2012: 70). Doğrudan yabancı yatırım, bir ülkenin dış kaynaklardan elde ettiği finansal ve teknolojik kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları ve ekonomi politikaları zamanla değişmektedir. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, ülkeler doğrudan yabancı yatırımı çekmek için ekonomik, politik ve diğer çabalarda bulunacaklardır. Doğrudan yabancı yatırım yoluyla ülke ekonomisine yapılan en önemli katkılar vergi gelirlerinin artması, istihdamın artması ve ihracat hacimlerinin artmasıdır (Benk, 2005: 183). Bu bağlamda, ülke doğrudan yabancı yatırımı çekmek için birçok teşviki sunmaktadır. Teşvikler sayesinde küreselleşme düzeyleri artırılmakta ve bölgesel işbirlikleri yoluyla pazar entegrasyonu sağlanabilmektedir. Ayrıca, pazar büyüklüğünün nereye yatırım yapılacağına karar vermedeki etkisi giderek azalmakta ve daha küçük ülkeler bu mücadeleye katılmaya başlamaktadır. Ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekiciliğini artırmak amacıyla uyguladığı teşvikler, kullanım amaçlarına göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkeler, ürün yeniliği sağlamak, araştırma ve geliştirmeyi güçlendirmek, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve rekabet gücünü artırmak için teşviklerden yararlanmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise ülkeyi doğrudan yabancı yatırıma daha uygun hale getirmek, üretim ve ihracat paylarını arttırmak, küresel rekabete uyum sağlamak gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Şeker, 2020: 2312).

Doğrudan yabancı yatırımlara yönelik uygulanan ekonomi politikaları oldukça önemlidir. Bu bakımdan ulusal refah seviyelerinin iyileştirilmesi, pazar payının artırılması ve dış tasarruf yetersizliği sorununun ortadan kaldırılması için doğrudan yabancı yatırımların sistemik ekonomik düzen içerisinde sürdürülebilir kalması gerekmektedir (Çiftçi, 2015: 175). Politika yapıcıların doğrudan yabancı yatırımı destekleyen faktörlerden oluşan sağlam bir altyapı oluşturması önemlidir. Doğrudan yabancı yatırım, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir araçtır. İktisatçıların bu iddiayı desteklemesinin en önemli dayanağı, doğrudan yabancı yatırımların ihracat düzeyini artırması, farklı pazarlara açılması ve finansman kaynağı olarak görülmesidir. İhracatın ekonomik büyümeyi hızlandırmada önemli bir faktör olduğu ve doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerin ihracat kapasitelerini artırmadaki etkisi dikkate alındığında, doğrudan yabancı yatırım, ülkelerin ihracat düzeyleriyle etkileşime giren önemli bir ekonomi politikası aracı haline gelmiştir (Çetin ve Şeker, 2013: 122). Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırım desteğinin ihracata yönelik yabancı girişimlere yönlendirilmesi ihracat hacimlerinin artırılması açısından büyük önem taşıyor. Bu politikayı benimseyen ülkeler sadece ihracatı desteklemekle kalmıyor, aynı zamanda ihracata yönelik kalkınma stratejileri kapsamında doğrudan yabancı yatırımı da teşvik ederek ekonomik kalkınma hızını üst düzeye çıkarmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım ile ihracat arasında bir etkileşim vardır. Yatırımcılar, ev sahibi ülkenin ihracattaki karşılaştırmalı avantajına dayalı olarak üretim için bir başlangıç noktası sağlar. Bu bakımdan doğrudan yabancı yatırımlarla ihracat artırılabilir. Yatırımcılar ise ihracattan elde edecekleri karı başka bir yatırımla yeniden değerlendirerek teknoloji geliştirme ve pazarlama stratejilerini geliştirmektedir (Delice ve Birol, 2011: 9).

2.7. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Ticaret Dinamikleri

2.7.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Tanımı ve Özellikleri

Günümüzde ülkeler gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olarak kabul edilse de kavramın nedenini veya amaçlanan anlamını belirleyen net bir ifade yoktur. Daha önce, gelişmiş ülkeler yerine az gelişmiş ülkeler terimi daha yaygın olarak kullanılıyordu, ancak bu kelimeyle olumsuz bir ilişki kurulması ve kavramla ilişkilendirilen gelişme eksikliği nedeniyle gelişmiş ülkeler terimi daha popüler olmaya başladı.

İktisat dilinde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kesin bir tanımı yoktur. Bu durumun temel nedenleri az gelişmiş ülkelerin geniş coğrafi yayılımı ile ülkeler ve bölgeler arasındaki tarihsel, kültürel, sosyal ve politik farklılıklardır (Uysal, 2003: 26). Niceliksel açıdan ayırım yapmak mümkün olmasa da TDK'nın formüle ettiği gelişmekte olan ülke teknik tanımına başvurmak kuşkusuz faydalı olacaktır. Türk Dil Kurumu (TDK) İktisadi Terminoloji Çalışma Grubu tarafından hazırlanan İktisat Terminolojisi Sözlüğü'nde ekonomik büyüme, "bir ülkenin ürettiği milli gelirin ve kişi başına düşen miktarının bir yıldan diğerine olumlu yönde artması" olarak tanımlar (TDK, 2024). Tanım, ekonomik büyümenin niceliksel bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları aynı anlama gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ortak yönlerini incelemeye çalışırken iki husus incelenebilir: ekonomik özellikler ve diğer özellikler. Ekonomik özellikler makroekonomik özellikler ve sektörel özellikler olarak ikiye ayrılabilir. Diğer özellikler ise ülkenin demografik özellikleri, sosyoekonomik ve sosyokültürel nitelikleridir (Kaplan, 2004: 7).

Gelişmekte olan ülkelerin en dikkat çekici özelliği, kişi başına düşen milli gelirde gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında büyük bir farkın bulunmasıdır. Bunun temel nedenleri, gelişmekte olan ülkelerde üretim artışının düşük olması ve genel olarak nüfus artışının yüksek olmasıdır (Durman, 2006: 89). Düşük çıktı düşük gelire, düşük gelir düşük yatırım oranına ve düşük yatırım oranı da düşük çıktıya yol açar. Bu koşullar altında gelişmekte olan ülkelerin kendi

başlarına ilerleme kaydetmeleri oldukça zordur. Dolayısıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki kişi başına düşen milli gelir farkı giderek açılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin diğer temel makroekonomik özellikleri aşağıdaki şekildedir (Kaplan, 2004: 12):

- Kişi başına düşen milli gelirin düşük olması nedeniyle, bireylerin gelirlerinin büyük bir kısmını temel ihtiyaçları karşılamaya harcamak zorunda kalmaları nedeniyle özel tüketim harcamaları milli gelirin çok yüksek bir kısmını oluşturmaktadır.
- Yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı düşüktür.
- Milli gelirde ithalatın ihracattan daha fazla payı vardır.
- Enflasyon, yani reel faizler yüksektir.
- Yeni iş yaratma kapasitesi düşük, işsizlik yüksektir.
- Dış borç servis oranı daha yüksektir.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayi özelliklerini dikkate aldığımızda bu ülkelerdeki sanayilerin yeterince gelişmediğini görülmektedir. Bir başka deyişle az gelişmiş ülkeler tarım ülkeleridir. Az gelişmiş ülkelerde tarım toplam üretimin %50'sini oluştururken, gelişmiş ülkelerde bu oran %10 civarındadır (Durman, 2006: 92).

2.7.2. Dış Ticaretin Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi

Dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik manzarasında önemli bir rol oynar ve büyüme, yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve genel ilerleme için sayısız fırsat sunar. Küreselleşme dünya ekonomisini yeniden şekillendirmeye devam ederken, uluslar arasındaki bağlantı daha belirgin hale geldi. Gelişmekte olan ülkeler için dış ticarete girmek yalnızca bir seçenek değil; sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yoksulluk seviyelerini azaltmak için bir zorunluluktur. Gelişmekte olan ülkeler için dış ticaretin ekonomik faydaları kapsamlı ve çok yönlüdür. Uluslararası ticaret, bu ulusların pazarlarını yerel sınırların ötesine genişletmelerini sağlayarak, kendi sınırları içinde mevcut olmayabilecek daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesine erişmelerini sağlar. Bu genişleme, gelişmiş tüketici tercihlerine, daha düşük fiyatlara ve iyileştirilmiş ürün kalitesine yol açarak hem tüketicilere hem de üreticilere fayda sağlayan daha rekabetçi bir ortamı teşvik eder. Ticaretin serbestleştirilmesi potansiyeli, aşırı yoksulluğun pençesinden kurtulmaları için fırsatlar yarattığı için en yoksul ülkeler için özel bir vaat taşımaktadır. Araştırmalar, mal ticaretindeki tüm engellerin ortadan kaldırılmasından elde edilecek tahmini kazanımların yıllık 250 milyar ABD dolarından 680 milyar ABD dolarına

kadar değişebileceğini ve bu kazanımların yaklaşık üçte ikisinin gelişmekte olan ekonomilere fayda sağlayacağını göstermiştir (Heakal, 2024). Bu önemli ekonomik teşvik, uzun vadeli büyüme ve istikrar için gerekli olan altyapı projelerinin, sağlık hizmetlerinin ve eğitimin finansmanı için hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, dış ticaretten elde edilen ekonomik faydalar yalnızca acil finansal kazanımlar için değil, aynı zamanda gelecekte sürdürülebilir kalkınma için temel oluşturmak için de hayati önem taşımaktadır. Ekonomik büyümeye ek olarak, dış ticaret gelişmekte olan ülkelerdeki istihdam ve gelir düzeyleri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Ticaret, ürün ve hizmetlere olan talebi artırarak iş yaratır ve bu da daha büyük bir işgücüne olan ihtiyacı artırır. Özellikle ihracat, işletmelere üretimi genişletmek ve daha yüksek getiri elde etmek için kaynaklar sağlayarak gelir düzeylerini artırabilir. Ancak, ticaretin işgücü piyasaları üzerindeki etkisinin karmaşık olabileceğini kabul etmek önemlidir. Ulusal gelirdeki azalan işgücü payı, ekonomik krizlerin ardından bile devam eden küresel bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır (UNCTAD, 2024). Bu eğilim, ticaretin istihdam yaratabilmesine rağmen, aynı zamanda çeşitli sektörlerde iş kaybına ve artan iş kaybına yol açabileceğini göstermektedir. Örneğin, Çin ile yoğun bir şekilde ticarete maruz kalan endüstrilerdeki işçiler daha kısa iş süreleri yaşar ve bu da daha dalgalı bir işgücü piyasasına işaret eder (UNCTAD, 2013). Bununla birlikte, dış ticaretin istihdam üzerindeki genel etkisi, ekonomik dinamizmi artırdığı ve vasıflı işgücü için yeni fırsatlar yarattığı için olumlu olmaya devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler dış ticareti benimserken, iş gücünün değişen iş gereksinimlerine uyum sağlamak için gerekli becerilerle donatılmasını sağlamaya da odaklanmalı ve bu da nihayetinde daha yüksek gelirler ve gelişmiş yaşam standartları ile sonuçlanmalıdır.

Dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerde teknolojik ilerlemeyi teşvik etmede de önemli bir rol oynar. Ticaretin genişlemesi daha büyük pazarlar yaratır ve yoğun rekabeti teşvik eder, bu da firmaları yenilik yapmaya ve yeni teknolojileri benimsemeye teşvik eder. Küresel pazara erişim sağlayan sınır firmaları genellikle teknolojik ilerlemelerin ön saflarında yer alır ve ekonominin tüm sektörlerini yükseltebilecek üretkenlik iyileştirmelerini yönlendirir (IMF, 2023). Dahası, teknolojik olarak gelişmiş ülkelerle ticaret yoluyla, gelişmekte olan ülkeler üretim kapasitelerini artırmak için hayati önem taşıyan ara ürünlere ve sermaye ekipmanlarına erişebilirler (IMF, 2001). Bu teknoloji transferi, yerel inovasyonu teşvik etmek ve küresel pazarda rekabet avantajı oluşturmak için olmazsa olmazdır. Ticaret ve teknoloji arasındaki etkileşim yalnızca endüstrilerin büyümesini kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelere ekonomilerini çeşitlendirme ve geleneksel sektörlerle olan bağımlılıklarını azaltma gücü verir. Bu ülkeler küresel ekonomiye daha fazla entegre oldukça, verimliliği artırmak,

ekonomik büyümeyi canlandırmak ve sonuç olarak vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmek için teknolojik gelişmelerden yararlanabilirler.

Sonuç olarak, dış ticaret gelişmekte olan ülkelerin ilerlemesi için hayati bir bileşendir, önemli ekonomik faydalar sunar, istihdamı ve gelir seviyelerini artırır ve teknolojik gelişmeleri teşvik eder. Pazar erişimini genişleterek ve rekabeti teşvik ederek dış ticaret, ulusları yoksulluktan kurtarmaya ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye yardımcı olabilecek fırsatlar yaratır. İşgücü piyasaları üzerindeki etkileri yönetme ve kazançların eşit dağıtımını sağlama konusunda zorluklar devam ederken, uluslararası ticarete girmenin genel avantajları yadsınamaz. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin karmaşıklıklarıyla baş etmeye devam ederken, dış ticareti benimsemek tam potansiyellerini açığa çıkarmaları ve kalıcı refaha ulaşmaları için anahtar olacaktır.

BÖLÜM III:

3. KÜRESELLEŞMENİN DIŞ TİCARET DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümde, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla panel eşbütünleşme analizine yer verilecektir. Öncelikle, küreselleşmenin dış ticarete etkilerini ele alan literatür, kapsamlı bir şekilde gözden geçirilecek; ardından çalışmanın amacı, kullanılan veriler, hipotezler ve yöntem detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Daha sonra, homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı testleri yapılarak birim kök test sonuçları sunulacak; son olarak, panel eşbütünleşme analizi, katsayı tahminleri ve panel nedensellik bulguları sistematik bir biçimde değerlendirilecektir.

3.1. Literatür Taraması

Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu süreçte, ülkelerin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içindeki dış ticaret oranı, küreselleşme endeksi, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve döviz kuru gibi değişkenler kritik rol oynamaktadır. Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar ülkeler arasındaki uzun dönem ilişki, kısa dönem ilişki ve nedensellik ilişkisi açısından Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içindeki dış ticaretin oranı, küreselleşme endeksi, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve döviz kuru gibi değişkenleri analiz etmektedir.

Kılıç (2015), 4 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 1981-2011 dönemine ait bir panel veri analizinde, ekonomik ve politik küreselleşmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, sosyal küreselleşmenin ise negatif etkilediği tespit edilmiştir. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçları, ekonomik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Okşak ve Sarıtaş (2020), 99 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 2007-2018 dönemine ait panel veri analizlerinde, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, modeldeki birim ve/veya zaman etkilerinin varlığını tespit etmek için F ve LR (Olabilirlik Oranı) testleri kullanılmıştır. Sonuçlar, ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Bucak (2022), BRICS-T ülkelerinde 1995-2018 döneminde ekonomik karmaşıklık ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, panel veri analizinde homojenlik testleri uygulamıştır. Sonuçlar, ülkeler arasında heterojenlik olduğunu ve bu nedenle homojenlik varsayımının geçerli olmadığını ortaya koymuştur.

Çatalbaş (2022) tarafından Türkiye üzerine yapılan bir araştırmada, 1980-2020 döneminde ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Zivot-Andrews birim kök testi ve Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi ise ithalat ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Bahtiyar ve Bektaş (2023), 1996-2018 döneminde 14 gelişmekte olan ülke için DYY, yüksek teknolojlili ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, panel veri analizinde eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek için Swamy (1970) tarafından geliştirilen homojenlik testini kullanmışlardır. Sonuçlar, ülkeler arasında farklılıklar olduğunu ve bu nedenle homojenlik varsayımının geçerli olmadığını göstermiştir.

2000-2021 dönemini kapsayan bir panel veri analizinde, Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca, enflasyonun ve işsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ülkelere göre farklılık göstermektedir (Kapçak ve Özdemir, 2023).

Chuong vd. (2025) tarafından yapılan 2000-2020 döneminde 104 ülkeyi kapsayan bir panel veri analizinde, küreselleşmenin, yenilenebilir enerji tüketiminin ve işgücünün sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif etkileri olduğu bulunmuştur. Panel birim kök testleri ve eşbütünleşme testleri, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmalar, küreselleşmenin ve ilgili ekonomik değişkenlerin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri ve ekonomik büyümeleri üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Analizlerde kullanılan birinci nesil panel birim kök testleri ve diğer ekonometrik yöntemler, bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı ve tutarlı olduğunu göstermektedir.

Özellikle Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen birim kök testleri, serilerin durağanlığını test etmek için yaygın olarak tercih

edilmektedir. Bu testler, ülkelerin ekonomik göstergelerinin zaman içindeki davranışlarını analiz etmek için kritik öneme sahiptir.

Çalışmamızda bu testler kullanılmış ve ülke grubu için bütün değişkenler seviye değerlerinde birim köke sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak birinci mertebe fark serileriye birim kök içermez. Bunun için bütün değişkenlerin $I(1)$ olduğu farklı bir deyişle 1. mertebe fark için statik olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci nesil birim kök testleri, her bir ülke grubu için paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, bütün yatay kesit birimlerinin aynı şekilde etkilendikleri hipotezine dayanmaktadır. Paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şokun, öteki birimleri değişik düzeylerde etkilemesi daha gerçekçidir. Söz konusu eksikliği ortadan kaldırmak üzere yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı dikkate alarak statikliği analiz eden ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

Panel veri analizlerinde çapraz kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran (2004) tarafından önerilen CDLM testi sıklıkla kullanılmaktadır.

Ağır ve Rutbil (2019), 1985-2017 döneminde 20 gelişmekte olan ülke için DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, panel veri analizinde çapraz kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran CDLM testini kullanmışlardır. Sonuçlar, DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

İspiroğlu (2022) ise, 18 yükselen piyasa ekonomisinde ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, panel veri analizinde çapraz kesit bağımlılığını değerlendirmek için Pesaran CDLM testini uygulamıştır. Bulgular, ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Pleninger ve Sturm (2021), küreselleşmenin orta sınıfın gelir payı üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, panel veri analizlerinde çapraz kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran CDLM testini kullanmışlardır. Sonuçlar, küreselleşmenin orta sınıfın gelir payını azalttığını göstermektedir.

Haseeb vd. (2023), BRICS ekonomilerinde küreselleşme, finansal gelişme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, panel veri setlerinde çapraz kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran CDLM testini uygulamışlardır. Bulgular, küreselleşme ve finansal gelişmenin enerji tüketimi üzerinde U şeklinde bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu alışmalar, Pesaran (2004) CDLM testinin, panel veri analizlerinde çapraz kesit bağımlılığını değerlendirmek için etkin bir araç olduğunu ve küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerini analiz etmek için yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bu çalışmada yapılan analiz sonucuna göre de; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan, ülke grubunda serilerle denklemde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca, paneli teşkil eden ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. lkelerden birine gelen şok, ötekini de etkilemektedir.

Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların panel veri analizlerinde çapraz kesit bağımlılığını ve serilerin durağanlığını test etmek için CIPS (Cross-sectionally Augmented Im, Pesaran and Shin) testi sıklıkla kullanılmaktadır.

Polat Erdoğan (2012), ekonomik küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde istihdam üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada, serilerin durağanlığını test etmek amacıyla CIPS testi kullanılmış ve sonuçlar, ekonomik küreselleşmenin istihdam üzerinde anlamlı etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Samimi ve Jenatabadi (2014), 1980-2008 döneminde İşbirliği Teşkilatı yesi ülkelerde ekonomik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Panel veri analizinde, serilerin durağanlığını test etmek için CIPS testi uygulanmış ve bulgular, ekonomik küreselleşmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermiştir.

Gözgör ve Can (2017), 1970-2010 döneminde 139 ülkede ekonomik küreselleşme, ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel veri analizinde, serilerin durağanlığını test etmek için CIPS testi kullanılmış ve sonuçlar, ekonomik küreselleşmenin ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Altınır, Bozkurt ve Toktaş (2018), 1990-2015 döneminde 10 yükselen piyasa ekonomisinde küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemişlerdir. Çalışmada, serilerin durağanlığını test etmek için CIPS testi uygulanmış ve sonuçlar, genel küreselleşme endeksi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, kritik değerinden büyük olduğundan, H_0 kabul edilmiştir ve paneli teşkil eden serilerde birinci mertebe fark alındığı zaman birim kök olmadığına karar verilmiştir. Böyle olunca, seriler düzey değerlerinde statik değildir, birinci mertebe fark alındığı zaman statiktir. Seriler düzey değerlerinde statik olmadığından eş bütünleşme analizi birinci mertebe farklarıyla yapılmıştır.

Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışmalarda, panel veri analizlerinde eşbütünleşme ilişkisini test etmek için Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi sıklıkla kullanılmaktadır.

Aytun, Akın ve Uçan (2015), 1975-2009 döneminde 7 gelişmekte olan ve 14 gelişmiş ülkeyi kapsayan çalışmalarında, telekomünikasyon yatırımları ile DYY arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi ile incelemişlerdir. Sonuçlar, her iki ülke grubunda da telekomünikasyon yatırımlarının DYY üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Doğanay ve Değer (2017), 1996-2014 döneminde 21 yükselen piyasa ekonomisinde DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi panel veri eşbütünleşme analizleriyle araştırmışlardır. Westerlund panel eşbütünleşme testleri sonuçlarına göre, DYY ile imalat sanayi ihracatı arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Ökte ve Bülbül (2019) tarafından G7 ülkeleri üzerinde yapılan bir çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi ile incelenmiştir. Sonuçlar, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Berkman (2022), G8 ülkelerinde ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, G8 ülkelerinde tasarruflar ve yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmalar, Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi'nin, panel veri analizlerinde eşbütünleşme ilişkilerini değerlendirmek için etkin bir yöntem olduğunu ve küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerini analiz etmek için yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Çalışmamızda, Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımla elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan sağlanmıştır. Gecikme ve öncül düzeyleri 1 olarak alınmıştır. Tablo 8'deki sonuçlara bakıldığında üzerinde durulan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğu ($p>0.05$) anlaşılmaktadır. Böyle olunca seriler uzun dönemli olarak bir arada hareket etmektedir. Serilerin eş bütünleşik olduğuna karar verilmesinin ardından eş bütünleşme tahmincileriyle modeldeki katsayılar öngörülebilir. Modelin uzun dönemli katsayı tahminleri üzerinde durulmuştur.

Afrika ülkeleri üzerinde yapılan bir panel veri analizinde, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri incelenmiştir. Sonuçlar, hizmet ithalatının kısa vadede pozitif etkisi olduğunu, mal ithalatı ve hizmet ihracatının ise uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir (Nsiah ve Fayissa, 2018).

Başka bir araştırmada ise, küreselleşme hızı, ekonomik büyüme ve ekolojik bilanço arasındaki uzun dönemli ilişki Maki eşbütünleşme testiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, küreselleşme hızı ve büyümenin ekolojik bilanço üzerinde negatif ve anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir (Işık, 2022).

Doğu Afrika Topluluğu ülkeleri için yapılan bir çalışmada, uzun dönemli ekonomik ilişkiler Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, ülkeler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkilerinin varlığını ortaya koymaktadır (Yussuf, 2022).

Bir çalışmada, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiler ARDL modeli kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisinin negatif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. İthalatın ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi tespit edilmiştir (Yılmaz ve Albayrak, 2023).

Bu çalışmalar, küreselleşmenin ve ilgili ekonomik değişkenlerin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri ve ekonomik büyümeleri üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Analizlerde kullanılan uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini, bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı ve tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, gelişmekte olan ülkeler için; KE değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.183$, $p<0.01$), DDY değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.061$,

$p<0.01$), BUY değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.074$, $p<0.01$), DK değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.046$, $p<0.01$) istatistik anlamlı olarak elde edilmiştir.

Değişkenlerle ilgili olarak TCRT üstünde en önemli etki KE ile BUY şeklinde saptanmıştır. En düşük etkiliyse DK değişkenidir.

Aktaş Şenkardeşler (2018), 1923-2016 dönemine ait verileri kullanarak ihracat, ithalat ve GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Johansen eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) sonuçlarına göre, uzun dönemde GSYİH ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise ithalattan GSYİH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Sağır ve Baysal (2024), 1994-2022 döneminde reel efektif döviz kuru ve dış ticaret hadlerindeki değişimlerin dış ticaret açığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) modeli kullanılarak yapılan analizde, reel efektif döviz kurundaki artışların dış ticaret açığını artırdığı, azalışların ise azalttığı; dış ticaret hadlerindeki bozulmaların ise dış ticaret açığını önemli ölçüde artırdığı sonucuna varılmıştır.

Suci ve diğerleri (2015), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) üyesi ülkelerde 2006-2012 döneminde küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analiziyle incelemiştir. Sonuçlar, genel küreselleşme endeksinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu, özellikle ekonomik ve politik küreselleşmenin büyümeyi desteklediğini göstermektedir.

Bahmani-Oskooee ve Harvey (2017), seçilmiş gelişmekte olan ülkeler için 1980-2010 dönemine ait verileri kullanarak reel efektif döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Hata Düzeltme Modeli (ECM) sonuçlarına göre, döviz kuru dalgalanmalarının kısa vadede ticaret dengesi üzerinde önemli etkileri olduğu, ancak bu etkinin ülkelere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmalar, küreselleşmenin ve ilgili ekonomik değişkenlerin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri ve ekonomik performansları üzerinde kısa vadede önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Hata Düzeltme Modelleri, bu ilişkilerin kısa dönemli dinamiklerini analiz etmek için etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ise, hata düzeltme teriminin katsayısı gelişmekte olan ülke grubunda negatif ve istatistiki bakımdan anlamlıdır. Yaklaşımın hata düzeltme

mekanizması işlemektedir. Böyle olunca uzun dönemde bir arada seyreden seriler arasında kısa dönemdeki sapmaların %42.5'i ortadan kalkmaktadır ve seriler yeniden uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Değişkenler tekrar uzun dönemde denge değerine yaklaşmaktadır. Bu sayede seriler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkilere ulaşılmıştır.

Kısa dönemli katsayı değerlerine bakıldığında zaman, bağımsız değişkenlerin etkilerinin uzun dönemli katsayı değerine nazaran daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Böyle olunca, üzerinde durulan açıklayıcı değişkenlerin TCRT'ye etkileri hemen kısa dönemli önemli katkılarda bulunmamakta, uzun dönemli etkileri daha fazla olmaktadır.

Tekbaş (2019), 1990-2014 döneminde BRICS-T ülkelerinde küreselleşmenin reel GSYİH üzerindeki etkisini incelediği çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre, küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Yaman ve Sungur (2020), 1999-2017 döneminde 36 OECD ülkesinde ileri teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden ileri teknoloji ihracatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Emek ve Atay Polat (2022), seçilmiş yükselen piyasa ekonomilerinde enerji tüketimi, küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre, küreselleşme ile kişi başı reel GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Aktop (2023), 1997-2020 döneminde OECD ülkelerinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelediği çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Bu çalışmalar, küreselleşmenin ve ilgili ekonomik değişkenlerin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri ve ekonomik büyümeleri üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi, bu ilişkilerin yönünü ve nedensellik bağlarını belirlemede etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Literatür taraması, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerinin hem pozitif hem de heterojen olduğunu ortaya koymaktadır. İhracat, ithalat,

ekonomik büyüme, DYY ve döviz kuru gibi değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler, panel veri analizleri ve eşbütünleşme yöntemleriyle kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Ancak, mevcut çalışmaların çoğu belirli ülke gruplarına veya sınırlı zaman aralıklarına odaklanmıştır; çapraz kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan bütüncül analizler ise sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, 2003-2021 döneminde 20 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan panel veri setiyle, küreselleşme endeksi (KE), DYY, ekonomik büyüme (BUY) ve döviz kuru (DK) değişkenlerinin dış ticaret oranı (TCRT) üzerindeki etkilerini, ikinci nesil birim kök testleri ve Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi gibi ileri yöntemlerle inceleyerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, uzun ve kısa dönem dinamiklerin yanı sıra nedensellik ilişkilerinin detaylı analizi, küreselleşmenin dış ticaret üzerindeki etkilerini daha derinlemesine anlamaya olanak tanıyacaktır.

3.2. Analizin Amacı ve Önemi

Küreselleşmenin dış ticarete etkisini araştırmak, dünya ekonomisinin dinamiklerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Küreselleşme, ülkeler arasındaki ticari, ekonomik ve kültürel bağları güçlendiren bir süreçtir. Bu süreç, mal ve hizmetlerin, sermayenin ve bilginin uluslararası hareketini kolaylaştırarak dış ticaret hacmini artırmıştır. Küreselleşmenin dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemek, ulusal ekonomilerin bu süreçten nasıl etkilendiğini anlamak ve küresel ticaretin getirdiği fırsatlarla beraber risklere de hazırlanmak açısından gereklidir. Özellikle, küreselleşmenin ticaret engellerini azaltarak piyasalara erişimi kolaylaştırdığı ve ülkelerin rekabet gücünü nasıl artırdığına dair analizler, politika yapımcılar için değerli bilgiler sunar.

Ayrıca, küreselleşmenin dış ticarete neden olduğu değişimler, ülkelerin ekonomik kalkınma stratejilerini şekillendirmeleri açısından da önemlidir. Küresel ticaret ağları, bir yandan düşük maliyetli hammadde ve ara mal teminini mümkün kılarken, diğer yandan yerel üreticiler üzerindeki rekabet baskısını artırabilir. Bu durum, ekonomik dengesizliklerin önlenmesi ve yerel sanayilerin korunması için dengeli ticaret politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılar. Küreselleşmenin ticaret üzerinde yarattığı fırsatlar kadar tehditlerin de anlaşılması, ülkelerin rekabet avantajlarını artırarak uluslararası arenada daha güçlü bir konum elde etmelerine yardımcı olabilir.

Son olarak, küreselleşmenin dış ticaret üzerindeki etkisini araştırmak, sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından da önem taşır. Küresel ticaret, gelişmekte olan ülkeler için yeni pazarlar ve

yatırım fırsatları yaratırken, aynı zamanda çevresel sorunlar ve sosyal eşitsizlikler gibi olumsuz etkiler doğurabilir. Bu nedenle, küreselleşmenin dış ticareti nasıl etkilediğini anlamak, sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda adil ve sürdürülebilir bir ticaret sisteminin inşasını da destekler. Bu tür araştırmalar, ülkelerin daha bilinçli kararlar alarak küresel ekonominin faydalarından maksimum düzeyde yararlanmasını sağlar.

Buradan hareketle, çalışmanın amacı, 2003-2021 dönemi için 20 gelişmekte olan ülke bazında küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini ve nedensellik ilişkilerini ortaya koymaktır.

3.3.Verilerin Tanıtımı ve Örneklem

Araştırmada, küreselleşme ile dış ticaret arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri ele alınacaktır. Veriler www.worldbank.org veri sayfasından yararlanılarak elde edilmiştir. Analiz periyodu verilerin ortak bir noktada başladığı dönem olan 2003-2021 senelik bazdadır. Elde edilen veriler çerçevesinde bu dönem dikkate alınarak, eksiksiz olarak gelişmekte olan 20 ülkeyle ilgili analizler gerçekleştirilmiştir.

Analizler Gauss kodları ile Eviews 13.0 sürümü yardımı ile yapılmıştır. Modeldeki değişkenler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı

Değişken	Gösterim	Tanımı
GSYH İçindeki Dış Ticaretin Oranı	TCRT	Bağımlı değişken
Küreselleşme Endeksi	KE	Bağımsız değişken
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Büyümesi	BUY	Bağımsız değişken
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	DYY	Kontrol değişkeni
Döviz Kuru	DK	Kontrol değişkeni

Çalışmada, farklı bağımsız ve kontrol değişkenleri de ele alınmıştır, fakat çoklu doğrusal bağlantı olduğu için analiz dışında bırakılmıştır.

Tablo 5. Değişkenlere Yönelik Tanımsal İstatistik Bilgiler

İstatistikler	KE	DYY	BUY	DK	TCRT
Ortalama	68.030	1.52E+10	3.526	1237.362	73.417
Medyan	67.529	8.97E+09	4.106	12.154	56.036
Maksimum	85.134	1.68E+11	13.417	42000.00	210.373
Minimum	45.111	-6.44E+10	-15.136	1.301	22.105
St. sapma	7.844	1.99E+10	4.060	5478.561	42.160
Korelasyon Matrisi					
		KE	DYY	BUY	DK
	KE	1.000	0.051	0.197	0.025
	DYY		1.000	0.049	-0.127
	BUY			1.000	0.065
	DK				1.000

Gelişmekte olan ülkeler için; KE değişkeni ortalama değeri 68.030 ± 7.844 , DYY değişkeni için $1.52E+10 \pm 1.99E+10$, BUY değişkeni için 3.526 ± 4.060 , DK değişkeni için 1237.362 ± 5478.561 ve TCRT değişkeni için 73.417 ± 42.160 olarak belirlenmiştir.

Korelasyon matrisi katsayılarında tüm değerler 0.40 değerinin altında çıkmıştır, gelişmekte olan ülkeler grubu için ele alınan bağımsız ve kontrol değişkenleri arasında yüksek ilişki olmadığı için çoklu bağlantı problemi yoktur.

Çalışmada ele alınan bağımsız değişkenlerin GSYH içindeki dış ticaretin oranını etkileme durumları şöyle özetlenebilir:

Küreselleşme Endeksi: Küreselleşme, dış ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payını genellikle artıran bir faktördür. Küreselleşme süreciyle birlikte, ülkeler arasında mal, hizmet, sermaye ve bilgi akışı hızlanır. Bu, ülkelerin kendi ekonomilerindeki sınırlamalardan bağımsız olarak küresel pazarlara erişimlerini kolaylaştırır. Örneğin, bir ülke tarım ürünlerinde uzmanlaşırken, başka bir ülke teknolojik ürünlerde uzmanlaşabilir ve bu ürünlerin ticareti, her

iki tarafın da ekonomik kazanç elde etmesine olanak sağlar. Sonuç olarak, dış ticaretin hacmi büyür ve bu ticaretin ekonomik çıktıya oranı artar. Gümrük tarifelerinin azaltılması, serbest ticaret anlaşmaları ve teknolojik yenilikler gibi küreselleşme unsurları, dış ticaretin ekonomik önemini artıran başlıca etkenlerdir.

Bununla birlikte, küreselleşmenin etkisi ülkelerin yapısal özelliklerine ve politikalarına bağlı olarak değişebilir. Gelişmekte olan ülkeler, doğal kaynaklarını veya ucuz iş gücünü kullanarak küresel pazarlarda rekabet avantajı sağlarken, gelişmiş ülkeler yüksek katma değerli ürün ve hizmetlerle bu sürece katkıda bulunur. Ancak küreselleşme, bazı ülkelerde dış ticaretin GSYH içindeki payını artırırken, diğerlerinde ekonomik dengesizliklere yol açabilir. Örneğin, yerel üretim sektörleri dış ticaretle rekabet edemediğinde, bu durum dış ticaretin artmasına rağmen GSYH üzerindeki genel etkisinin sınırlı kalmasına neden olabilir. Bu nedenle, küreselleşmenin dış ticaretin GSYH'deki payını artırma potansiyeli yüksek olsa da, bu etkinin tam boyutu, ülkelerin ekonomik politikaları ve küresel ticarete entegrasyon dereceleri ile yakından ilişkilidir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), dış ticaretin GSYH içindeki payını artıran önemli bir etkidir. DYY, genellikle bir ülkedeki üretim kapasitesini ve teknolojik altyapıyı geliştirerek ihracatı teşvik eder. Örneğin, yabancı bir şirketin bir ülkede fabrika kurması, o ülkenin üretim kapasitesini artırarak hem iç piyasaya hem de dış pazarlara yönelik ürün ve hizmet üretimini destekler. Bu durum, dış ticaret hacmini artırarak dış ticaretin GSYH içindeki payını büyütebilir. Aynı zamanda, yabancı yatırımlar yoluyla ülkeye giren sermaye, yeni ticaret bağlantılarının ve dağıtım ağlarının oluşmasına da katkıda bulunur. Bu etkileşim, ithalat ve ihracat akışını hızlandırarak dış ticaretin ekonomik önemini daha da artırır.

Öte yandan, DYY'nin dış ticaret üzerindeki etkisi ülkelerin politikalarına ve yatırım yapılan sektörlerle bağlı olarak farklılık gösterebilir. Yabancı yatırımlar, ihracat odaklı sektörlerde yoğunlaşırsa dış ticaretin GSYH içindeki payını daha belirgin bir şekilde artırabilir. Ancak, ithalata bağımlı bir üretim modeli söz konusu olduğunda, DYY ihracatı artırsa bile ithalat hacminin de artmasına neden olabilir. Bu durum, dış ticaretin GSYH içindeki payını yükseltirken, aynı zamanda dış ticaret açığı gibi olumsuz etkiler yaratabilir. Dolayısıyla, DYY'nin dış ticaret üzerindeki net etkisi, yatırımın niteliği, ülkenin üretim yapısı ve ticaret politikaları gibi faktörlere bağlıdır.

Büyüme: Ekonomik büyüme, genellikle ülkedeki üretim kapasitesinin artması ve iç talebin yükselmesiyle ilişkilidir. Bu durum, ülkelerin daha fazla mal ve hizmet üretmesine olanak tanırken, bu ürünlerin bir kısmının dış pazarlara ihraç edilmesini teşvik eder. Özellikle ihracat odaklı büyüme stratejisi benimseyen ülkelerde, ekonomik büyüme ile birlikte dış ticaretin GSYH içindeki payı artış gösterebilir. Öte yandan, büyüme sürecinde ithalat talebi de artabilir, çünkü artan gelir düzeyi ve üretim kapasitesine bağlı olarak ülkeler daha fazla hammadde, ara malı ve tüketim ürünü ithal eder. Bu, dış ticaret hacmini artırarak dış ticaretin GSYH'deki payını yükseltebilir.

Ancak, büyümenin dış ticaret üzerindeki etkisi ülkelerin ekonomik yapısına ve politikalarına bağlıdır. Örneğin, iç talep odaklı bir büyüme modeli benimseyen ülkelerde, ekonomik büyüme dış ticaretin GSYH'deki payını sınırlı ölçüde artırabilir, çünkü bu tür büyüme daha çok iç piyasayı destekler. Ayrıca, dış ticaretin büyüme hızına göre daha yavaş artması durumunda, dış ticaretin GSYH içindeki payı düşebilir. Bu durum, özellikle korumacı politikaların uygulandığı veya ihracat ve ithalatın büyüme oranını takip edemediği ekonomilerde görülebilir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme her zaman dış ticaretin GSYH'deki payını artırmakla sonuçlanmaz; bu etkinin yönü ve boyutu, büyüme stratejilerine, sektör dinamiklerine ve küresel ticaret şartlarına bağlıdır.

Döviz Kuru: Döviz kuru, dış ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Döviz kurundaki değişimler, bir ülkenin ihraç ve ithal ettiği malların fiyatlarını küresel ölçekte rekabetçi hale getirebilir veya dezavantajlı duruma düşürebilir. Örneğin, bir ülkenin para biriminin değer kaybetmesi (devalüasyon), ihraç mallarının yabancı ülkeler için daha ucuz hale gelmesine yol açar ve bu durum ihracat hacmini artırabilir. Aynı zamanda, ithalat daha pahalı hale geleceği için, tüketiciler ve işletmeler yerel ürünlere yönelerek ithalat talebini azaltabilir. Bu etkiler bir araya geldiğinde, dış ticaretin GSYH içindeki payı artabilir. Ancak bu durum, yerli üretim ve ihracat kapasitesinin döviz kuru değişimlerine yanıt verebilme yeteneğine bağlıdır.

Öte yandan, döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar veya değer kazanımı (revalüasyon), dış ticaretin GSYH'deki payını olumsuz etkileyebilir. Para biriminin değer kazanması, ihraç ürünlerini yabancı alıcılar için daha pahalı hale getirerek ihracatın azalmasına neden olabilir. Aynı zamanda, ithalatın daha cazip hale gelmesiyle birlikte ithalat hacmi artabilir. Bu durumda, ithalatın ihracata oranla daha hızlı büyümesi, dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir ve dış ticaretin GSYH içindeki payını düşürebilir. Döviz kuru dalgalanmalarının dış

ticaret üzerindeki bu etkileri, ülkelerin ekonomik yapısı, ihracat ve ithalat esneklikleri ile ticaret politikalarına bağlı olarak farklılık gösterebilir.

Çalışmanın örneklemini oluşturan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 6. Çalışmanın Örneklemini

ÜLKELER			
1	Birleşik Arap Emirlikleri	11	Malezya
2	Arjantin	12	Peru
3	Brezilya	13	Filipinler
4	Çin	14	Polonya
5	Kolombiya	15	Romanya
6	Mısır	16	Rusya Federasyonu
7	Macaristan	17	Tayland
8	Hindistan	18	Türkiye
9	İran	19	Ukrayna
10	Meksika	20	Güney Afrika

3.3.Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın ana hipotezi; küreselleşme endeksi, doğrudan yabancı yatırımlar, büyüme ve döviz kurunun GSYH içindeki dış ticaretin oranı ile anlamlı ilişkili olduğu yönüyledir. Araştırmada geliştirilen hipotezler şöyledir:

H₁: KE değişkeni ile TCRT değişkeni istatistik anlamlı ilişkilidir.

H₂: DYY değişkeni ile TCRT değişkeni istatistik anlamlı ilişkilidir.

H₃: BUY değişkeni ile TCRT değişkeni istatistik anlamlı ilişkilidir.

H₄: DK değişkeni ile TCRT değişkeni istatistik anlamlı ilişkilidir.

3.5. Araştırmanın Yöntemi

Ekonometrik araştırmalarda, çoğunlukla yatay kesit veya zaman serisi verileri kullanılmaktadır. Bu araştırmada, ülkeler bazında saptanan seneler için değişkenler üstünden ilişkiler ölçüleceğinden zaman ve kesit boyutu vardır. Verilerin yapısı panel veri formatına uygundur. Panel veri analizinde en başta analiz için kullanılan değişkenlerin homojenliği test edilir. Paseran ve Yamagata (2008) homojenlik testi uygulanmak suretiyle eğim katsayılarının homojenlik arz etmediği görülmüştür. Böyle olunca heterojenlik varsayımına daylı birinci nesil birim kök testleri olan Im, Pesaran ve Shin (2003) Maddala ve Wu (1999) e Choi (2001) testi yapılmıştır. Birim kök testlerinin amacı, değişkenlerin zaman içerisindeki trend etkilerinin belirlenmesinin neticesinde, kaçınıcı mertebeden fark için statik olduklarının saptanmasıdır. Birinci nesil birim kök testlerinin neticesinde birinci mertebe fark için statiklik saptanmıştır. Diğer aşamada, yatay kesit bağımlılığının test edilip ikinci nesil birim kök testlerine gereksinim olup olmadığının belirlenmesi lazımdır. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil birim kök testlerini tercih etmek daha tutarlı, etkili ve sağlam tahmin yapmamıza yardımcı olmaktadır. Bu araştırmada Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır ve yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak tüm ülkeler için elde edilen CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınıp, CIPS istatistiği hesaplanıp ikinci nesil statiklik neticeleri kontrol edilmiştir. Bu neticeler de birinci mertebe fark için serilerin statik olduklarını göstermiştir. Tüm serilerin birinci mertebe farkı alınıp ilişkilerin uzun dönem yapılarının saptanmasına yönelik küçük örneklerde iyi neticeler veren Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır. Serilerin eş bütünleşik olup uzun dönemli ilişkili olduğu belirlenip, uzun dönem eş bütünleşme katsayıları Panel AMG metodu ile tahminlenmiştir. Bir sonraki adımda, eş bütünleşik serileri arasında kısa dönemde oluşan nedensellik ilişkisinin saptanmasında hata düzeltme teriminden faydalanılarak bilgi elde edilmiştir. Bağımsız değişkendeki dengesizliğin bir sonraki aşamada ne kadarının düzeltileceğini ortaya koyan hata düzeltme modeli çalıştırılıp, değişkenler arasında kısa dönemli ilişkiler bulunduğu belirlenmiştir. Son adımda değişkenler arasındaki nedenselliğin saptanmasında Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik analizi kullanılmıştır.

3.6. Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi

Panel veri analizleri yapılırken öncelikli olarak değişkenlerin homojenliği üzerinde durulmalıdır. Değişkenlerin homojenliği veya heterojenliği, kullanılacak olan birim kök ve eş bütünleşme testlerinin şekli üzerinde etkilidir.

Birinci nesil birim kök testlerini homojen ve heterojen modeller şeklinde 2'ye ayırıyoruz. Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2005) ve Hadri (2000) homojen model hipotezine dayanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) heterojen model hipotezine dayanır.

Bu araştırmada ilişkiler regresyon analiziyle saptanacaktır ancak tercih edilecek birim kök testinin etkinliğiyle güvenilirliği heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığının bulunmasına göre değişeceğinden eş bütünleşme yapılmayacağı halde doğru testin saptanması için homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı sınanmıştır.

Paneli oluşturan yatay kesitlerle ilgili eş bütünleşme denklemlerinin eğim katsayılarının homojenliğini saptamak üzere yapılmış olan ilk araştırmalar Swamy'yle (1970) başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) Swamy testinin gelişmesini sağlamıştır.

$$X_{it} = \alpha + \beta_i MM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

biçimindeki genel bir panel eş bütünleşme denkleminde β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı sınamaktadır. Testin varsayımları;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir

Denklem (1), evvela panel EKK'yle, ardından ağırlıklandırılmış sabit etkiler modeliyle tahmin edilip gereken test istatistikleri oluşturulur. Varsayımları sınamak üzere 2 değişik test istatistiği geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008:8):

$$\text{Büyük örneklem için: } LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \quad (2)$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{v(T, k)} \right) \square N(0,1) \quad (3)$$

Bu noktada N ; yatay kesit sayısını, S ; Swamy test istatistiğini, k ; açıklayıcı değişken sayısı ile $v(T, k)$ standart hatayı belirtmektedir. Testin sonucunda ulaşılan olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu zaman H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde kabul edilmekte, eş bütünleşme katsayılarının homojen olduğuna karar verilmektedir. Homojenlik testi yapılmıştır, sonuçlar Tablo 7'te verilmiştir.

Tablo 7. Paseran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları

	Test istatistiği	p
$\tilde{\Delta}$		0.000*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	9.407	0.005*

*0.05 düzeyinde anlamlı

Tablo 7’de hesaplanmış olan testlerin olasılık değerleri her iki ülke grubu için 0.05’ten küçük olduğundan H_0 reddedilmiştir ve eğitim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir. Böyle olunca, heterojenlik varsayımına dayalı birinci nesil statiklik testleri tercih edilecektir. Sistemdeki bir değişimden ülkelerin aynı düzeyde etkilenmediği görülmüştür.

3.7. Birinci Nesil Durağanlık Testleri

Araştırmada heterojenlik varsayımına dayalı birinci nesil Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) testi tercih edilecektir. Tablo 8’de 1. nesil birim kök testlerinin birimsel sabitli ve trendli olarak panel verisine uygulanmasının sonucunda ortaya çıkan seviye ve 1. farklardaki t-istatistiğiyle olasılık değerleri sunulmuştur.

Tablo 8. Birinci Nesil Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		Im vd. (2003)	Maddala ve Wu (1999)	Choi (2001)
TCRT	düze	-0.713(0.139)	9.863 (0.210)	-0.811(0.158)
	Δ	-8.505(0.000)*	36.783(0.000)*	-8.945(0.000)*
KE	düze	-0.956(0.141)	11.505 (0.145)	-1.125(0.282)
	Δ	-9.183(0.000)*	38.132(0.000)*	-9.701(0.000)*
DYY	düze	-1.109(0.128)	7.264 (0.126)	-1.289(0.365)
	Δ	-7.971(0.001)*	39.634(0.000)*	-8.803(0.000)*
BUY	düze	-1.280(0.150)	9.489(0.149)	-1.314(0.318)

	Δ	-8.664(0.000)*	41.376(0.000)*	-9.547(0.000)*
DK	düze	-0.675(0.214)	8.488 (0.182)	-0.952(0.175)
	Δ	-9.485(0.000)*	43.668(0.000)*	-9.410(0.000)*

Not: Δ gösterimi birinci mertebe farkı, * gösterimiye, 0.05 için statiklik durumunu ortaya koymaktadır. Testlerin deterministik spesifikasyonu sabit ve trendi içermektedir. Olasılık değerleri parantez içindedir. “Testlerin sıfır hipotezi birim kök vardır.” biçimindedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri kullanılmak suretiyle tespit edilmiştir.

Tablo 8’den da anlaşılabilceği üzere, ülke grubu için bütün değişkenler seviye değerlerinde birim köke sahiptir. Ancak birinci mertebe fark serileriye birim kök içermez. Bunun için bütün değişkenlerin I(1) olduğu farklı bir deyişle 1. mertebe fark için statik olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci nesil birim kök testleri, her bir ülke grubu için paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, bütün yatay kesit birimlerinin aynı şekilde etkilendikleri hipotezine dayanmaktadır. Paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şokun, öteki birimleri değişik düzeylerde etkilemesi daha gerçekçidir. Söz konusu eksikliği ortadan kaldırmak üzere yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı dikkate alarak statikliği analiz eden ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

3.8. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan bütün yatay kesit birimlerinin aynı seviyede etkilendikleri hipotezine dayanır. Bugün milletlerarası ekonomilerinin birbiri ile ilişkili olduğu hesaba katılırsa, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan birimlerin farklı seviyelerde etkilenmesi daha gerçekçidir. Söz konusu eksikliği ortadan kaldırmak üzere yatay kesit birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak birim kök analizi yapan ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

Birim kökün mevcudiyetini sınamak üzere panel verileri kullanıldığı zaman, yatay kesit bağımlılığının test edilmesi lazımdır. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) mevcudiyeti reddedilir ise, 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Ayrıca panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı bulunuyorsa, 2. nesil birim kök testlerini tercih etmek daha tutarlı, etkili ve sağlam tahminler yapılmasını sağlar.

Yatay kesit bağımlılığının mevcudiyeti, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğu zaman Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi ile her ikisi de büyük olduğu zaman Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testi ile araştırılabilir fakat söz

konusu test, grup ortalaması sıfır ve bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğu zaman sapmalı olabilir. Pesaran vd. (2008) söz konusu sapmayı, test istatistiğine varyansı ile ortalamayı da ilave ederek düzeltmiştir. Bundan dolayı testin adı sapması “düzeltilmiş LM testi (LM_{adj})” şeklindedir. LM test istatistiği ilk hali ile aşağıdadır (Breusch ve Pagan, 1980):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij}^2) \square \chi_{\frac{N(N-1)}{2}}^2 \quad (4)$$

Bu istatistik sonradan Pesaran (2008) yapılmış olan bir düzenlemeyle şu hale gelmiştir:

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \square N(0,1) \quad (5)$$

Bu noktada $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil eder. Buradan ortaya çıkan test istatistiği asimtotik olarak standart normal dağılıma sahiptir. Testin varsayımları:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Testin neticesinde ulaşılabilecek olasılık değeri 0.05’ten küçük olduğu zaman H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir ve paneli teşkil eden birimler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunduğu karar verilir (Pesaran vd., 2008).

Yatay kesit bağımlılığının bulunması: zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğu zaman ($T > N$) Breusch Pagan (1980) CD_{LM1} testi ile zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğu zaman ($T = N$) Pesaran (2004) CD_{LM2} testi ile zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğu zaman ($T < N$) Pesaran (2004) CD_{LM} testiy ile kontrol edilir.

Bu araştırmada ülke grubu 20 ülke ($N=20$) ile 19 sene ($T=19$) olduğu için $T < N$ durumu bulunmaktadır ve Pesaran (2004) CD_{LM} testi tercih edilmiştir. Tablo 9’da yatay kesit bağımlılığı test sonuçları verilmiştir.

Tablo 9. Pesaran (2004) CDLM Test Sonuçları

Değişkenler		Pesaran (2004) CD_{LM}
TCRT	t ist	9.674
	p	0.001*
KE	t ist	7.832

	p	0.000*
DYY	t ist	9.115
	p	0.000*
BUY	t ist	9.209
	p	0.000*
DK	t ist	8.653
	p	0.000*

* 0.05 düzeyinde anlamlı

Tablo 9'daki sonuçlar çerçevesinde; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan, ülke grubunda serilerle denklemde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca, paneli teşkil eden ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Ülkelerden birine gelen şok, ötekini de etkiler.

3.9. İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

Bu araştırmada, gelişmekte olan ülke grubunda, paneli teşkil eden ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı belirtildiğinden, serilerin statikliği, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF'la sınanmıştır. CADF testinde, hata teriminin bütün seriler için ortak ve tüm serilere has olmak üzere, 2 bölümden oluştuğu varsayılmıştır. Söz konusu yaklaşımda yatay kesit bağımlılığının, gözlemlenemeyen ortak ögenin mevcudiyetinden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Testin varsayımları şu şekildedir;

H_0 : Birim kök var

H_1 : Birim kök yok

Bu teste öncelikli olarak tüm ülkeler için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanmış olan değerler, Pesaran (2006) tarafından Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanmış olan tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanmış olan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğu zaman, H_0 reddedilmektedir. Yani, bu ülke verisinde birim kökün bulunmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyük ise boş varsayım reddedilir ve yalnızca o ülkenin serisinin statik olduğu neticesine ulaşılmaktadır.

Panelin tümünde birim kökün mevcudiyetine karar verebilmek için tüm ülkeler için elde edilen CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınıp, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır.

Hesaplanmış olan CIPS istatistiği, Pesaran'daki (2007) tablo değerleri ile kıyaslanmaktadır. Hesaplanmış olan CIPS değeri, tablo kritik değerinden küçük olduğu zaman, H_0 reddedilmektedir. Böyle olunca, paneli teşkil eden bütün ülkeler için, ilgili veride birim kökün bulunmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. CADF test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i\gamma_{it-1} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (6)$$

$$\mu_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Bu noktada, f_t tüm ülkelerin gözlemlenemeyen ortak etkilerini (common effect), ε_{it} bireysel-spesifik hatayı ortaya koymaktadır. Denklem (6) ile denklem (7)'den hareketle birim kök varsayımları şöyledir:

$$\Delta\gamma_{it} = \alpha_i + \beta_i\gamma_{it-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (8)$$

Bunun yanı sıra tüm yatay kesitlerle (ülkelerle) ilgili birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınıp panelin geneli için birim kök test istatistiği olan CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) elde edilebilir (Pesaran, 2006). CIPS istatistiği şöyledir:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (9)$$

Tablo 10. CIPS Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS istatistiği
$\Delta TCRT$	-6.834*
ΔKE	-8.531*
ΔDYY	-8.955*
ΔBUY	-9.790*
ΔDK	-9.521*

*birinci mertbe fark için durağan seri

Not: CIPS için Pesaran (2007) sayfa 281 Tablo IIc'de %5 anlamlılık seviyesindeki kritik değer = -2.958'dır. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriteri çerçevesinde saptanmıştır. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Hesaplanmış olan CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğundan, H_0 kabul edilmiştir ve paneli teşkil eden serilerde birinci mertebe fark alındığı zaman birim kök olmadığına karar verilmiştir. Böyle olunca, seriler düzey değerlerinde statik değildir, birinci mertebe fark alındığı zaman statiktir. Seriler düzey değerlerinde statik olmadığından eş bütünleşme analizi birinci mertebe farklarıyla yapılacaktır.

3.10. Westerlund & Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi

Panel veri analizlerinde eş bütünleşme teknikleri, zaman serisiyle (T) yatay kesit (N) boyutunda değişkenler arasındaki uzun dönemdeki ilişkilerin mevcudiyetini sınamak üzere kullanılmaktadır. Bu araştırmada değişkenler arasındaki uzun dönemdeki ilişkilerin belirlenmesine yönelik olarak Westerlund & Edgerton'un (2007) geliştirdiği LM bootstrap panel eş bütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu araştırmada değişkenler arasındaki uzun dönemdeki ilişkilerin belirlenmesine yönelik olarak Westerlund ve Edgerton'un (2007) geliştirdiği LM bootstrap panel eş bütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu eş bütünleşme testi McCoskey ve Kao'nun (1998) ileri sürdüğü Langrage test çarpanına dayanır. Bu eş bütünleşme testinde yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılık dikkate alınmaktadır. Bunun yanı sıra Westerlund ve Edgerton (2007) eş bütünleşme testinin küçük örneklerde iyi neticeler verdiği görülmüştür. Söz konusu testte H_0 varsayımının kabul edilmesi bütün kesitler için eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu varsayımların sınanmasına yönelik olarak Westerlund ve Edgerton (2007) LM istatistiği, (10) no.lu eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta_i + z_{it} \text{ biçimindeki denklemde } z_{it} = u_{it} + \sum_{j=1}^t \eta_{ij} \text{ eşitliğinde } \eta_{ij} \text{ ortalaması}$$

sıfırdır, varyansı σ_i^2 olan bir hata terimidir. Testin varsayımları:

$$H_0: \sigma_i^2 = 0 \text{ eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır}$$

$H_1: \sigma_i^2 > 0$ eş bütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır şeklindedir. Westerlung ve Edgerton (2007) söz konusu varsayımları test etmek üzere LM istatistiğini oluşturmuştur.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (10)$$

Bu noktada $\omega_{it} = (u_{it}, \Delta x'_{it})'$ ile S_{it} AMG'yl (Augmented Mean Group) tahmin edilen modeldeki z_{it} hata terimlerinin kısmi toplamlarıdır. Bu metotta LM test istatistiğiyle olasılık değerleri bootstrap kullanılmak suretiyle hesaplanır.

Tablo 11. Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Eş Bütünleşme Sonuçları

LM _N ⁺	Gelişmekte olan ülkeler					
	Sabit			Sabit+trend		
	İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri	İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
	8.241	0.139	0.147	9.365	0.248	0.292

Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımla elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan sağlanmıştır. Gecikme ve öncül düzeyleri 1 olarak alınmıştır. Tablo 8'deki sonuçlara bakıldığında üzerinde durulan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğu ($p > 0.05$) anlaşılmaktadır. Böyle olunca seriler uzun dönemli olarak bir arada hareket etmektedir. Serilerin eş bütünleşik olduğuna karar verilmesinin ardından eş bütünleşme tahminleriyle modeldeki katsayılar öngörülebilir. Modelin uzun dönemli katsayı tahminleri üzerinde durulacaktır.

3.11. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Bu araştırmada uzun dönem eş bütünleşme katsayıları Eberhardt ve Teal'le (2010, 2011) Eberhardt ve Bond'un (2009) geliştirdiği Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group) metodu tercih edilmiştir. Bu metodun avantajı kesitler arasındaki bağımlılıkları dikkate alması ve kesit denklemlerinin farklı katsayılarının tahmin edilmesine yani heterojenliğe olanak sağlamasıdır. Bunun yanı sıra, bu metot, değişkenlerin bütünleşme düzeylerinin aynı olması koşulunu da getirmez.

AMG parametre tahmin işleyiş prosesinin ilk evresinde birinci farklar havuzlanmış regresyon t-1 tane dönem kukla değişkenle tahmin yapılmaktadır. İkinci evrede, birinci evredeki $\hat{\mu}_t$ yatay kesitlere özel regresyonların tümünü kapsayıp model tahmini yapılmaktadır. Bunun yanı sıra alternatif olarak $\hat{\mu}_t$ 'nin bağımlı değişkenden farkı alınmaktadır. Bu da tüm birimlere ortak bir prosesin uygulandığını göstermektedir. Üçüncü evrede Pesaran & Smith (1995) MG yaklaşımıyla tahmin yapılmaktadır. AMG katsayı tahmin prosesinin matematiksel olarak tahmin edilme prosedürü şöyledir (Bond & Eberhardt 2009, Eberhardt & Teal 2010):

Birinci evre:

$$\Delta Y_{it} = b' \Delta X_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \text{ ise;} \quad (11)$$

İkinci evre:

$$Y_{it} = \alpha_i + b' X_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad (12)$$

Üçüncü evre:

$$\hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \quad (13)$$

Tablo 12. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayıları

Ülkeler	Katsayılar			
	<i>FKE</i>	<i>FDDY</i>	<i>FBUY</i>	<i>FDK</i>
Birleşik Arap Emirlikleri	0.165*	0.045*	0.073*	0.037*
Arjantin	0.184*	0.067*	0.066*	0.029*
Brezilya	0.129**	0.058*	0.070*	0.036*
Çin	0.212*	0.049*	0.056*	0.048*
Kolombiya	0.124*	0.053*	0.072*	0.035*
Mısır	0.116*	0.055*	0.049*	0.032*
Macaristan	0.147*	0.051*	0.054*	0.039*
Hindistan	0.184*	0.069*	0.078*	0.041*
İran	0.110*	0.043*	0.048*	0.032**
Meksika	0.201**	0.036*	0.066*	0.038*
Malezya	0.174*	0.048*	0.052**	0.030*

Peru	0.199*	0.059*	0.062**	0.036*
Filipinler	0.171*	0.046*	0.055*	0.035*
Polonya	0.213*	0.031*	0.061*	0.045*
Romanya	0.224**	0.038*	0.052**	0.039*
Rusya Federasyonu	0.256*	0.062*	0.079**	0.041*
Tayland	0.196**	0.068*	0.022**	0.040*
Türkiye	0.163*	0.037*	0.049*	0.033*
Ukrayna	0.177**	0.044*	0.051*	0.030*
Güney Afrika	0.218*	0.613*	0.064*	0.044*
PANEL	0.183*	0.061*	0.074*	0.046*

*0.01 ve **0.05 için anlamlı değişken, (analizdeki otokorelasyon ile değişen varyans problemleri Newey-West yöntemi ile giderilmiştir). “F” gösterimi birinci mertebe farkı ortaya koymaktadır.

Panel geneline bakıldığında zaman **gelişmekte olan ülkeler için**; KE değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.183$, $p<0.01$), DDY değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.061$, $p<0.01$), BUY değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.074$, $p<0.01$), DK değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.046$, $p<0.01$) istatistik anlamlı olarak elde edilmiştir.

Değişkenlerle ilgili olarak TCRT üstünde en önemli etki KE ile BUY şeklinde saptanmıştır. En düşük etkiliye DK değişkenidir.

3.12. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli

Eş bütünleşik seriler arasında kısa dönemde oluşan nedenselliğin saptanmasında hata düzeltme teriminden yararlanılıp bilgi elde edilmektedir. Özetle, bağımsız değişkendeki dengesizliğin bir sonraki aşamada ne kadarının düzeltilebileceğini ortaya koyan hata düzeltme yaklaşımıdır. Kısa dönemli analizde, farkı alınmış serilerin gecikmelileriyle uzun dönem analizinden sağlanan hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeri (Error Correction Term: ECT_{t-1}) kullanılmaktadır.

Tablo 13. Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayı Tahminleri

Bağımlı Değişken: $\Delta TCRT_t$	Katsayı	St. Hata	t-İstatistiği	p
ΔKE_t	0.136	0.012	11.332	0.000*
ΔDYY_t	0.053	0.013	4.077	0.000*

$\Delta BU Y_t$	0.061	0.007	8.714	0.010*
ΔDK_t	0.038	0.006	6.333	0.005*
ΔECT_{t-1}	-0.425	0.065	-6.439	0.002*
Sabit	1.962	0.604	3.248	0.001*
$R^2=0.785$, $DW=2.09$, $J-B=0.254$, $Harvey\ test(p)=0.146$				

Not: *0.05 seviyesinde istatistiki olarak anlamlılığı, JB; Jarque-Bera normallik testi olasılık değerini ortaya koymaktadır. Tahminlerdeki otokorelasyon ile değişen varyans problemleri, Newey-West yöntemiyle ortadan kaldırmaya çalışılmıştır.

Tablo 13'te hata düzeltme teriminin katsayısı gelişmekte olan ülke grubunda negatif ve istatistiki bakımdan anlamlıdır. Yaklaşımın hata düzeltme mekanizması işlemektedir. Böyle olunca uzun dönemde bir arada seyreden seriler arasında kısa dönemdeki sapmaların %42.5'i ortadan kalkmaktadır ve seriler yeniden uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Değişkenler tekrar uzun dönemde denge değerine yaklaşmaktadır. Bu sayede seriler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkilere ulaşılmıştır.

Kısa dönemli katsayı değerlerine bakıldığı zaman, bağımsız değişkenlerin etkilerinin uzun dönemli katsayı değerine nazaran daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Böyle olunca, üzerinde durulan açıklayıcı değişkenlerin TCRT'ye etkileri hemen kısa dönemli önemli katkılarda bulunmamakta, uzun dönemli etkileri daha fazla olmaktadır.

3.13. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Paneli teşkil eden serilerdeki eş bütünleşik ilişkisinin olup olmaması tercih edilecek olan nedensellik testini değiştirir. Panel nedensellik testlerinin tamamı yatay kesit bağımsızlığı hipotezi altında tahminde bulunmaktadır. Sadece Dumitrescu ve Hurlin (2012) testiyle yatay kesit bağımlılığıyla yatay kesit bağımsızlığı halinde tahminde bulunulabilmekte ve aktif sonuçlar elde edilmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi, heterojen paneller için Granger nedensellik testiyle benzerliğe sahiptir.

Bu test, Granger nedensellik testi çerçevesinde yatay kesit birimleri için hesaplanmış olan bireysel Wald testlerinin ortalamasıdır. Söz konusu test, heterojenlikle yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testinin başka bir özelliği ise eş bütünleşik ilişkisinin olduğu ve olmadığı durumlarda çalışmasıdır. Panel nedensellik testinde 3 değişik istatistik değeri hesaplanmaktadır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) araştırmasında panel nedensellik ilişkisini izah eden $N > T$ ve $T > N$ durumlarıyla ilgili olarak değişik istatistikleri ortaya çıkaran bir test vardır. Söz konusu test dengeli olmayan panellerle yatay kesit bağımlılığı bulunan hallerde kullanılabilir. Wald istatistiği tüm yatay kesit birimlerinin ortalamasının kendisine bölünmesiyle elde edilmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012), Y ve X arasındaki nedenselliği aşağıdaki doğrusal modelle araştırmıştır.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (14)$$

Bu noktada K, tüm yatay kesitler için özdeşlik arz eden gecikme uzunluğunu ortaya koyarken, $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(K)})$ y1 belirtmektedir. Yukarıdaki denklem için kurulmuş olan temel ve alternatif varsayımlar şöyledir (Dumitrescu, Hurlin, 2012):

$$\begin{aligned} H_0 &= \beta_i = 0 \\ H_1 &= \beta_i \neq 0 \forall i = 1, \dots, N \\ \beta_i &\neq 0 \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \end{aligned}$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik Wald istatistiğinin hesaplanması aşağıdadır.

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (15)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012), zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğunda asimtotik dağılılı olan $Z_{N,T}^{HNC}$ istatistiğinin tercih edilmesini önerir iken, kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğunda Z_N^{HNC} istatistiğinin kullanılmasını tavsiye etmektedir.

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{Var}(W_{i,T})}} \quad (16)$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad (17)$$

Bu araştırmada statik duruma getirilen serilere Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır ve ulaşılan neticeler Tablo 14'dedir.

Tablo 14. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları

Boş hipotez	Test	İstatistik değerleri	p
TCRT değişkeni KE değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	6.152	0.000
	<i>Zhnc</i>	6.589	0.000
	<i>Ztild</i>	6.992	0.000

KE değişkeni TCRT değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	5.984	0.000
	<i>Zhnc</i>	6.114	0.000
	<i>Ztild</i>	6.830	0.000
TCRT değişkeni DYY değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	1.165	0.256
	<i>Zhnc</i>	1.832	0.183
	<i>Ztild</i>	2.014	0.229
DYY değişkeni TCRT değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	5.645	0.000
	<i>Zhnc</i>	6.027	0.000
	<i>Ztild</i>	6.714	0.001
TCRT değişkeni BUY değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	8.887	0.000
	<i>Zhnc</i>	8.915	0.000
	<i>Ztild</i>	9.163	0.001
BUY değişkeni TCRT değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	7.356	0.000
	<i>Zhnc</i>	7.813	0.009
	<i>Ztild</i>	8.428	0.001
TCRT değişkeni DK değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	1.321	0.415
	<i>Zhnc</i>	1.560	0.552
	<i>Ztild</i>	1.711	0.675
DK değişkeni TCRT değişkeninin Granger sebebi değildir	<i>Whnc</i>	8.184	0.000
	<i>Zhnc</i>	8.626	0.000
	<i>Ztild</i>	9.115	0.000

Tablo 14'ten görüleceği üzere;

- TCRT değişkeni KE değişkeninin Granger sebebidir, KE değişkeni de TCRT değişkeninin Granger sebebidir. Çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Bu da KE↔TCRT şeklinde ortaya konabilir. Buradan yola çıkarak, KE değişkeninin önceki değerlerinin TCRT'nin cari değeri üstünde anlamlı etkisinin bulunduğunu, ayrıca TCRT değişkeninin önceki değerlerinin KE'nin cari değeri üstünde anlamlı etkisinin bulunduğunu belirtebiliriz.

- TCRT değişkeni DYY değişkeninin Granger sebebi değildir, DYY değişkeni TCRT değişkeninin Granger sebebidir. Tek yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Bu da $DYY \rightarrow TCRT$ şeklinde belirtilebilir. Buradan yola çıkarak, DYY değişkeninin önceki değerlerinin TCRT'nin cari değeri üstünde anlamlı etkisinin bulunduğunu ifade edebiliriz.
- TCRT değişkeni BUY değişkeninin Granger sebebidir, BUY değişkeni de TCRT değişkeninin Granger sebebidir. Çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Bu da $BUY \leftrightarrow TCRT$ şeklinde belirtilebilir. Buradan yola çıkılarak, BUY değişkeninin önceki değerlerinin TCRT'nin cari değeri üstünde anlamlı etkisinin bulunduğunu, ayrıca TCRT değişkeninin önceki değerlerinin BUY'nin cari değeri üstünde anlamlı etkisinin bulunduğunu ifade edebiliriz.
- TCRT değişkeni DK değişkeninin Granger sebebi değildir, DK değişkeni TCRT değişkeninin Granger sebebidir. Tek yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Bu da $DK \rightarrow TCRT$ şeklinde belirtilebilir. Buradan yola çıkılarak, DK değişkeninin önceki değerlerinin TCRT'nin cari değeri üstünde anlamlı etkisinin bulunduğunu belirtebiliriz.

Ülke grubunda, DYY ve DK'dan TCRT'ye doğru tek yönlü nedensellik, buna mukabil KE ve BUY değişkenleri için çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

3.14. Analiz Sonuçları ve Değerlendirmeler

Çalışmanın örneklemini oluşturan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler; Birleşik Arap Emirliği, Malezya, Arjantin, Peru, Brezilya, Filipinler, Çin, Polonya, Kolombiya, Romanya, Mısır, Arap Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Macaristan, Tayland, Hindistan, Türkiye, İran, İslam Cumhuriyeti, Ukrayna, Meksika ve Güney Afrika'dır.

Bu örneklem, gelişmekte olan ülkelerin çeşitliliğini yansıtan geniş bir yelpazeye sahiptir ve küreselleşmenin dış ticaret üzerindeki etkisini incelemek için oldukça uygun bir grubu temsil etmektedir. Aşağıda bu ülkelerle ilgili dikkat çekici bazı genel noktalar verilmiştir:

Asya Ülkeleri: Çin, Hindistan, Malezya, Tayland, Filipinler ve İran gibi ülkeler, Asya'nın farklı bölgelerini temsil etmektedir. Çin ve Hindistan gibi dev ekonomiler küresel üretim ağında kritik rol oynarken, Tayland ve Malezya gibi ülkeler daha çok ihracat odaklı büyüme stratejileri ile öne çıkmaktadır.

Orta ve Doğu Avrupa: Polonya, Macaristan, Romanya ve Ukrayna gibi ülkeler, Avrupa'nın gelişmekte olan ekonomilerini temsil eder ve genellikle Avrupa Birliği ile olan ticaret bağları sayesinde avantaj sağlamaktadır.

Latin Amerika: Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Meksika ve Peru, bölgenin dış ticaret dinamiklerini yansıtan örneklerdir. Özellikle Brezilya ve Meksika, doğal kaynak ihracatında önemli oyunculardır.

Orta Doğu ve Afrika: Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır ve Güney Afrika, petrol, turizm ve tarım gibi farklı sektörlerde önemli rol oynayan ülkelerdir.

Bu ülkeler arasında bazı ortak dış ticaret özellikleri şunlardır:

Doğal Kaynak İhracatına Bağımlılık: Brezilya (tarım ürünleri), Rusya (enerji), Güney Afrika (madenler), İran (petrol) ve Mısır gibi ülkeler doğal kaynak ihracatına yüksek düzeyde bağımlıdır.

Düşük ve Orta Katma Değerli Ürünler: Pek çok ülke, ihracatta daha çok düşük veya orta katma değerli ürünlere odaklanmaktadır. Örneğin, tekstil, tarım ve otomotiv gibi sektörler bu ülkelerde yaygındır.

Tedarik Zincirlerine Katılım: Çin, Polonya, Macaristan ve Türkiye gibi ülkeler, küresel tedarik zincirlerinde önemli birer üretici ve montaj merkezi olarak yer almaktadır.

Asya Ekonomileri: Çin ve Hindistan gibi ülkeler, teknoloji ve üretimdeki hızlı gelişimleriyle diğer ülkelerle rekabet avantajı yaratmaktadır.

Doğu Avrupa ve AB Entegrasyonu: Polonya ve Macaristan, Avrupa Birliği'nin sağladığı ticaret avantajlarını kullanarak dış ticaretlerini büyütmektedir.

Latin Amerika: Brezilya ve Arjantin gibi ülkeler, büyük iç pazarlarını ve tarım ihracatlarını kullanırken, Kolombiya gibi ülkeler enerji ve madencilik sektörlerinde büyümektedir.

Orta Doğu ve Afrika: BAE, enerji ihracatı ve lojistik merkezi olarak önemli bir yer tutarken, Güney Afrika madencilikte ve Mısır tarımda liderdir.

Türkiye, bu grup içinde jeopolitik konumu ve Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi görmesiyle dikkat çekmektedir. İhracatında makine, otomotiv, tekstil ve tarım ürünleri gibi

çeşitliliğe sahip bir yapı bulunmaktadır. Türkiye ayrıca katma değerli üretim ve teknoloji geliştirme yönünde adımlar atmaktadır.

Çalışmanın bulgularına bakıldığında;

- Paseran ve Yamagata (2008) homojenlik testi, ekonometrik analizlerde model parametrelerinin homojen mi (tüm birimler için aynı mı) yoksa heterojen mi (birimden birime farklı mı) olduğunu test etmek için kullanılmıştır. Bu, küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerinin ülkeler arasında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek açısından önemlidir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; test sonucunda heterojenlik tespit edilmiş bu da ülkelerin küreselleşmeden farklı düzeylerde etkilendiği anlamına gelmektedir. Örneğin, Çin gibi üretim tabanlı ülkelerde küreselleşmenin etkisi ihracatta daha büyük olurken, ithalata bağımlı ülkelerde farklı sonuçlar görülebilir.
- Birinci nesil durağanlık testleri, değişkenlerin birim kök içerip içermediğini analiz eder. Eğer bir değişken birim kök içeriyorsa, bu, serinin durağan olmadığını ve zamanla değişen bir ortalama veya varyansa sahip olduğunu gösterir. Durağanlık, serilerin uzun dönemli denge ilişkisi göstermesi açısından önemlidir. Ülke grubu için bütün değişkenler seviye değerlerinde birim köke sahiptir. Ancak birinci mertebe fark serileriyle birim kök içermez. Bunun için bütün değişkenlerin $I(1)$ olduğu farklı bir deyişle 1. mertebe fark için statik olduğu anlaşılmaktadır. Birinci nesil birim kök testleri, her bir ülke grubu için paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, bütün yatay kesit birimlerinin aynı şekilde etkilendikleri hipotezine dayanmaktadır. Paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şokun, öteki birimleri değişik düzeylerde etkilemesi daha gerçekçidir. Söz konusu eksikliği ortadan kaldırmak üzere yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı dikkate alarak statikliği analiz eden ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.
- Yatay kesit bağımlılığı testi, panel veri analizlerinde birimlerin (örneğin ülkeler veya şirketler) birbirleriyle ilişkili olup olmadığını belirlemek için kullanılan önemli bir ekonometrik testtir. Küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, ülkeler arasında ekonomik, ticari ve politik bağların bulunması nedeniyle yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmalıdır. Yatay kesit bağımlılığı, bir panel

veri modelinde bir birimdeki şokların veya değişimlerin, diğer birimlerdeki sonuçları etkileyip etkilemediğini ifade eder. Örneğin, bir ülkede gerçekleşen ekonomik kriz (örneğin Çin'in ihracatındaki bir daralma), diğer ülkelerin ticaret dinamiklerini etkileyebilir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan, ülke grubunda serilerle denklemde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca, paneli teşkil eden ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Ülkelerden birine gelen şok, ötekini de etkiler.

- İkinci nesil birim kök testleri, panel veri analizlerinde, yatay kesit bağımlılığı bulunan durumlarda birim kök analizini gerçekleştirmek için geliştirilmiş yöntemlerdir. Küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda, ülkeler arasında ticari ve ekonomik ilişkiler (yatay kesit bağımlılığı) bulunabileceği için, ikinci nesil birim kök testleri kullanılması daha doğru sonuçlar verir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında; H_0 kabul edilmiştir ve paneli teşkil eden serilerde birinci mertebe fark alındığı zaman birim kök olmadığına karar verilmiştir. Böyle olunca, seriler düzey değerlerinde statik değildir, birinci mertebe fark alındığı zaman statiktir. Seriler düzey değerlerinde statik olmadığından eş bütünleşme analizi birinci mertebe farklarıyla yapılacaktır.
- Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi, panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak eşbütünleşme ilişkisini test etmek için geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu test, özellikle küreselleşme ve dış ticaret dinamikleri gibi ülkeler arası etkileşimlerin yüksek olduğu alanlarda sıkça kullanılır. Yatay kesit bağımlılığını hesaba kattığı için daha güvenilir sonuçlar sunar. Çalışmanın bulgularına bakıldığında; üzerinde durulan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğu ($p > 0.05$) anlaşılmaktadır. Böyle olunca seriler uzun dönemli olarak bir arada hareket etmektedir. Serilerin eş bütünleşik olduğuna karar verilmesinin ardından eş bütünleşme tahmincileriyle modeldeki katsayılar öngörülebilir. Modelin uzun dönemli katsayı tahminleri üzerinde durulacaktır.

- Küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini inceleyen ekonometrik analizlerde, uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkilerin büyüklüğünü ve yönünü belirlemek açısından kritik öneme sahiptir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi durumunda, uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için çeşitli yöntemler kullanılabilir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında; KE değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.183$, $p<0.01$), DDY değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.061$, $p<0.01$), BUY değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.074$, $p<0.01$), DK değişkeni TCRT üstünde pozitif yönlü ($\beta=0.046$, $p<0.01$) istatistik anlamlı olarak elde edilmiştir. Değişkenlerle ilgili olarak TCRT üstünde en önemli etki KE ile BUY şeklinde saptanmıştır. En düşük etkiliyse DK değişkenidir. Pozitif uzun dönem katsayıları, küreselleşmenin (örneğin ticaret açıklığı ve DYY) dış ticaret dinamikleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ülkelerin, uzun dönem ticaret performanslarını artırmak için küreselleşmeye entegrasyonlarını geliştirmesi, doğrudan yabancı yatırımları çekmesi ve ticaret açıklığını artıracak politikalar uygulaması önerilir.
- Hata Düzeltme Modeli, değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisi olduğunu varsayan ve kısa dönem sapmaların nasıl düzeltildiğini inceleyen bir ekonometrik modeldir. Özellikle eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenler arasında kısa dönem dalgalanmaları analiz etmek için kullanılır. ECT'nin temel amacı, kısa dönem sapmaların uzun dönem dengeye nasıl yaklaştığını açıklamaktır. Çalışmanın bulgularına bakıldığında; hata düzeltme teriminin katsayısı gelişmekte olan ülke grubunda negatif ve istatistiki bakımdan anlamlıdır. Yaklaşımın hata düzeltme mekanizması işlemektedir. Böyle olunca uzun dönemde bir arada seyreden seriler arasında kısa dönemdeki sapmaların %42.5'i ortadan kalkmaktadır ve seriler yeniden uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Değişkenler tekrar uzun dönemde denge değerine yaklaşmaktadır. Bu sayede seriler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkilere ulaşılmıştır. Kısa dönemli katsayı değerlerine bakıldığı zaman, bağımsız değişkenlerin etkilerinin uzun dönemli katsayı değerine nazaran daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Böyle olunca, üzerinde durulan açıklayıcı değişkenlerin TCRT'ye etkileri hemen kısa dönemli önemli katkılarda bulunmamakta, uzun dönemli etkileri daha fazla olmaktadır.
- Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi, panel veriler üzerinde nedensellik ilişkilerini test etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, özellikle ülkeler,

sektörler veya diğer gruplar arasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz etmek için uygundur. Küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisini anlamak için bu analiz oldukça etkili bir yaklaşımdır. Çalışmanın bulgularına bakıldığında; ülke grubunda, DYY ve DK'dan TCRT'ye doğru tek yönlü nedensellik, buna mukabil KE ve BUY değişkenleri için çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

3.15. Tartışma

Bu çalışma, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkilerini ekonometrik analizlerle inceleyerek önemli bulgular sunmuştur. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçlarına göre, küreselleşme endeksi (KE) ile GSYH içindeki dış ticaret oranı (TCRT) arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (KETCRT). Bu, KE'nin geçmiş değerlerinin TCRT'yi, TCRT'nin geçmiş değerlerinin ise KE'yi anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Benzer şekilde, ekonomik büyüme (BUY) ile TCRT arasında da çift yönlü nedensellik (BUYTCRT) bulunmuş; bu, ekonomik büyümenin dış ticareti, dış ticaretin ise ekonomik büyümeyi karşılıklı olarak desteklediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve döviz kuru (DK) değişkenleri, TCRT üzerinde tek yönlü bir etkiye sahiptir (DYY→TCRT; DK→TCRT). Bu bulgular, DYY ve DK'nın dış ticaret hacmini artırdığını, ancak dış ticaretin bu değişkenleri aynı ölçüde etkilemediğini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelere dış ticaret dinamiklerini dönüştürdüğünü ve bu etkinin hem olumlu hem de karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. KE ve BUY'nin TCRT üzerindeki güçlü etkisi, serbest ticaret anlaşmaları, ekonomik entegrasyon süreçleri ve artan üretim kapasitesinin ihracatı teşvik ettiğini doğrulamaktadır. Özellikle Asya ülkeleri gibi ihracat odaklı büyüme stratejisi benimseyen ekonomilerde, küreselleşmenin dış ticaret hacmini artırıcı etkisi daha belirgindir. Ancak, ithalatın artması, bazı ülkelere dış ticaret açıklarını genişletebilir ve ithal girdilere bağımlılığı artırabilir. Bu durum, özellikle döviz kuru dalgalanmalarının ekonomik istikrarsızlığa yol açtığı gelişmekte olan ülkelere kırılganlık yaratmaktadır.

Bulgular, Ricardocu karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve Heckscher-Ohlin modeli gibi klasik ticaret teorileriyle uyumludur. Küreselleşme, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip sektörlerde uzmanlaşmasını sağlayarak ihracatlarını artırmaktadır. Örneğin, doğal kaynak zengini ülkeler (Brezilya, Rusya, Güney Afrika) hammadde ihracatında, üretim odaklı

ekonomiler (Çin, Malezya) ise imalat ürünlerinde rekabet avantajı elde etmektedir. Ancak, ölçek ekonomileri ve inovasyon temelli ticaret gibi yeni ticaret teorilerinin öngördüğü bazı dinamiklerle uyumsuzluklar gözlemlenebilir. Bu uyumsuzluk, analizlerin metodolojik sınırlılıklarından (örneğin, veri setinin zaman dilimi veya örneklem heterojenliği) ya da küreselleşmenin sektörel etkilerinin tam olarak modellenememesinden kaynaklanabilir.

Analiz sonuçları, küreselleşmenin gelişmiş ülkeler lehine ticaret akışlarını artırdığına ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik bağımlılık riskini yükselttiğine işaret etmektedir. Bu, küreselleşmenin adil olmayan etkilerine yönelik literatürdeki eleştirilerle örtüşmektedir. Örneğin, ithalata bağımlı ülkeler, küresel piyasalarda fiyat dalgalanmalarına karşı daha savunmasız hale gelebilir. Ayrıca, yatay kesit bağımlılığı bulguları, bir ülkedeki ekonomik şokların (örneğin, Çin'in ihracatındaki bir daralma) diğer ülkelerin dış ticaret dinamiklerini etkileyebileceğini göstermektedir. Bu, küresel ekonomik entegrasyonun hem fırsatlar hem de riskler sunduğunu vurgular.

Ekonometrik yöntemlerin (Hata Düzeltme Modeli ve Dumitrescu-Hurlin testi) etkinliği, bu çalışmada dinamik ilişkilerin analizinde önemli bir avantaj sağlamıştır. Ancak, bu yöntemlerin varsayımlarına uyulmaması durumunda sonuçlar yanıltıcı olabilir. Örneğin, eşbütünleşme ilişkisinin doğru tespit edilmemesi, ECM sonuçlarının güvenilirliğini azaltabilir. Dumitrescu-Hurlin testi, paneldeki heterojenliği dikkate alsa da, aşırı heterojenlik durumunda istatistiksel sapmalar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, bulguların yorumlanmasında metodolojik dikkat gereklidir.

Sonuç olarak, küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dinamiklerini şekillendiren temel bir süreçtir. Türkiye örneğinde, dış ticaretin GSYH içindeki payı, KE, DYY ve DK gibi faktörlerden etkilenmekte; bu faktörler, ekonomik büyüme ve ticaret dengesi üzerinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, küreselleşmenin olumlu etkileri (ihracat artışı, yeni pazarlara erişim) kadar olumsuz etkileri (dış ticaret açıkları, ekonomik bağımlılık) de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmenin faydalarını maksimize etmek ve risklerini en aza indirmek için stratejik ticaret politikaları geliştirmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme olgusu, uluslararası ticaretin manzarasını kökten dönüştürerek, küresel çapta ekonomik yapılarda, üretim süreçlerinde ve tüketim kalıplarında değişimlere yol açmıştır. Ülkeler ticaret, yatırım ve teknoloji yoluyla giderek daha fazla birbirine bağlandıkça, bu bağlamda dış ticaretin dinamiklerini anlamak çok önemli hale gelmektedir. Küreselleşmenin dış ticaret dinamikleri üzerindeki etkisine yönelik yapılan ekonometrik analizlerin sonuçları ve bu sonuçlara dayalı politika önerileri hem akademik tartışmalar hem de uygulamaya yönelik stratejiler açısından değerlidir.

Yapılan analizler, küreselleşmenin genel olarak ülkelerin ihracat ve ithalat hacmini artırdığını göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik entegrasyon süreçleriyle ticaret hacmi artmış, ihracat pazarları çeşitlenmiştir. Serbest ticaret anlaşmaları ve uluslararası ticaret organizasyonlarının etkisiyle gümrük tarifeleri azalırken ticaret akışlarının hızlandığı gözlenmiştir. Küreselleşme, bazı ülkelerde ihracat odaklı büyümeyi desteklerken, diğer ülkelerde ithalat bağımlılığını artırmış ve ticaret açıklarının büyümesine neden olmuştur. Gelişmiş ülkeler genellikle ticaret fazlası verirken, gelişmekte olan ülkelerde ithalat, ihracattan daha hızlı artmıştır.

Analiz sonuçları, küreselleşmenin etkisinin ülkeler arasında heterojen olduğunu ortaya koymuştur. Gelişmiş ülkelerde teknoloji yoğun ihracat ve küresel tedarik zincirlerinde dominant pozisyon mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerde ise; hammadde ve düşük maliyetli ürün ihracatı, ithalat baskısı ve ekonomik bağımlılık görülmektedir. Sektör bazında farklılıklar da belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin, sanayi sektöründe küreselleşmenin pozitif etkileri daha belirgin, tarım sektörü ithalat baskısından olumsuz etkilenmiştir.

Hata Düzeltme Modeli (ECT) ve Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik analizi, kısa ve uzun dönem dinamiklerin farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir. Uzun dönemde küreselleşme ve dış ticaret arasında güçlü bir ilişki bulunurken, kısa dönemde bu ilişki daha zayıf kalabilmektedir.

Sonuç olarak, küreselleşme, dış ticaret dinamiklerini şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmaya devam etmektedir. Bu analizlerden elde edilen bulgular, ülkelerin ekonomik politikalarını şekillendirmede rehberlik edebilir. Ancak, küreselleşmenin etkilerinden maksimum düzeyde yararlanmak ve olumsuzluklarını minimize etmek için dikkatli ve stratejik bir yaklaşım benimsenmelidir.

Çalışmanın önerileri;

- Daha geniş bir zaman aralığında ve daha fazla ülkeyi kapsayan analizler yapılmalıdır.
- Küreselleşme ve dış ticaret arasındaki ilişki, dijital ticaret, sürdürülebilirlik ve çevresel etkiler gibi yeni boyutlarla ele alınmalıdır.
- Gelişmiş ekonometrik yöntemler (örneğin, yapısal VAR modelleri veya nedensellik analizlerinde zamanla değişen parametreler) uygulanmalıdır.
- Farklı eşbütünleşme testleri ile kısa ve uzun dönem ilişkiler daha ayrıntılı şekilde analiz edilmelidir.
- Belirli bölgelerdeki (örneğin, Afrika veya Güneydoğu Asya) ülkeler üzerinde çalışmak, küreselleşmenin etkilerini daha ayrıntılı anlamayı sağlayabilmektedir.
- Sektörel bazda, özellikle dijitalleşmenin hizmet ticareti üzerindeki etkisi daha detaylı ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ağır, H., & Rutbil, M. (2019). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 469-488.
- Alam, S., Ali, M.Y., Fauzi, M. ve Jamp, M. (2011). An Empirical Study of Factors Affecting Electronic Commerce Adoption Among SMES in Malaysia, *Journal of Business Economics and Management*, 12(2), ss. 375-399.
- Altınar, A., Bozkurt, E., & Toktaş, Y. (2018). Küreselleşme ve ekonomik büyüme: Yükselen piyasa ekonomileri için bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (639), 1117-1161.
- Appleyard, D. ve Field, A. (2013). *International Economics*, 8. Edition, McGraw-Hill Higher Education, New York.
- Ateş, İ. (2005). “Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler ve Yoksullaştıran Büyüme”, (Basılmamış Doktora Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Aydın.
- Aydemir, C., Kaya, M. (2007). Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 260-282.
- Aydın. Özel, H. A. (2012). “Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Modelleri”, Kırklareli Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart, Kırklareli, ss. 4-26.
- Aykaç, M., Parlak, Z., Özdemir (2009). *Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de Kobi’ler*. İTO Yayınları: İstanbul.
- Aytaç, A., & Akduğan, U. (2012). Dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerine bir nedensellik analizi: 2001-2011 Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 55-70.
- Aytun, C., AKIN, C. S., & Uçan, O. (2015). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde telekomünikasyon yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 15(2), 207-216.

- Baharç  ek, A. (2007). Uluslararası Kuruluşların İşlevleri. 38. Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika  alışmaları Kongresi. 1(1).
- Bahmani-Oskooee, M., Harvey, H., & Hegerty, S. W. (2017). The Japanese trade balance and asymmetric effects of yen fluctuations: Evidence using nonlinear methods. *The Journal of Economic Asymmetries*, 15, 56-63.
- Başkol, M. (2009). Türkiye'nin Endüstri İ , Ticaretinin Analizi, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 2.
- Batmaz, N., İrmiş, A., & Durak, İ. (2011). Küreselleşme Ve Bölgeselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler (1980-2010). * ağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 30-63.
- Batmaz, T. (2019). Küreselleşme–Bölgeselleşme Sürecinin Yerel Ekonomiler  zerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli  rneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 281-300. <https://doi.org/10.30794/pausbed.534950>
- Bayar, F. (2008), “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, s.25-34,    nc  Katip, T.C. Seul Büyükelçiliği.
- Bayraktutan, Y. (2003). “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sivas, ss. 175-186.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. C. . İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2, 176-177.
- Beck, Ulrich (1997). *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Bektaş, V., & Bahtiyar, B. (2023). Gelişmekte Olan  lkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Yüksek Teknoloji İçeren  r n İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(Cumhuriyetin 100. Yılı  zel Sayısı), 835-854.
- Berkman, A. N. (2022). Feldstein-Horioka bulmacası (FHB): G8  lkeleri üzerine bir analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 189-207.

- Bhalla, Amar S. (1989). *Globalization, Growth and Marginalization*. Macmillan Press: Great Britain.
- Breitenfellener, A. (1997). Global Unionism: A Potantial Player. *ILR*, 136(4).
- Bucak, Ç. (2022). BRICS-T ülkelerinde ekonomik karmaşıklık ve küreselleşme ilişkisi: panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(26), 92-105.
- Castles, S. (2004). *Why migration policies fail*. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 27 No. 2 March 2004 pp. 205–227.
- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi. *İ.Ü. Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 360-385.
- Chuong, H. N., Uyen, V. T. P., Ngan, N. D. P., Tram, N. T. B., Han, N. D. M., & Duyen, P. H. K. (2025). The impact of globalization, renewable energy, and labor on sustainable development: A cross-country analysis. *PloS one*, 20(2), e0315273. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0315273>
- Cihan, M. B., & Çetin, G. (2024). Petrokimyasal Ürünlerde Dış Ticaret Politikası Savunma Araçlarının Etkin Kullanım Analizi Ve Uygun Koşullar Altında Anti-Damping Başvuru Koşulları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Dergisi*, 2(2), 12-21. <https://doi.org/10.62101/iticudisticaretdergisi.1415169>
- Coşkun, N. (2004). Elektronik Ticaretin Gelişiminde Temel Dinamikler ve Gelişimi Önündeki Engeller, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), ss. 243-258.
- Çatalbaş, N. (2022). 1980-2020 Döneminde Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (73), 15-32.
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Değer, M. K., & Doğanay, M. A. (2017). Yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat ilişkisi: panel veri eşbütünleşme analizleri (1996-2014). *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 127-145.

- Delice, G. & Birol, Y. (2011). Dolaysız yabancı sermaye yatırımları ve dış ticaret bilançosu: Türkiye üzerine bir uygulama. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 1-28.
- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 16,13.
- Elçin, A. B. (2012). Küreselleşmenin Tarihçesi. Ankara, 1-17.
- Elçin, A. B. (2012). *Küreselleşmenin tarihçesi*. Ankara.
- Emek, Ö. F., & Polat, M. A. (2022). Enerji tüketimi, küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: seçilmiş yükselen piyasa ekonomileri için bir nedensellik analizi. *Journal of Economic Policy Researches*, 9(2), 331-351.
- Erdoğan, E. (2006). Türkiye'nin ihracat yapısındaki değişme ve büyüme ilişkisi: koentegrasyon ve nedensellik testi uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*. 10(9), 30-39.
- Esen, O. (2000). "Financial Openness in Turkey", *International Review of Applied Economics* 14 (1), 5-23. Edwards (1997). "Openness Productivity and Growth: What Do We Really Know?", NBR Working Paper, No. 5978.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press. Cambridge: Polity Press
- Gillingham, R. (2008). "IV. Analyzing the Impact of Trade Liberalization and Devaluation on Poverty". In *Poverty and Social Impact Analysis by the IMF*. USA: International Monetary Fund. Retrieved Aug 27, 2024, from <https://doi.org/10.5089/9781589066625.071.ch004>
- Gözüör, G., & Can, M. (2017). Causal linkages among the product diversification of exports, economic globalization and economic growth. *Review of Development Economics*, 21(3), 888-908.
- Gültekin, S. (2011). "Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği", Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:22 Cilt:2 Kocaeli, ss.29-40.

- Güneş, H.H. (2009). İktisat tarihi açısından nüfus teorileri ve politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.esosder.org, 28, 126-138.
- Güneş, Ş., & Konur, F. (2013), Türkiye ekonomisinde dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi üzerine ampirik bir analiz, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2) (2013), 7-20.
- Gürer, A. (2010). Dünyada ve Türkiye’de küreselleşme ve yoksulluk süreci. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana bilim Dalı. İstanbul.
- Hardt, Michael and Negri, Antonio. (2000). *Empire*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.
- ILO (2004). World Commission On the Social Dimension of Globalization: A fair globalization: Creating opportunities for all, International Labour Organization.
- ILO (2019). The Rules of the Game, An Introduction to the Standards-Related Work of the International Labour Organization. 4. Baskı, Geneva.
- Imran, M., Liu, X., Saud, S., Akhtar, M. H., Haseeb, A., Wang, R., & Azam, K. (2023). The non-linear relationship between globalization, financial development and energy consumption: Evidence from BRICS economies. *PloS one*, 18(12), e0293890. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0293890>
- International Monetary Fund. (2001). “Chapter 5 The Role of Trade in Technology Diffusion”. In *Policies to Promote Competitiveness in Manufacturing in Sub-Saharan Africa*. USA: Organisation for Economic Co-Operation and Develop. Retrieved Aug 28, 2024, from <https://doi.org/10.5089/9789264187054.071.ch005>
- Işık, S. (2022). Türkiye’de Küreselleşmenin Ekolojik Bilanço Üzerine Etkisi: Maki Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(4), 741-758.
- İren, Z. T. (2019). *Küreselleşmenin Gelir Dağılımı Eşitsizliğine ve Yoksulluğa Etkisi* (Doctoral Dissertation, Kastamonu Üniversitesi).
- İspiroğlu, F. (2022). Yükselen piyasa ekonomilerinde ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: ekonometrik bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 182-207.

- Kanberoğlu, Z., & Yıldırımçakar, İ. (2019). Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(7), 30-47.
- Kapçak, S., & Özdemir, İ. (2023). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret, İşsizlik Ve Enflasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2), 243-254. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1239584>
- Karaçor, Z., & Saraç, T. B. (2011). Dış ticaret ile sanayi sektörü istihdam oranı arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisi: Türkiye örneği (1963-2009). *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18, 181-194.
- Karagöz, H. (2011). *Dış Ticaret ve Sanayileşme*, https://www.academia.edu/23267247/DI%C5%9E_T%C4%B0CARET_VE_SN (E.T. 30.07.2024).
- Karluk, R. (1998). Uluslararası Ekonomi. Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Karluk, R. (2009). Uluslararası Ekonomi Teori-Politika. Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Kazgan G. (2000).İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kazgan, G. (2016). Liberalizmden Neoliberalizme; Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü. 1.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Kilic, C. (2015). Effects of globalization on economic growth: Panel data analysis for developing countries. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series*, 67(1).
- Koç Aytekin, G. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar DYY, Belirleyicileri ve Ekonomik Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 255-278.
- Krugman, P. (1980). Scale Economies, Product Differentiation, and The Pattern of Trade. *The American Economic Review*, 70, 950.

- Krugman, P., Obstfeld, M., ve Melitz, M. (2017). Uluslararası İktisat Teori ve Politika (10. Baskı). (Çev. Onur Özsoy). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kürkçü-Dumanlı, D. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar.
- Levitt, Peggy. (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley: University of California Press.
- McCann, P. (2008). Globalization and Economic Geography: The World is Curved, not Flat. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society Advance Access*, 1(3), 351-370.
- Melemen, M. (2003): “Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri”, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Memmedli, E. (2006). Merkantilistler ve Fizyokratların Dış Ticaret İle İlgili Görüşleri: Özet Bir Bakış, https://www.academia.edu/6966813/Merkantilist_ve_Fizyokratlarda, (E.T. 30.07.2024).
- Meyer John W. and Boli, John M. Thomas George, and Ramirez, Francisco O. (1997) *World Society and the Nation-State*. American Journal of Sociology 103: 144-81.
- Meyer, John W. 1980. “The World Polity and the Authority of the Nation-State.” Pp. 109-137 in A. Bergesen (ed.), *Studies of the Modern World-System*. New York: Academic Press.
- Nsiah, C., & Fayissa, B. (2018). Revisiting the short and long-run impacts of trade openness: evidence from the African growth experience.
- Oğul, B. (2021). Küreselleşme Sürecinde Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 65-73.
- Okşak, Y., & Sarıtaş, T. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracatın Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(38), 131-147.
- Ordu, C. F. (2013): “Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı,
- Ökde, B., & Bülbül, D. (2019). Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: G7 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 308-317.

- Ökmen, M. (2005). Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler. *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I: Reform*, 539-565.
- Özcan, B., & Özçelebi, O. (2013). İhracata dayalı büyüme hipotezi Türkiye için geçerli mi?. *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 20(1) 2013, 1-14.
- Özçelik, P. K. (2013). Neoliberal Küreselleşme Süreci ve Yoksulluk. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 417-431.
- Özel, H. (2012). Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri. *Kırıkkale Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 10.
- Petrella, R. (1996). Globalisation and Internationalisation (der.) R. Boyer ve D. Drache, *States Against Markets: Limits of Globalisation*, London: Routledge Publ.
- Pleninger, R., de Haan, J., & Sturm, J. E. (2022). The ‘Forgotten’ middle class: An analysis of the effects of globalisation. *The World Economy*, 45(1), 76-110.
- Polat Erdoğan, S. Ekonomik küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde istihdam üzerine etkisi: Türkiye örneği (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, Ö., Uslu, E., & Aysemir, C. (2011). *İmalat Sanayinde Dış Ticaret ve İstihdamın Panel Veri Analizi*. Business and Economics Research Journal, 3, 161-171.
- Pondicherry University (2009). *Unit I: Foreign Trade and Policy*, http://www.pondiuni.edu.in/storage/dde/downloads/ibiv_ftp.pdf, (E.T. 22.07.2024).
- Portes, A. (1997). *Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities*. Princeton University.
- Posner, M.V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers*, Vol. 13, No. 3, 323-341.
- Ravikumar, B., Santacreu, A.M., Spasi, M.J. (2024). Trade Liberalization versus Protectionism: Dynamic Welfare Asymmetries, Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper 2023-019. URL <https://doi.org/10.20955/wp.2023.019>
- Ritzer, George. (2011). *Globalization: The Essentials*. John Wiley & Sons Ltd Publication.

- Robinson, William I. (2007). *Theories of Globalization*. In (ed.) George Ritzer Blackwell Companion to Globalization. Oxford: Blackwell.
- Robinson, William I. (2010). *Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites*. United Nations University, UNU-WIDER World Institute for Development Economic Research.
- Sağır, M., Baysal, D., & Çalış, N. (2024). Küreselleşme sonrası Türkiye’de dış ticaret açığının reel efektif döviz kuru ve dış ticaret hadleriyle modellenmesi: NARDL yaklaşımı. *Business & Management Studies: An International Journal*, 12(3), 629-643.
- Samimi, P., & Jenatabadi, H. S. (2014). Globalization and economic growth: Empirical evidence on the role of complementarities. *PloS one*, 9(4), e87824.
- Sassen, S. (2005). *The Global City: Introducing a Concept*. Princeton University Press.
- Sassen, Saskia. (1996). *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. Columbia University Press:1st edition.
- Savaş, V. (2007). *İktisatın Tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Seyidoğlu, H. (2009). “Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 17. Baskı, Güzem Can Yayınları, No: 24, İstanbul.
- Seyoum, B. (2009). *Export-Import Theory, Practices, and Procedures*, Second Edition, Taylor and Francis, Routledge, New York.
- Sklair, L. (2000). *The Transnational Capitalist Class and the Discourse of Globalization*,” the Cambridge Review of International Affairs, vol: 14 iss:1 pg:67.
- Sönmez, P. (2006). Küreselleşme, Avrupa Birliği ve İstihdam: Çalışma İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 177-198.
- Steers, R. B., L. Nardon (2006). *Managing in the Global Economy*, M.E. Sharpe, New York.

- Şahin, L. (2017). Azerbaycan'ın Bdt'ye İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi: Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Test Edilmesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Dergisi, 2.
- Şeker A. (2020). Türkiye'de ihracat ve yatırım teşvikleri arasındaki ilişki: ARDL sınır testi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2311-2326.
- Şenses, F. (2016). *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, C. (2007). "Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 136-143.
- Şirvan, B. (2012). *Fenike ve Yunan Ticaret Kolonileri*, https://www.academia.edu/15579358/Fenike_ve_Yunan_Koloni_%C3%87a%C4%9F%C4%B1, (E.T. 03.07.2024).
- Tahiroğlu, B. (1981). *Roma Devleti'nin İktisadi Krizleri*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/97555>, (E.T. 03.11.2019).
- Taştan, H. (2010). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin spektral analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1, 87-98.
- Tekbaş, M. (2019). BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve küreselleşme ilişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 397-412.
- Turgan, E. (2017). Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme üzerindeki Etkisi. *The Journal of Academic Social Science*, 40, 449.
- Utkulu, U. (2005). "Türkiye'nin Dış Ticareti Ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler", Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Uygun, A. (2011). "Ekonomik Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış, *Mukaddime*, 1(1): ss. 1-18.
- Ünsal, E. (2005). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi İktisadı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade In Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 2, 190-207.
- Vıdhlı, A. (2016). Arnavutluk ve Türkiye Arasında İmzalanan Serbest Ticaret Anlaşması Sonrasında Oluşan Dış Ticaret Hacminin Büyüme Üzerindeki Etkisi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Volkmer, I. (2003). The Global Network Society and the Global Puplic Sphere. *Development*, 46(1), 10-16.
- Wallerstein, I. (1998). *Utopistics: Or, Historical Choices of the Twenty-First Century*. New York: The New Press.
- Wallerstein, I. (2000). *Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System*. *International Sociology* Vol 15(2): 251–267 SAGE. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi.
- Yahşi, F. (2007). Küreselleşme ve İstihdam. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-110.
- Yaman, H., & Sungur, O. (2020). İleri teknoloji ihracati ve büyüme ilişkisi: OECD ülkelerine yönelik ekonometrik bir analiz. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 63-80.
- Yapraklı, A. (2007). “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Ekonometri ve İstatistik Sayı:5 2007-06-08.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İletişim Yayınları: İstanbul.

- Yenilmez, F., ve Bayraç, N. (2005). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinde Endüstri-İçi Ticareti: Türkiye Almanya Örneği. Erişim Tarihi: 18.07.2024 <http://www.e-akademi.org>.
- Yılmaz, A. (2015). New Foreign Trade Theories. The Journal of Academic Social Science Studies, 40, 510-513.
- Yılmaz, Ö., & Albayrak, M. (2023). Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (38), 89-108.
- Yılmaz, Ş.E. (2016). Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi. Ankara: Efil Yayınevi.
- Yussuf, Y. C. (2022). Cointegration test for the long-run economic relationships of East Africa community: evidence from a meta-analysis. Asian Journal of Economics and Banking, 6(3), 314-336.
- Yüksel, E., ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman'ın Katkıları. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 35, 201.

ÖZGEÇMİŞ

